

MALAZGİRT İLÇESİNİN KÜLTÜREL COĞRAFYASI

(Maddi Kültür Öğelerine Göre)

Osman YILDIRIM
Yüksek Lisans Tezi
Coğrafya Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ
2023
(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANA BİLİM DALI

Osman YILDIRIM

MALAZGİRT İLÇESİNİN KÜLTÜREL COĞRAFYASI
(Maddi Kültür Öğelerine Göre)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ

AĞRI-2023

TEZ ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum *Malazgirt İlçesinin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre)* adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Δ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

OSMAN YILDIRIM

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaklardan yapılan bildiriş, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak olarak kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

ÖZET
YÜKSEK LİSANS TEZİ
MALAZGİRT İLÇESİNİN KÜLTÜREL COĞRAFYASI
(Maddi Kültür Öğelerine Göre)

Osman YILDIRIM

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ

2023, 182 sayfa

Jüri: Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ (Danışman)

Jüri: Prof. Dr. Günay KAYA

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Tolga KORKUSUZ

Malazgirt, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat Van Bölümü'nde yer almaktadır. Malazgirt ilçesi Süphan Dağı'ndan çıkan bazaltlarla kaplı ovada Murat Nehri kıyısında kurulmuştur. İlçenin doğusunda Patnos ve Tutak, güneyinde Ahlat ve Adilcevaz, kuzeyinde Karayazı, batısında Bulanık ilçesi yer almaktadır. Malazgirt Türklerin Anadolu'ya ilk ayak bastığı yerleşme olduğu için tarihi, kültürel, ve toplumsal açıdan önemli bir ilçe olmuştur. Bununla birlikte Malazgirt birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış bir coğrafyadır. Bunun bir sonucu olarakta birçok medeniyetten etkilenerek zengin bir kültürel birikime sahip olmuştur.

Bu çalışma Malazgirt ilçesinin kuruluş yerinin fizikî coğrafya şartlarını ve bu şartlarda yaşayan yöre halkının fizikî coğrafya şartlarından faydalanarak ortaya koyduğu maddi kültür öğelerini açıklamayı amaçlamaktadır. İlçedeki yerleşme adlarının tarih içindeki gelişiminden ziyade neden bölgeye o ismin verilmiş olduğu, kültürel bakış açısıyla incelenmeye çalışılmıştır. Kılık ve kıyafet kültüründe İslam dinine ait kuralların hâkim olduğu gözlenmiştir. Bölgede karasal iklime bağlı olarak yapılan tahıl tarımı ve hayvancılık faaliyetleri gastronomi kültürüne etki eden başlıca etmenlerdir. Geleneksel

ve günümüz mesken tiplerinde ise yapı malzemelerinde bölgenin karasal iklim şartlarına uygun olarak Türk evi mimarisinin en yaygın örneklerine rastlanılmıştır. Bu kapsam da Nitel araştırma yöntemlerinden faydalanılan bu çalışmada etnografik araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Veri toplama araçlarından olan yerinde gözlem metodu ile yapılandırılmamış görüşme formları kullanılmıştır. Saha çalışmalarından elde edilen veriler içerik analizi ile yazılı eserlerden elde edilen veriler ise doküman analiziyle yorumlanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak özellikleri verilen Malazgirt ilçesi, insan doğa ve kültür ekseninde bir arada incelenmiştir. Dolayısıyla yerleşme isimleri, mesken, gastronomi ve kılık kıyafet kültürünün fizikî şartların yanı sıra tarihten gelen kültürel birikimle gelişerek şekillendiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Coğrafya, Malazgirt, Mesken Kültürü, Giyim Kuşam Kültürü, Gastronomi Kültürü, Yer Adları

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
CULTURAL GEOGRAPHY OF MALAZGİRT CITY
(According to the Elements of Material Culture)

Osman YILDIRIM

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ

2023, 182 page

Jury: Alperen KAYSERİLİ

Jury: Prof. Dr. Günay KAYA

Jury: Dr. Öğr. Üyesi Tolga KORKUSUZ

Malazgirt is located in the Upper Murat Van Section of the Eastern Anatolia Region. Malazgirt was established on the banks of the Murat River in the plain covered with basalts from Mount Süphan in the town of Malazgirt. Patnos and Tutak are on the east, Ahlat and Adilcevaz on the south, Karayazı on the north and Bulanık is on the west of the district. Since Malazgirt is the first settlement where Turks set foot in Anatolia, it has been an important district in terms of history, culture and society. Besides, Malazgirt is a geography that has hosted many civilizations. As a result of this, it has been influenced by many civilizations and has a rich cultural accumulation.

This study aims to explain the physical geography conditions of the place of establishment of the district of Malazgirt and the material cultural elements that the local people living in these conditions reveal by making use of the physical geography conditions. Rather than the development of the settlement names in the district in history, it has been tried to be examined from a cultural perspective on why the region was given that name. It has been observed that the rules of the Islamic religion dominate in the dress and dress culture. Grain farming and animal husbandry activities in the region depending on the continental climate are the main factors affecting the gastronomic culture. The most common examples of Turkish house architecture have

been found in traditional and today's residential types, in accordance with the terrestrial climatic conditions of the region, in building materials. In this context, qualitative research methods were used in this study, and ethnographic research methods were used. Unstructured interview forms were used with the on-site observation method, which is one of the data collection tools. The data obtained from the field studies were tried to be interpreted with content analysis and the data obtained from the written works by document analysis. As a result, the district of Malazgirt, whose characteristics are given, has been examined together in the axis of human nature and culture. Therefore, it can be said that the names of settlements, residence, gastronomy and dress culture were shaped by developing cultural accumulation from history as well as physical conditions.

Keywords: Cultural Geography, Malazgirt, Residential Culture, Clothing Culture, Gastronomy Culture, Place Names

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
TABLolar DİZİNİ	xi
HARİTALAR DİZİNİ	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ	xiv
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	xv
1. GİRİŞ	1
1.1. Kültür ve Kültürel Coğrafya	1
1.2. Araştırmanın Problemi ve Alt Problemleri.....	4
1.3. Araştırmanın Amacı	5
1.4. Araştırmanın Önemi	5
1.5. Araştırmanın Yöntemi.....	6
1.6. Saha ile İlgili Alanyazın	7
1.7. Araştırma Sahasının Konumu	8
1.8. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	10
2. MALAZGİRT KÜLTÜR BÖLGESİ	11
2.1. Fizikî Coğrafya Özellikleri	11
2.1.1. Jeolojik ve Jeomorfolojik Özellikleri	11
2.1.2. İklim Özellikleri	17
2.1.3. Hidrografya Özellikleri.....	20
2.1.4. Toprak Özellikleri	22
2.1.5. Bitki Örtüsü Özellikleri	24
2.2. Beşerî Coğrafya Özellikleri	24
2.2.1. Malazgirt İlçesinin Kuruluşu ve Tarihi Gelişimi	24
2.2.2. İslamiyet öncesi ve İslamiyet Döneminde Muş ve Malazgirt	27
2.2.3. Anadolu'ya Türk Akını ve Malazgirt	28

2.2.4. Osmanlı Devleti Döneminde Muş ve Malazgirt.....	29
2.2.5. Cumhuriyet Dönemi'nde Muş ve Malazgirt	32
2.2.6. Malazgirt Savaş Alanının Tespitine Yönelik Çalışmalar	32
2.2.7. Malazgirt İlçesinde Nüfusun Tarihsel Gelişimi	34
2.2.8. Doğumlar ve Ölümler	38
2.2.9. Nüfusun Yaş ve Cinsiyet Yapısı	39
2.2.10. Kır-Şehir Nüfusu Dağılımı.....	43
2.2.11. Nüfusun Eğitim Özellikleri	46
2.2.12. Göçler.....	47
2.2.13. Ekonomik Coğrafya Özellikleri	51
2.2.14. Hayvancılık	54
3. KÜLTÜREL PEYZAJ	60
3.1. Kaleler	61
3.1.1. Malazgirt Kalesi	62
3.1.2. Tıkızlı Kalesi	65
3.1.3. Bostankale Kalesi	66
3.1.4. Katerin (Zincirli) Kale	67
3.2. Dini Yapılar	67
3.2.1. Malazgirt Alparslan Cami ve Hazinesi	68
3.2.2. 1071 Kümbet Cami.....	70
3.2.3. Alyarlı Şeyh Bahattin Türbesi.....	70
3.3. Köprüler.....	71
3.3.1. Malazgirt (Hatun) Köprüsü.....	71
3.3.2. Kız Köprüsü	72
3.4. Çeşmeler	73
3.5. Müzeler	74
3.5.1. 1071 Malazgirt Panorama Müzesi.....	74
3.6. Anıt ve Heykeller	75
3.6.1. Malazgirt Zafer Anıtı.....	75
3.6.2. Sultan Alparslan Heykeli	76
3.7. Mezarlıklar.....	77

3.8. Höyük ve Ören Yerleri	79
3.8.1. Dolabaş Höyüğü	79
3.8.2. Bostankaya Höyüğü.....	79
3.8.3. Konakkuran Höyüğü.....	80
3.8.4. Nurettin Höyüğü.....	80
3.9. Millî Parklar	80
3.9.1. Malazgirt Meydan Muharebesi Tarihi Millî Parkı	82
4. YER ADLARI ÜZERİNE KÜLTÜREL BİR ARAŞTIRMA.....	84
4.1. Malazgirt'in Kuruluş Yeri ve Özellikleri	84
4.4. Yerleşme Adlarının Toponomik Analizi	91
4.5. Malazgirt Mahalle ve Köy Adlarının Analizi	92
5. MESKEN KÜLTÜRÜ	99
5.1. Türklerde Mesken Kültürü	100
5.2. Malazgirt İlçesinde Mesken Kültürü.....	102
5.2.1. Odalar	107
5.2.2. Mutfak ve Kilerler	109
5.2.3. Tandırlık.....	111
5.2.4. Banyo (Çeleb) ve Hela (Tuvalet)	113
5.3. Malazgirt İlçesinde Modern Mesken Kültürü.....	116
6. GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ	118
6.1. Giyim Kuşamın Kültürel Geçmişi	118
6.2. Türklerde Giyim Kuşam Kültürü	120
6.3. Malazgirt İlçesinde Giyim Kuşam Kültürü	124
6.3.1. Malazgirt İlçesinde Geleneksel Erkek Kıyafetleri	125
6.3.2. Malazgirt İlçesinde Geleneksel Kadın Kıyafetleri	127
6.4. Malazgirt İlçesinde Modern Giyim Kuşam	132
6.5. Malazgirt İlçesinde Mahalli El Sanatları	134
7. GASTRONOMİ KÜLTÜRÜ	136
7.1. Yemek Kültürü ve Gastronomi Hakkında Genel Değerlendirme	136
7.2. Geçmişten Günümüze Türk Mutfak Kültürü.....	138
7.3. Malazgirt İlçesinin Mutfak Mimarisi	140

7.4. Malazgirt İlçesinin Gastronomi Kültürü	141
7.4.1. Çorbalar	146
7.4.2. Pilavlar	148
7.4.3. Hamur işi Yemekler	149
7.4.4. Bulgur Yemekleri ve Köfteler.....	153
7.4.5. Sebze ve Et Yemekleri	155
7.4.6. Tatlılar	161
7.4.7. Turşular.....	162
7.4.8. Kışlık Yiyecekler.....	164
7.4.9. Hoşaf ve Diğer İçecekler	166
7.4.10. Özel Günlerde Yapılan Yemekler	166
8. SONUÇ VE ÖNERİLER	167
KAYNAKLAR.....	171
ÖZGEÇMİŞ	182

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada Malazgirt ilçesinin sahip olduğu maddi kültür varlıkları ile ilçenin fizikî ve beşerî özellikleri bir arada verilerek kültürün nasıl bir coğrafyada şekillendiği hakkında fikir vermesi amaçlanmıştır.

Yüksek lisans tez çalışmamın tüm aşamalarında yardımını ve sabrını esirgemeyen büyük bilgi birikimi ve tecrübeleriyle çalışmalarımı yönlendiren kıymetli danışmanım Sayın Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ hocama teşekkürlerimi sunarım.

Tezin değerlendirilmesi aşamasında yaptıkları katkılar ile tezin gelişmesine destek veren saygıdeğer jüri üyesi hocalarım Prof. Dr. Günay KAYA ve Dr. Öğr. Üyesi Tolga KORKUSUZ'a teşekkürlerimi sunarım.

Bu süreçte dualarıyla bana destek olan, her zaman her koşulda maddi manevi destek veren hayattaki en büyük varlıklarım annem, babam ve kardeşlerime sonsuz şükranlarımı sunarım.

Hayatımın ve araştırmamın tüm safhalarında bana destek olan, güler yüzlü ve motivasyon verici sözleriyle çalışma azmimi perçinleyen sevgili eşim Nilay YILDIRIM ve biricik oğlumuz Yiğit Alp'e sevgilerimi sunarım.

Osman YILDIRIM

Ağrı-2023

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ADNKS	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
cP	Karasal Polar
Çev	Çeviren
DAF	Doğu Anadolu Fayı
Der	Derleyen
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DSİ	Devlet Su İşleri
ha	hektar
KAF	Kuzey Anadolu Fayı
Km	Kilometre
m	Metre
m ²	Metrekare
mb	Milibar
MGM	Meteoroloji Genel Müdürlüğü
mm	Milimetre
M.Ö.	Milattan önce
M.S.	Milattan sonra
s	Sayfa
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
vb	Ve benzeri
yy	Yüzyıl

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2. 1. İklim Elemanları Ölçüm Periyodu (1962-2021, MGM).....	17
Tablo 2. 2. Malazgirt İlçesinin Karlı Yağışlı Gün ve Karla Örtülü Gün Sayıları (1963-2021, MGM).....	18
Tablo 2. 3. Malazgirt İlçesine Ait Aylık Ortalama Nisbi Nem Değerleri (1963-2021, MGM)	19
Tablo 2. 4. Malazgirt'te Aylık Ortalama Basınç Değerleri (1987-2021, MGM)	20
Tablo 2. 5. XVI. Yüzyıldan Günümüze Malazgirt İlçesinin Bağlı Olduğu İdari Birimler	30
Tablo 2. 6. Malazgirt Nüfus Artış Hızı (1927-2022, TÜİK)	37
Tablo 2. 7. Malazgirt'te 2014-2022 Yılları Arası Gerçekleşen Doğum Sayıları (TÜİK)	39
Tablo 2. 8. Cinsiyet Yapısına Göre Malazgirt İlçesi Nüfusu (1960-2022)	41
Tablo 2. 9. Malazgirt'te Nüfusun Dar Aralıklı Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2022) ..	42
Tablo 2. 10. Malazgirt'in 1965-2022 Yılları Arasında Şehir-Köy Nüfusu ve Nüfus Yoğunluğu	44
Tablo 2. 11. Malazgirt İlçesinde Altı Yaş ve Üzeri Nüfusun Cinsiyete Göre Eğitim Düzeyi (TÜİK-2022)	46
Tablo 2. 12. Malazgirt İlçesinin Aldığı ve Verdiği Göç Miktarları ve Net Göç Hızı (TÜİK 2022).....	48
Tablo 2. 13. Malazgirt İlçesinin En Fazla Göç Aldığı İller (ADNKS, 2022)	49
Tablo 2. 14. Malazgirt İlçesinin En Fazla Göç Verdiği İller (ADNKS, 2022).....	50
Tablo 2. 15. Malazgirt İlçesinin 2022 Yılı Arazi Varlığı	51
Tablo 2. 16. Malazgirt'te Yetiştirilen Tarım Ürünleri	52
Tablo 2. 17. Malazgirt İlçesi Hayvan Varlığı (2022).....	55
Tablo 2. 18. Malazgirt Arıcılık Faaliyetleri.....	56
Tablo 2. 19. Malazgirt İlçesinde Turizm İşletme (Bakanlık) ve Belediye Belgeli Konaklama Tesislerindeki Geliş Sayısı-Geceleme Sayıları (2018-2022).....	58
Tablo 3.1. Malazgirt İlçesi Tescilli Kültür Envanteri.....	61

Tablo 4.1. İsmi Öz Türkçe Olan Malazgirt Köyleri.....	86
Tablo 4.2. Geçmişten Günümüze Malazgirt Köy Adları.....	87
Tablo 4.3. Osmanlı Döneminde Malazgirt Köylerinin Günümüzdeki İsimleri.....	88
Tablo 4.4. Malazgirt Köylerinin Toponomik Analizi.....	98
Tablo 7. 1. Malazgirt İlçesi Gastronomi Kültürüne Ait Yemekler.....	145

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. 1.	Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası.....	10
Harita 2. 1.	Malazgirt İlçesinin Fizikî Haritası.....	13
Harita 2. 3.	Bulanık-Malazgirt Havzası'nın 3D Görüntüsü	14
Harita 2. 4.	Malazgirt İlçesi Demografik Yapı.....	35
Harita 3.1.	Malazgirt Surlarının Günümüze Ulaşan Kalıntı ve Yapıları Gösteren Plan.....	63
Harita 3. 2.	Lync'in Haritası (1901).....	64
Harita 4. 1.	Malazgirt İlçesi Yerleşme Haritası, (2022).....	90

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2. 1. Malazgirt Nüfus Artış Grafiği (1940-2022)	38
Şekil 2. 2. Cinsiyet Yapısına Göre Malazgirt ilçesinin Nüfusu (1960-2022).....	40
Şekil 2. 3. Malazgirt İlçesinin 2022 Yılı Nüfus Piramidi	43
Şekil 2. 4. Malazgirt İlçesinin Eğitim Düzeyi Oransal Dağılımı (%).....	47
Şekil 2. 5. Malazgirt İlçesinin Arazi Varlığı Dağılım Grafiği (2022)	52
Şekil 2. 6. Malazgirt İlçesi Ürün Bazlı Arazi Dağılım Grafiği (2022).....	54
Şekil 2. 7. Malazgirt İlçesi Hayvan Varlığı Grafiği (2022)	55

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 2. 1. Malazgirt Adalar Mahallesi'nde Bulunan Süphan Dağı Volkanitleri	12
Fotoğraf 2. 2. Aradere Köyü ve Çevreleyen Katevin Dağı.....	15
Fotoğraf 2. 3. Hancağız Köyü ve Köyü Çevreleyen Laladağı	15
Fotoğraf 2. 4. Malazgirt Ovası'ndan Süphan Dağı'nın Güneydoğu Yamacının Bir Görünümü.....	16
Fotoğraf 2. 5. İlçenin Batısından Geçen Murat Nehri	21
Fotoğraf 2. 6. İlçenin Kuzeyinde Yer Alan Kazgölü.....	22
Fotoğraf 2. 7. Akören Köyü Kestane Renkli Toprakları	23
Fotoğraf 2. 8. 1870'lerde Süphan Dağı ve Malazgirt'in Genel Görünümü	26
Fotoğraf 2. 9. Malazgirt İlçesinin Günümüz Görüntüsü (Bakış Güneydoğuya)	27
Fotoğraf 2. 10. Malazgirt Afşin Mahallesi'nde Devam Eden Kazı Çalışmalarından Görüntüler	33
Fotoğraf 2. 11. Malazgirt Zaferi'nin 951. Yılı Kutlamalarında Sergilenen İlçede Yetişen Tarım Ürünleri Sergisi	53
Fotoğraf 2. 12. Malazgirt Adalar Su Ürünleri Çiftliği.....	57
Fotoğraf 2. 13. Malazgirt Adalar Barajı.....	59
Fotoğraf 3. 1. Malazgirt İlçesi ve Dış Surlarının Günümüz Kalıntılarının Birleştirilmesiyle Oluşturulmuş Resmi	63
Fotoğraf 3. 2. Kalenin Günümüzdeki Surları ve Ana Burcun İç Yapısı	65
Fotoğraf 3. 3. Tıkızlı Kalesi'ne Ait Kalıntılar.....	66
Fotoğraf 3. 4. Bostankaya Köyünde Yer Alan Bostankale Kalesi	66
Fotoğraf 3. 5. Danişmend Gazi Mahallesi'ndeki İbrahim Paşa Cami Kalıntısı	68
Fotoğraf 3. 6. Malazgirt Alparslan Cami	69
Fotoğraf 3. 7. Alparslan Cami İçerisinde Bulunan Hazireler.....	70
Fotoğraf 3. 8. 1071 Kümbet Cami	70
Fotoğraf 3. 9. Konakkuran Beldesinde Yer Alan Şeyh Bahattin Türbesi.....	71
Fotoğraf 3. 10. Malazgirt (Hatun) Köprüsü Mansap Görünüşü	72
Fotoğraf 3. 11. Tarihi Kız Köprüsü	73

Fotoğraf 3. 12. İlçe Merkezinde Bulunan Tarihi Şorbulak (Solda) İle Sarbulak (Sağda) Çeşmeleri.....	74
Fotoğraf 3. 13. Malazgirt Panorama Müzesi’nden Görüntüler	75
Fotoğraf 3. 14. Malazgirt Zafer Anıtı	76
Fotoğraf 3. 15. Sultan Alparslan Heykeli	77
Fotoğraf 3. 16. Pineduz Baba Mezarlığı	77
Fotoğraf 3. 17. Oğuzhan Köyü’nde Bulunan Selçuklu Mezarlığı.....	78
Fotoğraf 3. 18. Malazgirt Buluntusu Tuğ Tepeliği-Erzurum Müzesi.....	81
Fotoğraf 3. 19. Malazgirt Meydan Muharebesi Tarihi Millî Parkı ve 26 Ağustos Yıldönümü Kutlamalarından Görüntüler	83
Fotoğraf 5. 1. Tarihi Malazgirt Evlerinde Kesme Bazalt Taşları, Toprak Zemin ve Toprak Tavanı Taşıyıcı Kerestelerden Görünüm (Nurettin Köyü)	103
Fotoğraf 5. 2. Kırsal Kesimde Çatı Örtü Malzemesi Olarak En Çok Kullanılan Toprak ve Sac (Tatlıca Köyü)	104
Fotoğraf 5. 3. Mengücek Mahallesinde Bulunan Taş Evler.....	105
Fotoğraf 5. 4. Geleneksel Evlerde Kapı ve Pencereleler	106
Fotoğraf 5. 5. Dağlık Alanlardaki Geleneksel Meskenlerin Yamaca Gömülü Görünümü	107
Fotoğraf 5. 6. Araştırma Sahasında Bulunan Geleneksel Misafir Odaları (Hancağız Köyü)	108
Fotoğraf 5. 7. Geleneksel Meskenlerde Bulunan Selçuklu Mimarisine Göre Yapılmış Pencere ve Sedir	109
Fotoğraf 5. 8. Malazgirt İlçesinde Geleneksel Bir Mutfak Örneği.....	110
Fotoğraf 5. 9. Kır Meskenlerinde Mesken Yakınında İnşa Edilen Tandırlar (Molladerman Köyü)	111
Fotoğraf 5. 10. Hancağız Köyünde Yapılan Tandırın İç Kısımları	112
Fotoğraf 5. 11. Tandırlarda Ekmek Yapan Malazgirtli Kadınlar	113
Fotoğraf 5. 12. Araştırma Sahasında Bulunan Geleneksel Bir Banyo (Çelev) Örneği (Nurettin Köyü)	114

Fotoğraf 5. 13. 1903 Depremi Sonrası Malazgirt (Raymond, 1992; Malazgirt Demografik Yapı).....	115
Fotoğraf 5. 14. Malazgirt İlçesinin Çağdaş Mesken Kültüründen Görünümler.....	117
Fotoğraf 6. 1. XI- XIII.Yy. Büyük Selçuklu Dönemi Kadın Kıyafetleri.....	122
Fotoğraf 6. 2. XII-XIII. Yy. Büyük Selçuklu Dönemi Erkek Kıyafetleri.....	122
Fotoğraf 6. 3. Malazgirt İlçesinde Kadınların Geleneksel Folklor Kıyafetleri	125
Fotoğraf 6. 4. Daha Çok Kırsal Kesimde Tercih Edilen Agal	126
Fotoğraf 6. 5. Malazgirt Zaferi Kutlamalarında Giyilen Erkek Yöresel Kıyafetleri	127
Fotoğraf 6. 6. Geleneksel Kadın Giyiminin Temel Unsurlarını Taşıyan Malazgirtli Kadınlar.....	128
Fotoğraf 6. 7. 1970’li Yıllarda Malazgirt İlçesinde Yaşayan Kadınların Fistanları.....	129
Fotoğraf 6. 8. Fistanların Üzerine Takılan Peşmallar	130
Fotoğraf 6. 9. Genellikle Genç Kızların Başa Taktığı Kofî	131
Fotoğraf 6. 10. Yaşlı Kadınların Başlarına Takmış Olduğu Leçek	132
Fotoğraf 6. 11. Malazgirt İlçesinde Günümüz Yaşlı Giyim Kuşamı	134
Fotoğraf 6. 12. Kışa ve Düğünlere Hazırlanan Geleneksel El Yapımı Örgüler	135
Fotoğraf 7. 1. Malazgirt İlçesinde Tezgâhlarda Satılan Murat Nehri Balıkları	142
Fotoğraf 7. 2. Murat Mahallesi Çevresindeki Arazilerde Ekili Lahana.....	143
Fotoğraf 7. 3. Malazgirtli Gullik Otu Toplayan Kadınlar (Asena Tutar Arşivi, 2022)	144
Fotoğraf 7. 4. İlkbaharda Dağlardan Toplanan Uçkun Otu.....	144
Fotoğraf 7. 5. Ayranaşı (Gırar) Çorbası.....	146
Fotoğraf 7. 6. İlçe Merkezinde Satılan Gullik (Çiriş) Otu	147
Fotoğraf 7. 7. Gullik Çorbası.....	148
Fotoğraf 7. 8. Mırtuğa Tatlısı	150
Fotoğraf 7. 9. Malazgirtli Bir Kadının Yapmış Olduğu Tandır Ekmekleri	151
Fotoğraf 7. 10. Evlerde ve İlçe Fırınlarında Yapılan Kate (Kete).....	152
Fotoğraf 7. 11. Yumurtalı Gullik Otlı Pide	152
Fotoğraf 7. 12. Keşkek Yemeği.....	153
Fotoğraf 7. 13. Malazgirt İçli Köftesi ve İçli Köfte Hazırlayan Malazgirtli Kadınlar ..	154
Fotoğraf 7. 14. Keledoş Yemeği.....	156

Fotoğraf 7. 15. Ciğer Taplama	157
Fotoğraf 7. 16. Çorti Aşı	157
Fotoğraf 7. 17. Yumurtalı Heliz Yemeği	160
Fotoğraf 7. 18. Kırçık Yemeği	160
Fotoğraf 7. 19. Jajarun Tatlısı	161
Fotoğraf 7. 20. Beşi Tatlısı	162
Fotoğraf 7. 21. Heliz Turşusu.....	163
Fotoğraf 7. 22. Kengel Turşusu.....	164
Fotoğraf 7. 23. Aksungur Mahallesi'nde Kışa Hazırlık İçin Kaynatılan Bulgurluk Buğdaylar	165
Fotoğraf 7. 24. Cenaze Törenlerinden Sonra Misafirlere İkram Edilen Yemekler	166

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. Kültür ve Kültürel Coğrafya

Dünyada kültür kelimesi hakkında birçok tanımlama yapılmıştır. Bu kadar fazla tanımlama yapılmasının nedenlerinden biri kapsamının oldukça geniş bir sözcük olmasıdır. Bu nedenle araştırmanın giriş bölümünde kültür ve kültürel coğrafya kavramlarına yer verilecektir.

Türk Dil Kurumu sözlüğünde kültür; *“Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü olarak tanımlanmıştır.”*

Kültür olgusun tanımı farklı dillerde farklı kelimelerle kullanıldığı için zaman zaman karışıklığa sebep olmaktadır. Örneğin kültürlü birey tanımı yapılmaya çalışılırken genellikle entelektüel birikimi olan, toplumda saygın bir yer edinmiş ve çok gören çok bilen bir insan olarak algılanır. Ancak kültürü bilimsel bir konu olarak kabul eden sosyal bilimciler kültürün insanoğlu tarafından üretilen her şey olarak değerlendirilmesi sonucunda kısıtlayıcı tüm faktörler ortadan kaldırılmalıdır, şeklinde yorumlar yapmaktadır. Bunun bir sonucu olarak da kültür olgusu insanların hayatını şekillendiren ve bu şekillendirme eylemini gerçekleştirirken, o toplumun tüm değer yargılarını kültürü şekillendirme sürecinde analiz eden bir olgu olarak görmektedir (Özgüç & Tümertekin, 2011).

Kültürel Coğrafya, yaklaşık olarak doksan yıllık bir geçmişe sahip olup, insanın yeryüzünde ortaya koymuş olduğu unsurları, coğrafyanın ilkeleri doğrultusunda inceleyen genç bir disiplindir. Bu genç disiplin coğrafya da fizikî mekânın etkisinin her şeyden fazla olduğunu iddia eden deterministlere karşı çıkmış ve gelişimini insan temelinde yoğunlaştırmıştır. Dolayısıyla, insanoğlunun ortaya koymuş olduğu kültür olgusu ile bu olgunun içinde barındırdığı her şey kültürel coğrafyanın inceleme alanları arasında yer alır (Kayserili A. , 2014).

Genç bir disiplin olan Kültürel Coğrafya, 1920'lerde Amerikan beşerî coğrafyası içerisinde ayrı bir alt dal olarak Berkeley Okulu çalışmaları ile ortaya çıkmıştır. Carl O. Sauer, bu çalışmaları Kaliforniya Üniversitesi'ndeki Berkeley Kampüsü'nde başlatmıştır (Arı Y. , 2005).

Amerikan coğrafyasında yirminci yüzyıl coğrafyasının baskın coğrafi görüş olmasına karşı, Carl Ortwin Sauer ve öğrencilerinin ortaya koymuş oldukları kültürel coğrafya fikri coğrafyanın farklı bir boyut kazanmasını sağlamıştır. Coğrafya biliminin multidisipliner bir ilim olmasından hareketle tarih, felsefe, bitki ekolojisi, antropoloji ve sosyoloji gibi diğer bilim dallarından yararlanarak coğrafyanın diğer bilim dalları arasında bir köprü vazifesi gördüğünü ortaya koymuştur. Kültürel Coğrafya, coğrafi olayların gerçekleşmesinin tek bir sebeple açıklanmasına karşı çıkıyordu. İnsan olmadan coğrafyanın olmayacağı insanın geçmişten günümüze kadar kültürel gelişim ve değişiminin doğal coğrafya üzerinde değişikliklere sebep olduğu coğrafya bilimiyle uğraşanların da kültür ve fizikî coğrafya koşullarını birlikte değerlendirerek olaylara daha rasyonel bir bakış açısıyla yaklaşması gerektiğini öne sürüyordu (Kayserili, 2010).

Kültür olgusunun coğrafi olaylarda kullanılması gerektiği yönündeki temelini Philip Wagner ve Marvin Mikesell (1962), karşılıklı bağlantılı beş temel konunun meydana getirdiğini ortaya atmışlardır. Benimsenen bu bakış açısına uygun olarak kültürel yayılma, kültürel bütünleşme, kültür bölgeleri, kültürel ekoloji, kültürel mekân, kültürel peyzaj gibi kavramlar kültürel coğrafyanın anlaşılmasına katkı sağlayacak araştırma alanları olmuşlardır (Özgüç & Tümerterkin, 2011).

Kültür uygarlıkların birikimi sonucunda ortaya çıktığı gibi coğrafya şartlarından da yararlanmakta ve coğrafyanın da bu alandan yararlanmasını sağlamaktadır. Daha net bir şekilde ifade edilecek olursa kültür, insanların içinde yaşadığı ortamda inşa ettiği yapılar ve bu yapılarda kullanılan malzemeler, giyim tarzı, geleneksel mimari gibi birçok unsurla etkileşim sürecidir. Çevredeki çeşitlilikler kültüre etki ettiği gibi toplumu ve doğal çevrenin etkilenmesine sebep olmaktadır. Kültür bir anlamda çevreye uyum sağlama sürecidir. Kültür sadece insanların yaşam tarzlarını değil onların değer yargılarını ve inanç yapılarını da karşılayan bir kavramdır (Emekli, 2006).

Bir kültürün doğduğu, oluştuğu yer o kültürün kaynak alanı ya da kültür ocağı olarak bilinmektedir. Her kültürün bir bölgesi bulunmaktadır. Haritalar bu kültür bölgelerinin gösterilmesinde coğrafyacılar için kolaylık sağlamaktadır. Kültürel yayılma herhangi bir alanda fikirlerin ve yeniliklerin ortaya çıkarak alanını genişletmesidir. Çıkış noktasından sonra değişerek ve gelişerek birçok alanda meydana gelen yeniliklerin ürünüdür. Bu gelişmelerin bazıları ilk ortaya çıktığı andan sonrasında meydana gelmeye başlarken bazıları da çok daha sonrasında değişikliğe uğramaktadır. Bazıları oldukça hızlı yayıldığı alanı genişletirken bazıları çıkış noktalarından öteye geçememiştir. Hagerstrand, çeşitli yayılma türlerinin olduğundan bahsederek bunlardan birinin genişleme yayılması, diğerinin ise sıçrama şeklinde yayılma olduğunu söylemiştir. Genişleme yayılmasında genişleme en yakından başlayıp uzağa doğru yayılma söz konusudur. Sıçrama şeklindeki yayılmaya en güzel örnek denize atılan taşların sekmesidir. Attığımız taşın gücünü birkaç sekmeden sonra kaybetmesi gibi birbirini izleyen fikirlerinde bir süre sonra gücünün ve etkisinin azaldığı, ilk ortaya çıktığı yerde güçlüyken yayılmayla birlikte etkisinin azaldığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla özetlenecek olursa bir yenilik en çok çıkış noktasına en yakın yerde etkili olmakta genişledikçe etkisini kaybetmektedir (Özgüç & Tümer, 2011).

Kültürel ekolojinin temelinde ise; insan doğal çevreyi kendine fayda sağlayacak şekilde kullanmalı fakat bu kullanım esnasında doğal çevrenin kendisini yenilemesine imkân sağlayacak ölçüde ona fırsat vermesi vardır. Yani doğal çevre “ekolojik sürdürülebilirlik” esas alınarak kullanılmalıdır (Korkmaz & Gürbüz, 2008).

Kültürel ekoloji, İnsanların kültürdeki çevresel etkisi ile kültürün ekosistem üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Kültürel ekolojinin konuları arasında kısaca kültür ile doğal çevre arasındaki neden sonuç ilişkisinin incelendiği söylenebilir (Arı & Köse, 2005).

Kültürel etkileşim, Kültür unsurlarının kültürel yayılma sonucunda mekân üzerinde yer değiştirerek diğer toplumlara geçmesi ve sonucunda meydana gelen doğal bir olgudur (Tavkul, 2007).

Kültür aktif bir yapıdadır, yani değişime açıktır. Her toplumun oluşmasını sağlayan birey kendi kültürünü oluşturduğu gibi bu toplumlarda birbirlerinin

kültürlerinden etkilenmektedirler. Kendi kültür alanlarından başlayarak başka kültürlerin de etkilenmesi olayı kültürel yayılma olarak tanımlanmaktadır. İletişim ile birlikte ulaşım imkânlarının giderek artması sonucu kültürel yayılma ile birlikte kültürel değişiminde hızlandığı görülmektedir. Popüler kültür mekânlarının kendisinden çok uzak olmasına rağmen başka kültür alanlarını etkilemesi kitle iletişim araçlarının ne kadar etkili olduğunu göstermektedir (Orhan, 2019).

Yer şekilleri, bitki örtüsü ve toprak gibi coğrafi unsurlar doğal peyzajı (*natural landscape*) meydana getirir. İnsanlığın bu peyzajı kendi ekonomik, sosyo kültürel vb. faaliyetleri sonucu şekillendirerek değişikliğe uğratması ve kendi ihtiyaçlarını örf adet geleneklerini yansıtacak şekilde mekâna işlemesi ile kültürel peyzaj (*cultural landscape*) meydana gelir (Arı Y. , 2005).

Culture kelimesi Fransızca iki farklı anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan biri hars (millî kültür) diğeri ise tehzip (yükseltme, yetiştirme) olarak Türkçeye çevrilmektedir. Kültür kelimesi iki anlamlı olduğu için yanlış anlamalara sebep olmaktadır. Bu iki anlamı tehzip ve hars kelimeleri olarak ayrılırsa bu yanlış anlaşılmaya son verilebilir. Hars, insanların gelenek, görenek, örflerinden, yazılı ve sözlü edebiyatından, müziğinden, dilinden, dininden, ekonomik ve estetik ürünlerinden, ahlakından ibarettir (Gökalp, 2019).

Kültür, toplum tarafından benimsenir. Ancak bu benimsenme bazı farklılıklar gösterebilir. Bu farklılıkları cinsiyet rollerinde görülebilir. Kültür sistemindeki bir öge bile değiştirilmek istenirse ve baskıyla karşılaşırsa kültür değişikliğe uyum sağlamak için hareketlenir. Kültür yaşamını devam ettirmek için değişikliklere de ayak uydurmak zorundadır. Ayak uydurma hızı her kültürde farklılık göstermektedir. Bazı kültürler değişime adapte olurken bazıları direnç gösterir (Aman, 2012).

1.2. Araştırmanın Problemi ve Alt Problemleri

“Malazgirt İlçesinin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre)” olarak adlandırılan bu çalışma yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın ana problem cümlesi aşağıdaki gibidir:

Malazgirt İlçesinin Kültürel Coğrafi Değerleri Nelerdir? (Maddi Kültür Öğelerine Göre)

Belirtilen ana problem doğrultusunda şu sorulara cevap aranmıştır:

- 1-Malazgirt ilçesinin kuruluş yeri özellikleri nelerdir?
- 2-Malazgirt ilçesindeki yer adlarının kültürel kökenleri nelerdir?
- 3-Malazgirt ilçesindeki geleneksel meskenlerin yapımı ve tasarımında etkili olan kültürel faktörler nelerdir?
- 4-Geleneksel kadın ve erkek kıyafetlerinin özellikleri nelerdir?
- 5-Geleneksel gastronomi kültürünün şekillenmesinde etkili olan faktörler?

1.3. Araştırmanın Amacı

Birçok kültürel zenginliği barındıran Malazgirt ilçesinde, kültürel unsurların korunması ve sürdürülebilirliğine yönelik olarak yapılan kültürel coğrafya çalışmalarının oldukça az olduğu görölmektedir. Malazgirt ilçesinin somut kültürel mirası incelendiğinde bu mirasın tam olarak yansıtılamadığı ve tanıtılamadığı görülecektir.

Yapılan araştırmanın amacı kültür bölgesi olarak seçilen Malazgirt ilçesinde halkın geçmişten süperimpoze bir şekilde günümüze getirdiği kültürel birikimi, maddi kültürel unsurlar kapsamında maddi kültür öğeleri açısından ortaya koymaktır. Bu sayede Malazgirt ilçesinin gerek mesken tipleri gerek yöresel giyim tarzları gerekse yöreye özgü yemek kültürünün tanıtılması için çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

1.4. Araştırmanın Önemi

Çalışma alanını oluşturan Malazgirt ilçesinde, geçmişten günümüze kadar insanların oluşturduğu mesken tipleri, gastronomi ile giyim kuşam kültürü ve yerleşme isimlerinin kültürel kökenleriyle ilgili konular Malazgirt ilçesi özelinde ilk defa kültürel coğrafya bakış açısı ile incelenecektir. Hazırlanan bu yüksek lisans tezi, coğrafya literatürüne katkıda bulunarak ilerleyen dönemlerde kültürel coğrafya çalışmaları yapacak olan kişilere yol gösterecek ve Türkiye’de coğrafya ilmi çalışmalarının çeşitlenmesine ve güçlenmesine katkı sağlayacaktır.

1.5. Araştırmanın Yöntemi

Çalışma oluşturulurken birçok aşamadan geçmiştir. Öncelikli olarak veri toplama araçları arasında doküman incelemesi, mülakat, uzaktan algılama ve saha çalışması bulunmaktadır. Çalışmada öncelikli olarak literatür taraması yapılmış, araştırma sahası ile ilgili olarak önceden yapılan, coğrafi çalışmalar ve diğer bilim dallarında konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelenmeye çalışılmıştır. Yöktez ile birlikte web sayfaları taranak, üniversite ve halk kütüphaneleri ile e-kütüphaneler taranmaya çalışılmıştır. Çalışmada mülakat ve gezi gözlem yöntemleri önemli bir yer tutmaktadır. Fotoğraf çekimleri bireysel olarak yapılmaya çalışılmış ve elde edilen veriler analiz sentez sürecinde yorumlanmıştır. Fotoğraf çekimleri öncesinde kişilerin rızası alınmış ve fotoğrafların çalışmada kullanılacağıyla ilgili olarak bilgilendirilmiştir.

Bu çalışmada nitel araştırma modellerinden etnografik araştırma yöntemi kullanılmıştır. Şehir merkezi, kasaba ve köylere gidilerek bu yerleşmeler ve insanların kültürel özellikleri analiz edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca araştırma esnasında oluşturulmuş kültürün daha detaylı analiz edilebilmesi için yapılandırılmamış görüşme formları da kullanılmıştır. Çalışmada nitel açıdan doküman incelemesi, uzaktan algılama, saha çalışması ve yapılandırılmamış mülakatlar içermektedir. Çalışmanın fizikî coğrafya özellikleri bölümünde ise nicel açıdan çeşitli kamu kuruluşlarından (TÜİK, MGM) veriler temin edilmiştir.

Sahada veri toplama araçlarından en çok kullanılan teknik görüşme olmuştur. Görüşme yapılacak kişilerin seçiminde amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntemle 7 kişiye ulaşılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemi, çalışmanın gastronomi kültürü bölümü yazılırken tercih edilmiştir. Bu kişilerin dördü kadın üçü erkektir. Gözlem ve görüşmeler 2022-2023 yılları arasında yapılmıştır. Yapılan görüşmeler ses ve görüntü kaydı altına alınmıştır. Bu kayıtlar tezin yazım aşamasında kullanılmıştır.

Saha araştırmaları tamamlandıktan sonra gözlem ve görüşmeden elde edilen veriler içerik analizi, yazılı kaynaklardan elde edilen veriler de doküman analizi ile değerlendirilip yorumlanmıştır.

Çalışmadaki haritaların çizimleri ArcMap 10.5 programı ile oluşturulmuştur. Çalışmadaki iklim verilerinin temin edilmesinde Meteoroloji Genel Müdürlüğü

(MGM), demografik verilerde ise Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) yararlanılmıştır. Tablo ve şekiller Microsoft Office 2016 programlarında hazırlanılmıştır.

1.6. Saha ile İlgili Alanyazın

Doğrudan ve dolaylı yoldan Malazgirt ilçesini kapsayacak çalışmalar incelendiğinde Malazgirt ilçesi kültürel coğrafyasıyla ilgili herhangi bir çalışmanın ele alınıp çalışılmadığı tespit edilmiştir. Bu açıdan alanyazın taraması eksiklik olduğunu açık bir şekilde göstermiştir. Bu çalışmalar aşağıdaki gibidir:

Yılmaz (2016) tarafından **Malazgirt İlçesi'nin (Muş) Nüfus Coğrafyası** adlı makale kaleme alınmıştır. Çalışma Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 11/2 Winter 2016'da yayımlanmıştır. Bu çalışmada Malazgirt ilçesinin nüfus gelişimi ve nüfus özellikleri incelenmiştir.

Kıranşan (2017) tarafından **Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nın Fizikî Coğrafyası** isimli doktora çalışması yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı genel olarak, Bulanık-Malazgirt Havzası'nın fizikî coğrafya (iklim, hidroğrafya, jeoloji, jeomorfoloji, bitki, toprak örtüsü) yakın çevresiyle karşılaştırmalı olarak ortaya konulması, beşerî coğrafya ile olan karşılıklı ilişkisinin belirlenmesidir. Ayrıca jeomorfolojik ve jeolojik verilere bağlı olarak Bulanık-Malazgirt Havzası'nın yer altı unsurlarıyla jeomorfolojik özellikleri arasındaki etkileşim ve ilişkiler belirlenmeye çalışılmıştır.

Sayılan (2007) **Muş İlinde Kültür Turizmi Potansiyelinin Coğrafi Yönden Değerlendirilmesi** adlı yüksek lisans tez çalışması bulunmaktadır. Muş'taki turizm potansiyellerinin belirlenmesi ve özellikle bunların il turizmine kazandırılması amacıyla önerilerde bulunulması bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bunun yanında var olan kültürel çekicilikler ışığında, kültür turizminin hangi alt dallarının geliştirilmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Sönmez (2005) **Muş Ovası ve Çevresinin Arazi Kullanımı** yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Çalışma, Muş ilindeki ovalarda arazi kullanımını doğal ve beşerî özellikleriyle ortaya koyarak yörenin tarım faaliyetleri ve hayvancılığı geniş bir pencerede incelemek amacını taşımaktadır.

Durmuş (2019) **Muş İlinde Yerleşme Tiplerinin Coğrafi Dağılışı** adlı makale International Journal of Geography and Geography Education (IGGE) dergisinde yayımlanmıştır. Bu çalışmada, Muş ilinde kurulan yerleşme tiplerinin; yükselti, morfoloji, hidrografi ve arazi kullanımı ile ilişkisini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Baytar (2021) **Muş İli Kırsal Alan Potansiyeli ve Kalkınmaya Etkisi** doktora tezi olarak çalışılmıştır. Çalışmadaki temel amaç sahadaki kırsal alan potansiyelini bütün yönleriyle ortaya koymak ve bu potansiyelin kalkınmaya etkileri üzerinde durmaktır. Ayrıca kırsal potansiyelin kalkınmaya etkisinin önündeki engelleri belirleyip bunların ortadan kalkması için çözüm önerileri ortaya koymaktır.

Adaoğlu (2003) **Malazgirt İlçe Merkezinin Coğrafi Etüdü** adlı yüksek lisans çalışmasında Malazgirt ilçe merkezinin coğrafi etüdü incelenmeye çalışılmıştır.

Şengün, Kıranşan (2016) **Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nın İklim Özellikleri** adlı makale çalışmasının amacı, Bulanık-Malazgirt (Muş) Havzası'nın iklim özelliklerini etkileyen planeter ve fizikî coğrafya faktörlerini, coğrafya biliminin prensipleri ve araştırma yöntemleri ile ortaya koymaktır.

Şengün, Kıranşan (2017) **Bulanık-Malazgirt Havzası'nın (Muş) Hidrografik Özellikleri** adlı makalenin amacı Doğu Anadolu Bölgesi'nde önemli bir konumda bulunan Bulanık-Malazgirt Havzası'nın hidrografik özelliklerini, coğrafi bir bakışla ortaya koymaktır.

Tanış (2017) **Osmanlı Arşiv Belgelerinde 1903 Malazgirt Depremi** adlı araştırma makalesi Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde (2018) 6 (1) (61-66) yayımlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, tarih ilminin penceresinden bakarak, 1903 Malazgirt depreminin bölgede sebep olduğu sosyal ve maddi etkiler ile devletin ne ölçüde afete müdahil olduğunu ortaya koymaktır.

1.7. Araştırma Sahasının Konumu

Malazgirt ilçesi, Muş iline bağlı beş (Bulanık, Malazgirt, Hasköy, Varto, Korkut) ilçeden biridir. Çalışma sahası olan Malazgirt ilçesi 37° 7¹ - 39° 11¹ kuzey paralelleri ile 42° 30¹ - 42° 36¹ doğu meridyenleri arasında yer almaktadır. Malazgirt Doğu Anadolu Bölgesi Yukarı Murat Van Bölümü, Yukarı Murat yöresinde yer alan Muş ilinin

kuzeydoğusundadır. Malazgirt Van Gölü'nün ise kuzeybatısında yer almaktadır. Malazgirt, güney ve güneydoğusunda Bitlis iline bağlı Ahlat ve Adilcevaz ilçeleri, kuzeydoğu ve doğusunda Ağrı iline bağlı Patnos ve Tutak ilçeleri, kuzey ve kuzeybatısında ise Erzurum iline bağlı Karayazı ve Hınıs ilçeleri, batısında ise Muş ilinin bir diğer ilçesi olan Bulanık ile çevrilidir (Darkod, 1970). (Harita 1.1.)

Malazgirt ilçesi, 74 köy, 18 mezra, 12 merkez mahallesi ve 1 beldeden (Konakkuran) oluşmaktadır. İlçe genel olarak tersiyer döneminde meydana gelen tektonik hareketlerle şekillenmiştir. Sonraki zamanlarda ise dış kuvvetlerin etkisiyle aşınarak bugünkü şeklini almıştır.

1534 km² olan ilçe toprakları, denizden 1550 m yüksekliktedir. Ağrı platosunun devamı niteliğindeki volkanik arazinin yamacına kurulmuş, yer yer Malazgirt-Bulanık ovasına da taşmıştır. Van Gölü'nden Süphan Dağı vasıtası ile ayrılan ilçe, bu dağdan gelen volkanik malzeme ile şekillenmiştir. Kuzey kesiminde yine volkanik malzemeden oluşan Kartevin Dağı bulunan Malazgirt ilçesi Murat Nehri ile batıdan sınırlanmıştır. Gaz Gölü ya da Kaz Gölü adıyla anılan küçük göl ise ilçenin kuzey kesiminde yer almaktadır (Darkot, 1970).

Harita 1. 1. Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası

1.8. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışma kişisel gözlem ve yöresel halkın verdiği bilgiler doğrultusunda şekillenmiştir. Malazgirt'in tarihi, coğrafi özellikleri, nüfus, eğitimiyle ilgili bilgiler, kurumlardan alınan verilerle ve taranan kaynaklarla sınırlıdır. Ayrıca güvenlik sorunları nedeniyle bazı veriler temin edilememiş ancak alternatif veri toplama araçlarıyla çalışma gerçekleştirilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MALAZGİRT KÜLTÜR BÖLGESİ

2.1. Fizikî Coğrafya Özellikleri

2.1.1. Jeolojik ve Jeomorfolojik Özellikleri

Kültürel değerler, beşerî faaliyetlerin etkisiyle değişip gelişmesine rağmen fizikî coğrafya özellikleri kültürlerin ortaya çıkması ve gelişmesinde önemli bir role sahiptir. Bundan dolayı çalışma sahasının jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak yörenin kültürün nasıl bir coğrafyada şekillendiğini ve karşılıklı etkileşiminin nasıl olduğunun tespiti açısından oldukça önemlidir (Kayserili A. , 2014).

Tersiyerin sonlarına kadar kapalı havza durumunda olan Muş Ovası, dördüncü jeolojik zamanın ilk dönemlerinde Murat Nehri'nin yatağını geriye aşındırmasıyla batıdan kapılarak açık havza konumuna geçmiştir. Bölgede yapılan çalışmalarda ortalama 300 m derinliğinde Neojen Dönemi tortulu tespit edilmiştir. Bu durum bize Muş Ovası'nın Miosen sonlarına kadar gölle kaplı olduğunu göstermektedir. Ovada Neojen Dönemi'ne ait kalker, kil, kumtaşı ile Murat ve Karasu Vadilerini kaplayan alüvyonlar yayılım göstermektedir (Atalay İ. , 1983).

Kuzeyinde Tersiyer tortullarından oluşan Elçiler Dağı, doğusunda Van Gölü Havzası'nda bulunan Rahvan düzlüğü, güneyi Bitlis masifi, batısı ise Solhan metamorfik kütlesi ile çevrili olan Muş Ovası kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanmaktadır (Atalay & Mortan, 2011).

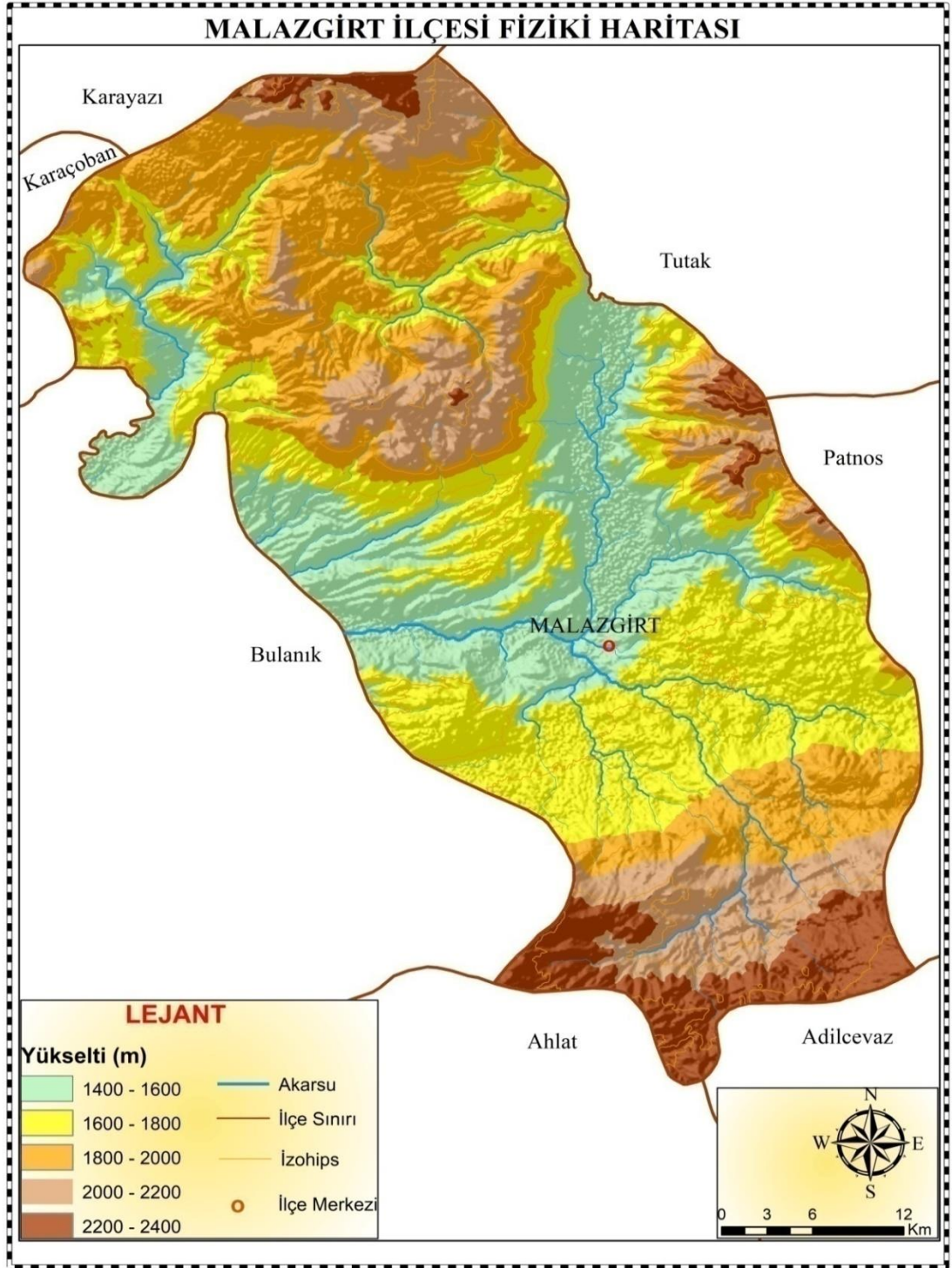
Bulanık-Malazgirt Havzası'nda yer alan tektonizmaya ait olan en önemli unsurlar, kıvrımlı yapılar, bindirme fayları, doğrultu atımlı ve normal faylardır. İnceleme sahasında farklı şiddetlerde meydana gelen sıkıştımalara bağlı olarak farklı büyüklüklerde kıvrımlanma şekilleri meydana gelmiştir. Bu şekilleri meydana getiren kuzey ve güney yönlü meydana gelen sıkıştırmalardır. Kıvrımlanmaların şiddeti genç birimlerden yaşlı birimlere doğru artmaktadır. Araştırma sahasındaki yaşlı kütleler özellikle kuzey ve güney sınırında daha fazla kıvrımlanmıştır (Kıranşan & Şengün, 2019).

Koni şeklinde bir stratovolkan özelliği taşıyan Süphan Dağı, çeşitli büyüklüklerde lav ve piroklastik malzemeler çıkarmıştır. Bu malzemeler ilçenin dört bir yanında gözle görülebilmektedir. Sosyo-ekonomik hayat başta olmak üzere bu piroklastik malzemeler ve bazaltik taşlar mesken yapımında kullanılmıştır (Fotoğraf 2.1).

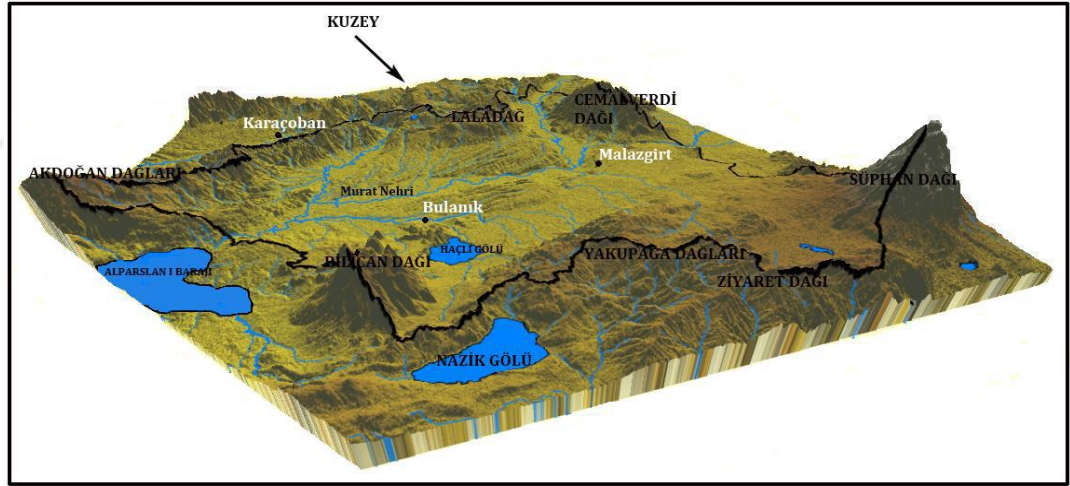
Fotoğraf 2. 1. Malazgirt Adalar Mahallesi'nde Bulunan Süphan Dağı Volkanitleri

Malazgirt ilçesinin jeomorfolojik özelliklerine bakıldığında büyük bölümü 1500 m yüksekliğindeki düzlüklerden meydana gelmektedir. (Harita 2.1) İlçenin doğusunu Top (Katevin) Dağı, güney ve güneybatısını Süphan Dağı'nın batı ve kuzeybatı uzantıları oluşturur. Süphan Dağı'nın ana kütlesi ilçe sınırlarının dışında yer almaktadır. İlçenin belli başlı düzlükleri, Malazgirt Ovası ile Murat Nehri boyunca uzanan Bulanık Ovası'nın doğu uzantılarıdır. Badişan ve Ulusu ovaları ilçenin diğer düzlükleridir. Malazgirt Ovası'nda bir çöküntü ovası olarak kenarlarında ve ilçenin bazı kesimlerinde volkanik lav akıntılarına rastlanmaktadır. Kuzeyinde Çakmak Dağı'nın bulunduğu Malazgirt Ovası, batıdaki Bulanık Ovası'ndan bir eşikle ayrılmaktadır. Bu ovanın sularını kuzey-güney doğrultuda akan Murat Irmağı toplamaktadır.

Harita 2. 1. Malazgirt İlçesinin Fizikî Haritası

Malazgirt Havzası'nın kuzey kesiminde farklı yükseltiye sahip birçok sıradağ bulunmaktadır. Bu sıradağlar içerisinde Laladağ, Güzelbaba Dağı yer almaktadır. Bu dağların yükseltileri 2000 ile 2600 m arasında değişmektedir (Harita 2.2). Malazgirt Ovası'nın batısında ise yükseltisi 2000 ile 3000 m arasında bulunan Akdoğan Dağları, Bingöl Dağları Bilican ve Şerafettin Dağı gibi yükseltisi daha fazla olan dağlar bulunur. Malazgirt Ovası'nın güneybatısında Yakupağa Dağları ile Ziyaret Dağları Güneydoğusunda ise Süphan volkanik dağı yer almaktadır. Havzanın kuzeybatısında yer alan dağlar, güneyde yer alanlara göre daha yaşlı ve morfolojik olarak daha eğimli ve daha fazla bir engebeli yapıya sahiptirler. Volkanik dağları kuzeyde Laladağı (2113 m), kuzeydoğuda Cemalverdi (Bulutpınar) Dağı (2438 m), güneydoğuda Süphan Dağı (4058 m) ve güneyde ise Bilican Dağı (2754 m) oluşturur (Kıranşan & Şengün, 2019).

Harita 2. 2. Bulanık-Malazgirt Havzası'nın 3D Görüntüsü (Kıranşan K. , 2017).

Malazgirt sınırları içerisinde kuzeybatı yönünde Bulanık ve Erzurum'un Hınıs ilçesinin kavuştuğu bölgede yer alan Güzelbaba Dağı'dır. Aynı isimle anılan bir köyde bulunmaktadır. İlçeye 58 km uzaklıkta yer alır. Bunun dışında Malazgirt'in kuzeydoğusunda Katevin Dağları yer almaktadır (Fotoğraf 2.2). Dağ 2556 m yüksekliğinde olup ilçe merkezine ortalama 6-7 km uzaklıktadır. Katevin Dağı'nda ilkbahar aylarında yetişen gullik, çiriş gibi şifalı olduğuna inanılan birçok ot, halkın gastronomi kültüründe geniş yer tutmaktadır.

Fotoğraf 2. 2. Aradere Köyü ve Çevreleyen Katevin Dağı

Malazgirt ilçesinin kuzey tarafında ilçeye yaklaşık 42 km uzaklıkta Laladağı yer almaktadır (Fotoğraf 2.3). Yukarı Kıcık, Aşağı Kıcık, Gölağılı, Konakkuran, Hancağız ve Hasanpaşa köy yerleşimlerini çevreler.

Fotoğraf 2. 3. Hancağız Köyü ve Köyü Çevreleyen Laladağı

Ülkemizin Büyük Ağı (5137 m) ve Buzul (4168 m) dağlarından sonra 3. yüksek dağı olan Süphan Dağı, Van Gölü'nün kuzeyinde olup en yüksek zirvesi 4058 metredir (Atalay & Mortan, 2011).

Süphan Dağı, Malazgirt ilçe merkezine 30 km mesafededir. Yapısında andezit ve bazaltlar yer almaktadır. Süphan Dağı günümüzde aktif volkanik faaliyete sahip değildir ve Malazgirt Ovası'nın iklimine etki eder (Fotoğraf 2.4). Patnos, Erciş, Ahlat ve Malazgirt arasında her taraftan görülebilen bu dağ ismi geçen dört ilçe için doğal su kaynakları deposudur.

Fotoğraf 2. 4. Malazgirt Ovası'ndan Süphan Dağı'nın Güneydoğu Yamacının Bir Görünümü

Muş iline bağlı bir ilçe olan Malazgirt'in yüz ölçümü yaklaşık 1534 km²'dir (Burhanlı & Atlıhan, 2018). Malazgirt Ovası güneyde Süphan Dağı ve uzantıları ile Van Gölü'nden ayrılır. Malazgirt Ovası, batıda Bulanık Ovası'ndan bir eşikle ayrılmaktadır. Bazı bölgelerinin Süphan Dağı'ndan inen akarsularca parçalanmış olduğu Malazgirt Ovası geniş bir bozkır görünümüne sahiptir.

Badişan Ovası, Ağrı ilinin Patnos ilçesinin sınırları içerisindeki Aladağ'dan doğan Patnos sınırından Mezreköy, Dağlı Mezra, Toska, Bostankaya, Karakaya, Mollabaki köylerinden geçerek Malazgirt ilçesinin kuzeydoğusunda bulunan Murat Mahallesi'nin alt kısmından Murat Irmağı'na kavuşan Badişan Çayı'nın oluşturduğu bir düzlüktür.

Tarihi kaynaklarda Malazgirt Savaşı'nın geçtiği ovanın ismi çeşitli şekillerde isimlendirilmiştir. Bazı kaynaklarda Malazgirt'in güneybatı tarafında yer alan Süphan

Dağı eteklerinden başlayarak Malazgirt'e yaklaşık 10-12 km mesafede bulunan Zayve (Zeho) Ovası'nı kapsadığı bildirilmektedir. Ovanın bulunduğu yer tarihi arşivlerde eski adı Selekutlu olarak bilinen köyün bulunduğu şimdiki adıyla Kurtulmuşoğlu köyü civarındır.

2.1.2. İklim Özellikleri

Malazgirt ilçesinde Doğu Anadolu Bölgesi'nin tipik karasal iklimi görülür. Yazlar sıcak, kurak, aynı zamanda kışlar ise uzun çok soğuk ve kar yağışlıdır. Malazgirt ilçesinde Türkiye'nin birçok bölgesinde olduğu gibi yağışlar en çok ilkbahar aylarında yağar (Tablo 2.1). İlçenin deniz seviyesinden olan yüksekliği (1650 m) iklimine etki etmektedir. Aynı zamanda Van Gölü'ne uzak olması ve denize kıyısının olmaması nedeniyle karasallık oldukça belirgindir. Kış mevsiminin büyük bir kısmında ilçe karlarla örtülüdür.

Tablo 2. 1. İklim Elemanları Ölçüm Periyodu (1962-2021, MGM)

Malazgirt İstasyonu	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	YILLIK
Aylık Toplam Yağış Ort. (mm=kg÷m ²)	25.62	26.13	51.32	61.18	71.05	20.47	10.82	3.72	8.89	32.60	25.85	32.51	349.35
Aylık Ort. Sıcaklık(°C)	-9.5	-7.9	-1.1	7.4	12.9	17.7	22.3	22.2	17.2	10.2	2.2	-5.1	7.4
Aylık Maksimum Sıcaklık (°C)	11.0	12.0	23.2	28.0	31.2	36.5	40.2	39.5	36.2	31.8	20.4	16.9	40.2
Aylık Minimum Sıcaklık (°C)	-38.8	-38.8	-34.0	-16.3	-3.1	-1.8	0.9	3.6	-1.5	-9.0	-27.6	-36.1	-38.8
Aylık Yağışlı Gün Sayısı	9,01	9,03	9,73	11,9	11,98	5,6	2,88	1,68	2,5	6,65	7,09	8,55	86,6

Çalışma sahasında en yağışlı dönem ilkbahar aylarıdır. Kuraklık şiddetinin en fazla olduğu aylar ise temmuz ve ağustos olduğu görülmektedir. Ekim ayından sonra yağışlar tekrar artmaya başlamaktadır. Malazgirt ilçesindeki en yağışlı dönem sıcaklıkların eksi değerlere düştüğü kış aylarıdır. Bu dönemde oldukça fazla kar yağışı görülmektedir (Tablo 2.2). Yağışlı gün sayısının en az olduğu yaz ayları, toplam yağışlı gün sayısının sadece %8,6'sını oluşturur.

Tablo 2. 2. Malazgirt İlçesinin Karlı Yağışlı Gün ve Karla Örtülü Gün Sayıları (1963-2021, MGM)

Malazgirt	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Toplam
Aylık Kar Yağışlı Gün Sayısı	8,26	7,77	6,79	1,24	0,02	-	-	-	-	0,12	2,18	6,53	32,91
Aylık Kar Örtülü Gün Sayısı	18,12	16,72	10,56	1,2	-	-	-	-	-	0,12	2,82	10,92	60,46

Malazgirt ilçesinin iklimini kültürel coğrafya açısından inceleyecek olursak, iklim şartlarına bağlı olarak kışın insanların giyimleri oldukça kalın ve yünlüdür. Meskenlerde ise halkın ekonomik durumuna bağlı olarak konutlarda ısı yalıtımına öncelik verilmiş ve teneke yapıdaki çatılar yoğun kardan korunmak için oldukça yüksek bir eğimle inşa edilmiştir. Dağlık alanlarda kar yeryüzünden kalkar kalkmaz ilkbahar aylarında yetişen otlar halkın gastronomi kültüründe önemli bir yere sahiptir.

Malazgirt ilçesi nem ve bulutluluk açısından incelendiğinde yıllık ortalama nispi nem oranı %50,3'tür. Bu değer yaz ile kış arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Sıcaklığın düştüğü kış mevsiminde nispi nem %69,1 iken bu oran yaz aylarında 41,9'a kadar düşmektedir (Tablo 2.3).

Tablo 2. 3. Malazgirt İlçesine Ait Aylık Ortalama Nisbi Nem Değerleri (1963-2021, MGM)

Malazgirt	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Toplam
Aylık Ort. Nispi Nem (%)	69,3	68,3	66,5	60,1	56,5	48,4	40,1	37,2	40	53,6	64,4	69,8	50,4

İlçede haziran aylarında hava sıcaklıkları yükselmekte kararlı hava sebebiyle bulutluluk oranı oldukça düşmektedir. Ancak kasım ile mayıs aylarında ise cephe faaliyetlerin artması ve bağıl nem oranının yükselmesine bağlı olarak bulutluluk oranı yükselmektedir. Bununla beraber bulutlu gün sayısı ilkbahar ve sonbahar aylarında atmosferik olayların yoğunlaşmasından dolayı artmakta iken yaz ve kış aylarında azalmaktadır. Ayrıca havanın kapalılığı kış aylarında en yüksek değerlerde iken yaz aylarında ise en düşüktür (Kıranşan K. , 2017).

Havadaki gazların yeryüzüne uyguladığı ağırlık anlamına gelen atmosfer basıncı birçok faktörden etkilenmektedir. Bunlar; sıcaklık, yükselti, yerin şekli ve coğrafi enlemdir (Dönmez, 1990).

Basınç özellikle açısından Malazgirt'te yıllık ortalama basınç değeri 871,4 mb'dir. İlçedeki basıncın yıl içindeki dağılımına bakıldığında kış ve sonbahar aylarının ilkbahar ve yaz aylarına göre daha yüksek değerler gösterdiği söylenebilir (Tablo 2.4).

Malazgirt'te basıncın mevsimlere göre değişiklikler göstermesinde yıl içinde bölgenin genelinde etkili olan basınç koşulları da etkili olmuştur. Doğu Anadolu Bölgesi ekim ayının sonlarından mayısa kadar Sibirya yüksek basıncıyla continental kutbi (cP) hava kütesinin etkisi altındadır (Erinç S. , 1953).

Tablo 2. 4. Malazgirt’te Aylık Ortalama Basınç Değerleri (1987-2021, MGM)

Malazgirt	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık (mb)
Aylık Ort. Basınç Değerleri (mb)	875,9	874,6	872,8	846,8	872,2	870,3	868,6	870,5	873,8	877,2	877,7	877,3	871,4

Yaz aylarında ilçede kuzey ve batı yönlü rüzgârların esme sayılarında gözle görülür bir artış görülür. Kısmen serin ve kuru olan bu rüzgârlar, kuzeybatıya doğru ilerlemiş olan Asor yüksek basıncının güneydoğudaki Basra alçak basınç alanına doğru hareket eden hava kütleleridir. Bu rüzgârlar, yaz döneminde ülkemizin tamamı üzerindeki genel atmosfer dolaşımının bir unsurunu meydana getirir ve yüzeysel alizeler olarak ifade edilebilir (Erinç S. , 1969).

İlçede esen şiddetli rüzgârlar bazen yerleşmelerin çatısının uçmasına sebep olmakla birlikte tarım ürünlerine de zarar vermektedir.

2.1.3. Hidrografya Özellikleri

Malazgirt ilçesi zengin yer altı ve yer üstü sularına sahiptir. İlçe merkezi Murat Nehri’nin doğusunda kurulmuştur. İlçeden geçen Murat Nehri, Fırat Nehri ile birleştikten sonra Basra Körfezi’ne dökülmektedir (Fotoğraf 2.5).

Murat Nehri, Malazgirt ilçe sınırlarına Patnos ilçesi sınırında bulunan Muratkolu köyünden girer. Sırasıyla Hasanpaşa, Aradere, Hancağız, Alyar, Konakkuran, Beşçatak köy sınırından geçerek Malazgirt’in kuzey tarafından batıya yönelerek Okçuhan, Aynalıhoca, Kılıçcı köy sınırlarından geçerek Bulanık ilçe sınırlarından Malazgirt’i terkeder.

Fotoğraf 2. 5. İlçenin Batısından Geçen Murat Nehri

“Murat Nehri muhtemelen Neojen’de arazinin asli meyli üzerine konsekant olarak kurulmuş fakat sonradan gelişen bazı süpsekant tabileri ve kolları ise daha ziyade yumuşak volkanik ve tortul açılmıştır. Muhtemelen Kuaterner başlarında, kapalı havza özelliğinde olan Muş Havzası, Murat Nehri tarafından dış drenaja bağlanmıştır. Bu durum Murat Nehri’nin aşındırma ve taşıma gücünü arttırdığından nehir metamorfik şist ve peridotit gibi sert kütlelere sürempoze olarak saplanmıştır. Murat Nehri’nin kaide seviyesinin alçalması ile sıklık karakterde taraça depoları ve satırları teşekkül etmiştir. Üç taraça sathı ve dolgusu olarak tefrik edilen bu depolar, vadi tabanından 6-10 m; 35-40 m ve 55-65 m yüksekliktedir. Dik meyilli yamaçlardaki taraça depoları ise erozyonla tahrip edilmiştir. Saha geçirmiş olduğu jeomorfolojik tekamüle bağlı olarak Murat Nehri tarafından dik ve derin vadilerle parçalanmıştır. Genel olarak arızalı satırlarda yamaç meyli 45°’nin üstündedir, hatta kanyon şekilli vadilerin bulunduğu sahalarda yamaç meyli 70°’yi aşmaktadır” (Atalay İ. , 1983).

İlçedeki bir diğer akarsu olan Şekربولak Deresi’nin uzunluğu 29 km’dir. Adaksu köyünün kuzeyinde yer alan Karataş Deresi ile Adalarçayı Deresi’nin birleşmesiyle oluşmuştur. Şekربولak Deresi Havzası’nın çalışma sahasındaki toplam alanı 457 km²’dir. Yüksek debili kaynak sularından biri de Adalar Suyu’dur. Malazgirt ilçesi sınırlarında ve ilçenin güneybatısında uzanır. Geçirimli bazalt taşları ile geçirimsiz

k t lelerin arasından çıkan Adalar Suyu ilçenin içme su ihtiya ının karşılanmasında ve tarımsal sulamalar ile enerji üretiminde kullanılmaktadır. Çalışma sahasının güneydoğusunda yer alan ve yörenin sularının toplayan  ekerbulak Deresi'nin yıl boyunca yatağında su bulundurmasında etkili olur (Kıra an &  eng n, 2017).

Malazgirt ilçesinde tek sıcak su kaynağı ise Malazgirt ilçe merkezine 8 km uzaklıktaki Mollabaki köyünde bulunmaktadır. İnceleme alanında bulunan yapay g ller ise ilçe merkezindeki Adalar Mahallesi'nde bulunan Adalar Göleti, enerji elde etmek amacıyla Devlet Su İ leri (DSİ) tarafından yapılmıştır. Ayrıca Malazgirt ilçe merkezine 11 km uzaklıkta bulunan Gölkoru köyündeki Gölkoru Göleti hayvanların sulanması amacıyla oluşturulmuştur.

İlçenin kuzeyinde yer alan Kaz Gölü, ilçeye bağlı Aktuzla köyü yakınlarında bulunan karstik bir g ld r. G l n suyu tuzlu ve acıdır. Sı  bir g l olan Kaz Gölü çevresinde geniş sazlıklar yer almakta ve nisan ve mayıs aylarında g l göçmen kuşların u rak yeri olmaktadır. G l çevresinde kaz, ördek ve tavuk en sık rastlanan hayvanlardır (Muş ÇED Raporu, 2019) (Fotoğraf 2.6).

Fotoğraf 2. 6. İlçenin Kuzeyinde Yer Alan Kazgölü

2.1.4. Toprak  zellikleri

Ana kayanın parçalanması ile ba layıp ve olgun bir yapıya sahip olana kadar devam eden toprak oluşumunda birçok faktör etkili olmaktadır. Diğer bir deyişle, bu

oluşum süreci çeşitli faktörlerin etkisi altında olup bu faktörlerden bir tanesi veya birkaçı aynı anda oluşum sürecine hâkim olabilir. Toprak oluşumunda; bitki örtüsü, yüzey şekilleri, iklim, ana materyal ve zaman etkili olan faktörlerdir (Atalay İ. , 2005).

Malazgirt ilçesinin genel olarak yarı kurak ve nemli sahalar arasında bir geçiş bölgesi olması toprak oluşumunda en önemli etmenlerdendir. İklim dışında yükselti, eğim gibi faktörler toprakların dağılışı etkileyen diğer faktörlerdir.

Kestane renkli topraklar Malazgirt ilçesinde en fazla dağılışı gösteren toprak türlerindendir (Fotoğraf 2.7). Kestane renkli topraklar, ana maddenin kalker ve püskürük kayalara kadar değişen kireç bakımından zengin materyaller ile kalker, gnays, şist, bazalt ve diğer volkanitlerden oluşmaktadır. Arazinin %31'i kuru tarıma, %61'i ise meraya ayrılmıştır. Kireçsiz kahverengi topraklar Malazgirt ilçesindeki arazilerde geniş yer kaplayan toprak türlerindendir (Muş İli Arazi Varlığı, 2002).

Fotoğraf 2. 7. Akören Köyü Kestane Renkli Toprakları

Malazgirt ilçesinin batısından geçen Murat Nehri'nin vadi tabanlarında ise alüvyal topraklara rastlanılmaktadır. Bu topraklarda yoğun bir tarım faaliyeti yürütülmekte sulama problem olmadığından genel olarak sulu tarım ürünleri yetiştirilmektedir.

İlçe merkezinin kuzeyinde yer alan Laladağı ve Cemalverdi Dağı ile güneydoğusundaki Süphan Dağı eteklerinde taşlı ve çakıllı topraklar olan Litosol toprakları bulunmaktadır.

2.1.5. Bitki Örtüsü Özellikleri

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan ormanların karakteristik özelliği uzun süren kış ve çok düşük sıcaklıklara dayanıklı, az yağış miktarlarına uyum sağlamış, sık olmayan zayıf ve kuru ormanlardan meydana gelmektedir (Erinç, 1953). Bu durum Malazgirt ilçesi özelinde değişkenlikler gösterebilmektedir. İlçenin ovada kurulmuş olması Doğu Anadolu'nun yüksek kesimlerindeki yerleşim alanlarındaki sıcaklık değerlerinden farklı olmasına neden olmuştur. Bir bölgede orman yetişebilmesi için yaklaşık olarak 400 -500 mm üzerinde yağış olması gerekmektedir. Bu nedenle orman alt sınırını yağışın belirlediği söylenebilir. MGM verilerine göre Malazgirt ilçesi yağış ortalaması 500-900 mm arasında değişmektedir. Bu yağış miktarına rağmen ilçede orman varlığı oldukça yetersizdir. Malazgirt'te iklim koşulları, toprak ve yeryüzü şekilleri koşullarına bakıldığında orman bitki örtüsü olması gerekirken kuru tarım alanları, meralar ve antropojen bozkırlar yer almaktadır. Özetle Murat Nehri çevresinde ve Malazgirt Millî Parkı'nda lokal olarak bulunan geniş yer kaplamayan kavak ile yer yer karaçam ağaçlarına rastlanmaktadır. Bunun yanında Murat Nehri kenarlarında meşe ağaçlarına ve Süphan Dağı ve çevresinde antropojen step formasyonları yaygın olarak rastlanmaktadır. Malazgirt İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü'nden (2022) alınan verilere göre ilçede orman varlığı bulunmamaktadır.

2.2. Beşerî Coğrafya Özellikleri

2.2.1. Malazgirt İlçesinin Kuruluşu ve Tarihi Gelişimi

M.Ö. 5000 ile 1000 yılları arası Hititlerin egemenliğinde bulunan Muş bölgesine Hititler, Hurri ismini vermişlerdir. Asur kitabelerinde ise Lovrtho (Orartu) adlı Türk Devleti'nin ismi yazılıdır. Sasaniler M.S. 355'te Hristiyanlığı kabul eden Part Devleti'ni yıkarak bu bölgeyi nüfuzları altına almışlardır. Fakat M.S. 387 yılında Sasanilerle Romalıların anlaşmasıyla tekrar bu bölge Romalıların idaresine geçti. M.S. 395'te Roma'nın ikiye ayrılmasıyla Bizans'ın egemenliği altına girdi. 1071 yılında Anadolu Selçuklu hükümdarı Sultan Alparslan'ın Bizans imparatoru Rum Vasilevsi Romanos Diyojen'i ve yüz bin kişilik Bizans ordusunu mağlup ettikten sonra Malazgirt ve Muş Bölgesi'ni bir Türk yurdu haline getirmiştir (San S. , 1947).

W. Beck tarafından ileri sürülmüş bir teoriye göre ilçenin ismi, Van Gölü Havzası'na hâkim olmuş ve buradan büyük bir alana yayılmış olan Urartuların başlarında Menuas adlı bir krala dayanmaktadır. Malazgirt adının bu kralın adıyla ilgili olduğu ansiklopedi bilgilerinde mevcuttur. Van Gölü Havzası'na hâkim olmuş ve buradan büyük bir alana yayılmış olan Urartuların başlarında Menuas adlı bir kral bulunuyordu. Bu hükümdara ait kitabeden anlaşıldığına göre adı geçen Kral Menuahina (Menuas'ın şehri) isimli bir şehir kurmuştur. W.Belck'e göre Malazgirt civarında Kral Menuas'a ait birçok kitabelere rastlanmış ve bu kitabelere göre bu şehrin eski Ermenicede adı Manavazakert, Manavazkert, Manazkert olarak geçmektedir. Manavazkert şeklinin "Manavaz'a mensup" manasına olup da, burada yerleşmiş aile adından geldiğine dair bir halk iştihakı mevcuttur. Bu şekiller daha sonra Arap kaynaklarında Manazcird olarak geçer. Orta Çağ'daki Bizans kaynaklarında ise o zamanki Harkh ve Apahunileh Nahi yeri üzerinde yer alan şimdiki Malazgirt'in ismi Malazgert-Manazkert olarak istihkak ettiği (L) harfli şekil daha sonra ortaya çıkmıştır. Yani Manazgirt – Malazgert – Malazgirt olarak değişmeye uğramıştır (San S. , 1982).

Malazgirt'in Urartu Krallığı döneminde kurulduğu düşünülmektedir. Tarihçiler, Kral Menuas'ın burada bir şehir kurduğu ve bu dönemde Malazgirt Ovası'nda sulama kanalları yaptırdığını belirtmektedir.

Evliya Çelebi burayı Yezdigird Şah'ın kurduğunu, Acem dilinde "Han Gazanfer Şah Kalesi" dendiğini, Kılıçaslan'ın tamir ettirdiğini, Arapların "Sur-ı Seba" diye adlandırdığını söyler (Temelkuran & Aktaş, 1978).

Malazgirt 969'dan beri Bizans İmparatorluğu'na bağlı idi ve buradaki 1071 meydan savaşı Selçuklu ve Bizans İmparatorlukları arasında yapılmıştı (Sevim A. , 1972).

Malazgirt İlk Çağ'da Urartu, Pers; Orta Çağ'da Bizans ve Ermeni hâkimiyeti altında kalmış; Selçuklu zaferinden sonra İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Safevî yönetimine geçmiştir (Koca, 2016).

Safevîlere bağlıyken 1514'te Yavuz Sultan Selim tarafından Çaldıran Savaşı'yla Osmanlı topraklarına katılan Malazgirt, Erzurum eyaletine bağlı sancak olmuştur (Yücel, 1976).

Evliya Çelebi'den yaklaşık 250 yıl sonra bu bölgeleri inceleyen Harry Finnis Blosser Lynch, 20.yy. başlarında yayınlanan kitabında bir harita vererek Malazgirt'in volkanik taşlarla inşa edilmiş iki sıra surla çevrili bir yerleşim yeri olduğunu belirtir. (Fotoğraf 2.8). Malazgirt hakkındaki en önemli çalışmalardan biridir (Lynch, 1901).

Fotoğraf 2. 8. 1870'li Yıllarda Süphan Dağı ve Malazgirt'in Genel Görünümü
Kaynak: Lynch, H.F.B. Armenia: Travels and Studies, volume 2: The Turkish Provinces, Londra, 1901)

Malazgirt ilçesi günümüzde Muş iline bağlı bir ilçe olarak varlığını devam ettirmektedir (Fotoğraf 2.9). Şehrin gelişimi Patnos ve Bulanık ilçeleri yönündedir. 2000 yılında kurulmuş yem fabrikası ve temeli 2022 yılında atılmış olan 200 kişiye istihdam sağlayan 1071 Tekstil Kent Atölyesi bulunmaktadır. 2013 yılında açılan 24 derslikli Malazgirt Meslek Yüksekokulu sosyo-kültürel bakımdan gelişmesine katkı sağlamıştır.

Fotoğraf 2. 9. Malazgirt İlçesinin Günümüz Görüntüsü (Bakış Güneydoğuya)

2.2.2. İslamiyet öncesi ve İslamiyet Döneminde Muş ve Malazgirt

Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat Van Bölümü'nde bulunan Muş ilinin tarihi, İlk Çağ'lara kadar uzanmaktadır. İslâmiyet öncesi dönemlere ait kitaplarda Muş Ovası ve çevresi *Taraunitis*, *Taraun* veya *Daron* isimleriyle anılır. Bu isimlerin yanında Orta Çağ'da Taran ismiyle tanınmıştır. İslâmi dönemde Tarûn adı hem şehrin hem de bölgenin genel adı olarak belirtilmiştir. Muş'un bugünkü adının kökenine ait farklı bilgiler mevcuttur. Bazı rivayetlere göre Süryânîce'de Muş ismi suyun çokluğunu ifade eden "muşa" kelimesinden gelirken, kimilerine göre ise şehrin kurucusu Muşet adlı bir yöneticiden gelmektedir. Muş ve çevresi Eski Çağlardan beri birçok medeniyetin hâkimiyetinde kalmıştır. Bölgenin Asurlular, Urartular, Med ve Persler ile Büyük İskender ve halefleri (Selevkoflar) sonraki dönemlerde ise Roma ve Bizans İmparatorluklarının yönetiminde kaldığı belirtilir. Bu bölgeye Hz. Ömer zamanında (634-644) Arap ordularının ilk kez ulaştığından söz edilmektedir. Ermeni kaynaklarında ise Abdurrahman B. Rebâa el-Bâhilî yönetimindeki 18.000 askerden oluşan İslâm ordusunun 640 yılında Muş ve çevresini haraca bağladıktan sonra karargâhına geri döndüğü rivayet edilmektedir. Muş'la birlikte çevresindeki komşu şehirlerinde 19-21 (640-642) yılları arasında İslâm hâkimiyeti altında olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu hâkimiyet uzun süreli olmamıştır. Muş şehri ve çevresindeki İslâm hâkimiyeti Muâviye

B. Ebû Süfyân ve Abdülmelik B. Mervân dönemlerinde yeniden sağlandı. Abdülmelik döneminde Muhammed B. Mervân yöreyi Diyarbakır âmilliğine bağladı. Muş 210-236 (825-851) yılları arası Bağratî hanedanından Bağrat isimli prensin yönetimindeydi. Bağratîler Krallığı döneminde Muş şehri krallığın Tarûn idarî biriminin merkeziydi (Tuncel, 2020).

21/641 yılında Hz. Ömer tarafından ilk defa hâkimiyet altına alınan Muş, IX. yüzyıl başlarından X. yüzyılın ortalarına kadar hüküm süren bir beylik kuracak kadar büyüklüğe sahip Müslüman Arapların ve Ermenilerin yaşadığı bir yerleşim merkezidir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun bu şehirlere hâkim olmasıyla birlikte Malazgirt, İslâm şehri unvanı kazanmaya başlamıştır (Eser M. , 2014).

Bizans 968'de Malazgirt (Manckert) ve Bulanık'ı (Harke) sınırlarına dahil ettiyse de 976-979 ve 987-989'da Taron'un da içinde bulunduğu isyanlar sonucunda Bizans'ın bölgedeki hâkimiyeti büyük ölçüde zayıflamıştır. Yerel beyler, 976'da Bulanık ve çevresini ele geçirmiştir. Hamdanilerin zayıflamasından sonra güçlenen Mervaniler bu isyanda (979'dan önce) Ahlat, Meyyafarkin ve Malazgirt'i almış ve Muş bölgesini de yağmalamıştır (Honigman, 1970).

2.2.3. Anadolu'ya Türk Akını ve Malazgirt

Orta Asya'da Karahanlı ve Gazneliler'in baskısı nedeniyle batıya göç eden ve yeni devlet kurabileceği yerler arayan Selçuklular 1015'te Çağrı Bey önderliğinde Anadolu'ya keşifler düzenlemiştir (Sevim A. , 1988). Selçuklu Devleti'nin 1040 yılında kurulmasıyla birlikte 1042'den sonra Anadolu'ya daha düzenli akınlar gerçekleştirdiler. 1045-1046 yılları arası Murat Nehri ile Dicle'yi meydana getiren yörelerde Selçukluların çok daha kuvvetli akınlar düzenlediklerini Ermeni tarihçileri yazmaktadır (Yinanç, 1944).

Tuğrul Bey 1054'te Malazgirt'i iki defa kuşatmış olmasına rağmen Bizansın elinden alamamıştır. 1058 yılında Kars'ın hâkimiyet altına alınmasıyla birlikte, Malazgirt, Muş, Erzurum, Erzincan, Sivas, ve Urfa yörelerine kadar akınlar düzenlenmiştir. Bu akınlar Murat Nehri boyunca 1059 yılında da sürmüştür (Sevim A. , 1988).

Büyük Selçuklu İmparatoru Alp Arslan 1070 ortalarında, Malazgirt Kalesi ile birlikte ve Murat Nehri ile Yukarı Dicle ve kolları arasındaki birçok kaleyi fethetmiştir. Sultan Alp Arslan 1070'e kadar Bizans'tan fethedilen Malazgirt, Muş çevresi ile bütün Van Gölü Havzası'nı Emir Sanduk (Sabuk)'a ikta etmiştir. Ancak Bizans İmparatoru Romenos Diogenes 1071 yılının ortalarında Malazgirt'i geri almıştır (Yinanç, 1944). Çağrı Bey'le başlayan akınlar daha sonra tüm hızıyla devam etmiş ve fethedilen bölgeler sürekli el değiştirmişse de 26 Ağustos 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Bizans Selçukluların o güne kadar fethettikleri topraklardan geri çekilmek zorunda kalmıştır. Böylece Doğu Anadolu, Selçuklu Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir (Sevim A. , 1988).

Muş ve Malazgirt, Moğollardan sonra İran, Doğu Anadolu ve Irak havalisinde kurulan İlhanlılar Devleti'nin idaresine geçti. İlhanlıların İran'da yıkılmasından sonra Muş ve çevresinde Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmenleri hâkimiyet mücadelesine sahne oldu. 1495'e kadar bölgede Akkoyunlular egemen oldu (Ekmekçi, 2014).

2.2.4. Osmanlı Devleti Döneminde Muş ve Malazgirt

26 Ağustos 1071 tarihinde Malazgirt Zaferi'yle birlikte Anadolu'nun kapıları Türklere açılmıştır. 1100 yılında Muş çevresi, Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın amcası Yukuti'nin oğlu olan Kutbettin İsmail'in kölesi Sökmen El-Kutbi, Ahlatlıların daveti üzerine Ahlat'a gelerek Van Gölü çevresinde Ahlat Şahlar Beyliği'ni kurunca bu beyliğin sınırları içine katıldı. Daha sonra 1232'de Muş ve çevresi Anadolu Selçuklu Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir. Ancak Doğu'dan gelen Moğollar nedeniyle bu hâkimiyet kısa sürmüş, 1242 yılında Moğolların Erzurum'u almaları ve 1243 Köseadağ Savaşıyla birlikte Anadolu, Moğolların hâkimiyetine girmiştir. Muş ve çevreside Moğol katliamı ve yıkımına uğramıştır (Muş Yıllığı, 1989). Malazgirt ilçesinde uzun yıllar süren Arap-İslam dönemine ait eser bulunmamaktadır. Yöredeki muhtemel eserlerin Moğollar tarafından tahrip edilerek ortadan kaldırıldığı ve kalanların şiddetli depremler sonucunda yıkıldığı düşünülmektedir.

Osmanlı Devleti'nin mülki taksimatında Muş ve çevresi kimi zaman Van eyaletinin sancak merkezi, kimi zamanda bu eyalete bağlı Bitlis Beyliği'nin bir nahiyesi oldu. Bitlis Beyliği'nin ortadan kaldırılmasıyla Muş, Erzurum eyaletine bağlı bir sancak

merkezi oldu. Bitlis ili de Muş'a bağlandı. XIX. yüzyılda ise Muş, Bitlis vilayetine bağlı bir sancak merkezi durumuna getirildi (Ekmekçi, 2014). Malazgirt ilçesinin 16.yy'dan günümüze kadar bağlı olduğu idari birimler ve idari statüsü Tablo 2.5.'te verilmiştir.

Tablo 2. 5. XVI. Yüzyıldan Günümüze Malazgirt İlçesinin Bağlı Olduğu İdari Birimler

İdari Bölüm	Bağlı Olduğu İdari Birim
Nâhiye (1530)	Hınıs-Erzurum eyâleti
Sancak (1536-1559)	Erzurum eyâleti
Sancak (1565-1568)	Van eyâleti
Sancak (1568-1736)	Erzurum eyâleti
Kazâ (1855-1867)	Muş -Erzurum eyâleti (salnâme)
Kazâ (1867-1868)	Muş Erzurum vilâyeti (salnâme)
Kazâ (1869-1870)	Muş Erzurum vilâyeti (salnâme)
Kazâ (1872)	Muş Bitlis vilâyeti (salnâme)
Kazâ (1876)	Muş Erzurum vilâyeti (salnâme)
Kazâ (1877)	Muş Erzurum vilâyeti (salnâme)
Kazâ (1878-1880)	Muş Van vilâyeti (salnâme)
Kazâ (1881)	Muş Bitlis vilâyeti (salnâme)
Kazâ (1883)	Muş Van vilâyeti (salnâme)
Kazâ (1884-1918)	Muş Bitlis vilâyeti (salnâme)
Kazâ (1924)	Muş vilâyeti

Kaynak: (Sezen, 2017)

1867 Vilayet Nizamnâmesi'ne göre Muş, 7 kazası ile Erzurum vilayetinin sancak merkezidir. Malazgirt, Bulanık, Varto ve Bitlis bu dönemde Muş'a bağlıdır. 1877 Nizamnâmesi'nde Muş'un kaza sayısı 6'ya indirilmişse de yine Erzurum vilayetine bağlıdır. 1877-78 Türk-Rus savaşıdan sonra Erzurum vilayetine bağlı olan Muş sancağı içinde yer alan Bitlis nahiyesi, vilayet haline getirilmiştir (San S. , 1982).

1717-1730 yıllarına ait Osmanlı Eyalet Tevcihâtı'na göre, Erzurum Eyaleti sınırları içinde Malazgirt'te bulunmaktadır. Bu tarihlerde Liva-i Malazgirt olarak geçen Malazgirt'in eski mutasarrıfları olarak Nuh Bey geçmekte, kendisine yurtluk ve ocaklık

verilmiştir. Bu dönemde Malazgirt'in yeni mutasarrıfı olarak da İbrahim Bey olduğu kendisine ocaklık verildiği yazılmıştır. 33 Defterin başka bir kısmında Malazgirt, Alaybeyilik-i Malazgirt olarak kayıt edilmiş, ancak başka bir bilgi verilmemiştir (Başar F. , 1997).

Muş Liva'sı 1831 Osmanlı Nüfus Sayımı kayıtlarında Van Eyaleti içerisinde yer alır. 1846-47 yıllarındaki yönetsel sınıflamada ise Muş Livası Erzurum Eyaleti'ne bağlanmıştır (Başar, 1997). Mehmed Hurşid Paşa'nın 1848-1852 yıllarında yazmış olduğu Seyâhatnâme-i Hudûd isimli eserinde Muş, Livâ-i Muş olarak geçmektedir. O dönemde Muş'a; kaza-i Malazgirt, kaza-i Mutlu, kaza-i Hınıs, nahiye-i Bulanık-ı Ulyâ ve Süflâ, nahiye-i Ahlat, kaza-i Bitlis, nahiye-i Vartovî-i Ulyâ ve Süflâ, nahiye-i Çukur bağlıydı (Hurşid, 1997). 1867 ve 1877 Vilayet Nizamnamelerinde Muş Sancağının yine Erzurum vilayetine bağlı olduğu belirtilmiştir. 1896'da ise Muş Sancağı Bitlis vilayetine bağlanmıştır. Bu dönemde Muş sancağının kazaları ise, Malazgirt, Bulanık, Varto ve Sason'dan oluşmaktadır (Sayılan H. , 2007).

1883'te dış güçlerin desteğini arkasına alan Ermeniler, Doğu Anadolu'da propagandalar yapmaya başlamıştır. 1891 yılında II. Abdulhamit, Rus saldırıları ile İngilizlerin zararlı politikalarından ve Ermeni faaliyetlerine karşı yeni sosyo-politik denge kurmak ve merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla bölgedeki aşiretlerle iş birliği içerisinde Hamidiye Süvari Alayları'nı kurmuştur. 1893 yılında Muş Sancağı, Malazgirt, Varto, Sason, Bulanık ve Merkez kazalarıyla birlikte Bitlis vilayetine bağlıydı. 1903 yılında yapılan idari değişiklikte Muş yine Bitlis vilayetine bağlı kalmaya devam etmiştir. 1901 yılından itibaren Rusya'dan yardım, İngiltere'den teşvik gören Ermeniler, Taşnak komitesinin teşkilatı ile silahlanıp, Muş çevresindeki köyleri basmaya başlamışlardır. 1905 yılında şehir ve çevresinde meydana gelen çatışmalar bölge için zararlı olmuştur. Bu ayaklanma Osmanlı Devleti tarafından bastırılmıştı (Tuğlacı, 1985). Bu ayaklanma ve çatışmaların Malazgirt ilçesinde büyük tahribat ve yıkımlara sebep olduğu söylenebilir. Bu ayaklanmaların yanında geçmişte ilçede meydana gelen büyük depremlerde tarihi ve kültürel yapıyı yansıtan binlerce bina yıkılmış ya da hasar görmüştür.

2.2.5. Cumhuriyet Dönemi'nde Muş ve Malazgirt

Cumhuriyetin kurulmasıyla ortaya çıkan Şeyh Sait ayaklanması, Şubat 1925'te gerçek bir isyana dönmüştür. Muş ve çevre illerde baş gösteren bu isyan 19 Mart 1925 ve 24 Nisan 1925'de Murat Köprüsü civarında devlet güçleri tarafından büyük bir kayba uğratılmış ve İran'a kaçarken 27 Nisan 1925'te Abdurrahman Paşa köprüsü yakınındaki çarpışmalar sonucu isyancılar dağılmıştır. 15 Mayıs 1925'te ele başları olan Şeyh Sait ve arkadaşlarının yakalanması ile isyan tamamen bastırılmıştır (Fırat M. , 1970).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında bir süre Rus işgali altında kalan Muş ve çevresi Mayıs 1917'de kesin olarak Türklerin eline geçti. Cumhuriyetin ilanından sonra 1924'te il yapıldı. Muş ili bugünkü idari statüsüne 1935'te kavuştu. Cumhuriyetin bu buhranlı döneminden sonra Muş vilayetine, 1935'de Bulanık, Varto ve Malazgirt bağlıydı (Darkot, 1970).

Günümüzde Malazgirt ilçesi, yaklaşık 1000 yıldır Türk-İslam kültürü etkisinde zengin kültürel mirasını devam ettirmektedir.

2.2.6. Malazgirt Savaş Alanının Tespitine Yönelik Çalışmalar

Türkçe literatürde Malazgirt Savaşı'nın askerî yönleriyle inceleyen ilk çalışma, asker kökenli bir tarihçi olan Feridun Dirimtekin'in 1936 tarihli "Malazgirt Meydan Muharebesi" adlı eseridir. Doğrudan Malazgirt Savaşı'nı konu edinen eser, savaşın yeri, ordu ve asker sayıları, ordugahlar, uygulanan taktikler vb. konuları krokilerle gösteren çalışma olmasıyla dikkat çekmektedir. Ancak savaş alanına ilişkin coğrafi bilgiler ve lokalizasyon önerileri haritalar üzerinde yapılmış, savaş alanı görülmemiştir. İkinci önemli çalışma, Kurbay Albay Kadri Perk'e aittir. Bu çerçevedeki son çalışma ise, önceki her iki esere atıflar yapan, ancak farklı önerilerde getiren harp akademilerinde okutulmak üzere genelkurmayca hazırlanıp 1970 yılında bastırılan, "Malazgirt Meydan Muharebesi" adlı eserdir. Her üçüde asker kökenli tarihçiler tarafından kaleme alınan bu çalışmaların dışında doğrudan Malazgirt Savaşı'yla ilgili olarak savaşın yeri başta olmak üzere diğer askerî ve lojistik konuları inceleyen kapsamlı akademik bir çalışma yapılmamıştır (Çevik A. , 2022).

Malazgirt merkezde 2020 yılında başlatılan ‘‘Malazgirt Projesi’’ adlı çalışma, Malazgirt Savaş alanını tespit etmek amacıyla Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın desteği ile Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ahlat M ze Müdürlüğü, Muğla Sıtkı Koçman  niversitesi ve Muş Alparslan  niversitesi iş birliğiyle başlatılmıştır. 2022 yılı itibarıyla 3. etap çalışmaları devam eden; savaşın tam olarak yeri, savaş taktikleri, lojistik boyutu ve yer radarları ve elektro-manyetik taramalarla izlerin tespiti ve Malazgirt Savaşı’nın her yönden araştırılmasını amaçlamaktadır. 2023 yılı haziran ayında başlayan 3. yılın 1. etap çalışmaları, ilçeye 7 km uzaklıktaki toplu mezarların bulunduğu değerlendirilen Afşin Mahallesi’nde devam etmektedir (Fotoğraf 2.10).

Fotoğraf 2. 10. Malazgirt Afşin Mahallesi’nde Devam Eden Kazı  alışmalarından Görüntüler

“Malazgirt Savaş Alanının Tespiti, Tarihi ve Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi” ile genel olarak ilçenin tarihine yönelik çalışmaların yanında savaşa ait araç ve gereçlerin elde edilmesi ve o döneme ait mezarlara ulaşmak amaçlanmıştır.

Malazgirt Savaşı’nın gerçekleştiği coğrafya geçmişte olduğu gibi bugün de Anadolu’nun güvenliği açısından oldukça stratejik bir konuma sahiptir. İlçe sınırları içerisinde yer alan birçok tarihi ve kültürel eser de bu öneme vurgu yapmaktadır. Anadolu’da yaşayan insanlar için ortak belleğin oluşturulması ve bu bilincin gelecek nesillere aktarılmasında ilçe sınırları içerisinde yer alan kültürel miras özelliğine sahip eserlerin korunması ayrı bir öneme sahiptir (Dölek & Çevik, 2023).

Malazgirt ve Patnos arasında Türbe Tepe adlı bir tepe yer almaktadır. Yöre halkı buraya bidona benzediği için ‘‘Bidon Tepe’’ anlamına gelen Grebido Tepe ismini vermiştir. Tepe tam olarak Örenşar köyünün birkaç kilometre güneydoğusunda yer almaktadır. Yöre halkı tarafından anlatılan bilgilere göre Sultan Alparslan’ın burada bir karargâh kurduğu ve düşmanın kuşatması sırasında savaşıarak burada şehit olduğu hatta kendi askerleri tarafından ihanete uğradığı söylenmektedir. Grebido Tepesi’ndeki mezarların günümüzde defineciler tarafından açıldığı gözlenmiş ve kemiklerin tahrip edilerek anlaşılmayacak duruma getirilmesinden dolayı yörenin eski öneminin azaldığı söylenebilir.

2.2.7. Malazgirt İlçesinde Nüfusun Tarihsel Gelişimi

Malazgirt ilçesinin 18. yüzyıla kadar nüfus verilerine rastlanmamıştır. Kaynaklara göre başkent Manazgerd/Manavazagerd ile aynı isimle anılan 6.000 hane ve 30.000 ile 35.000 arası nüfusa sahip yerleşimin 18.yüzyılda kuleli surlarıyla bölgenin en güvenli en iyi savunulan yerlerden olduğunu ifade etmektedir. İnciciyan’ın aktarımı ile 17. yüzyıl ve 18. yüzyıl başlarında Malazgirt’te Ermeni köy sayıları ve nüfus verilerine ilişkin bilgiler 1871, 1872 ve 1873 Osmanlı salnameleriyle uyuşmaktayken, sonraki yıllarda 1898 Erzurum Salnamesi, 1890’lı yıllarda piskoposluk tarafından yapılan araştırma ve 1892 Bitlis Salnamesi, Cuinet’in (Cuinet, 1891) verileri ile örtüşmediği gibi Malazgirt çevresindeki Ermeni köy sayıları da çelişkilidir (Harita 2.3). Osmanlı Devleti’nin müslümanların sayısını artırmak amacıyla 1883’te Malazgirt’e kaza statüsü

1970 yılları arasında tarımda makineleşme ile üretiminin artması, sağlık, beslenme vs. koşullarının iyileşmesi, sağlık alanındaki gelişmeler ile ortalama hayat süresinin uzaması ile 2000 yılından sonraki yıllarda kısmen arttığı görülmektedir (Tablo 2.6). İlçede 2013-2022 yılları arasında nüfustaki azalmanın sebebi iş olanaklarının kısıtlılığı nedeniyle diğer bölgelere göç olduğu düşünülmektedir.

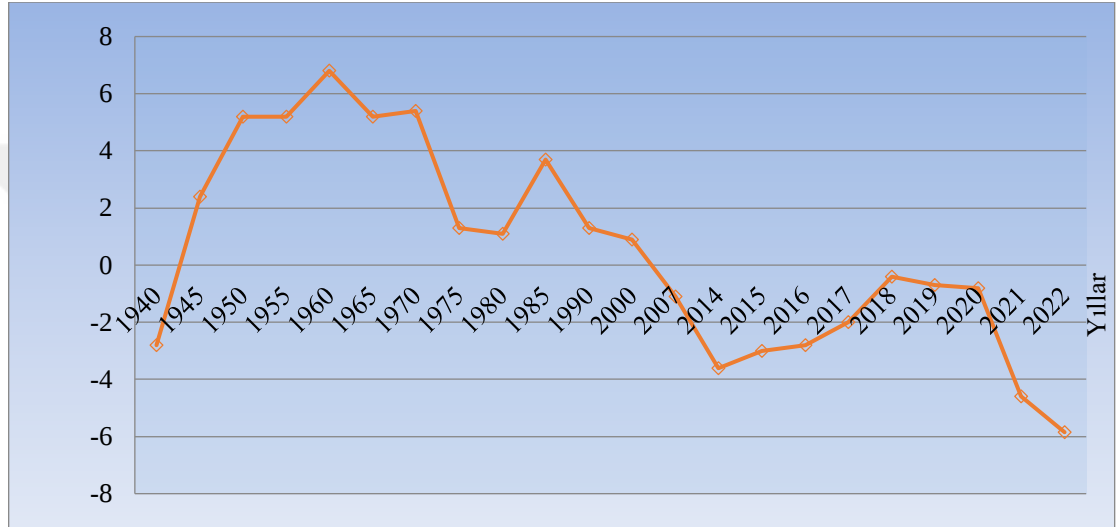
Çin'in Wuhan kentinden çıkan ve kısa sürede yayılan Covid-19 virüsü başta ekonomik ve sosyal alanda olmak üzere dünyayı etkilemiş ve eşi benzeri görülmemiş etkiler bırakmıştır. Olumsuz yönler arasında ise, elbette ki en göze çarpan sonuçlar arasında ekonomik etkiler görülmektedir (Korkusuz, 2022). Dolayısıyla Covid-19 pandemisinin meydana çıkardığı sağlık sorunları ve ekonomik sıkıntılara bağlı olarak ilçeden diğer illere göçlerin ilçe nüfusunda azalma meydana getirdiği söylenebilir. Ancak günümüzde daha önce batıya göçen nüfusun az bir kısmı ilçeye dönse de ilçe nüfusu yıldan yıla azalmaya devam etmektedir.

Tablo 2. 6. Malazgirt Nüfus Artış Hızı (1927-2022, TÜİK)

Yıl	Nüfus Miktarı	Artan-Azalan Nüfus	Yıllık Artış-Azalış Oranı(%)
1927	6.894	-	Nüfus 6.894
1935	13.376	6482	11,7
1940	11.475	-1901	-2,8
1945	12.902	1427	2,4
1950	16.266	3364	5,2
1955	20.548	4282	5,2
1960	27.576	7028	6,8
1965	34.712	7136	5,2
1970	44.097	9385	5,4
1975	47.004	2907	1,3
1980	49.711	2707	1,1
1985	58.879	9168	3,7
1990	62.851	3972	1,3
2000	68.990	6139	0,9
2007	60.263	-8727	-1,1
2008	60.086	-177	-0,2
2009	58.645	-1441	-2,4
2010	59.276	631	1
2011	60.010	734	1,2
2012	60.261	251	0,4
2013	57.934	-2327	-3,8
2014	55804	-4459	-3,6
2015	54.112	-1692	-3
2016	52.606	-1506	-2,8
2017	51.546	-1060	-2
2018	51.323	-223	-0,4
2019	50.926	-397	-0,7
2020	50.496	-430	-0,8
2021	48.192	-2304	-4,6
2022	45.371	-2821	-5,8

Malazgirt ilçesinde 1970'lerden sonra genel olarak nüfus artış hızında düşüş görüldüğü söylenebilir. Hatta 2012 yılından 2022 yılına kadar artış hızı sürekli eksi değerlerde olmuştur. (Şekil 2.1) 1985'lerden 2014'e kadar genel bir düşüş eğilimindeyken sadece 1985 yılında %3,7 ile yüksek bir artış oranı göstermiştir.

Şekil 2. 1. Malazgirt Nüfus Artış Grafiği (1940-2022)

İlçede kırsal nüfus, toplam nüfus içerisinde büyük bir paya sahiptir. Bununla ilişkili olarak köy nüfusunda doğal nüfus artış hızı oldukça yüksektir. Ancak buna rağmen 2013-2022 yılları arasında ilçe nüfus artış oranı sürekli olarak eksi değerlerde düşüş göstermiştir. Bu duruma neden olarak göçler sonucunda doğumlardan daha fazla nüfus kaybedildiği için nüfus miktarı bu yıllar arasında sürekli azaldığı söylenebilir

2.2.8. Doğumlar ve Ölümler

Nüfustaki değişimleri yaratan üç unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar doğum, ölüm ve göçlerdir (Özgüç & Tümer, 2011). Nüfus artışındaki temel unsur doğum ve ölümlerdir. Malazgirt ilçesinin 2014-2022 arasında gerçekleşen doğum oranları Tablo 2.7'de gösterilmektedir. Tabloya göre son yıllarda ilçe doğum sayılarında bir düşüş gözlenmektedir. Bu durumun nedenleri arasında; eğitim oranlarının yükselmesine bağlı olarak evliliklerin daha geç yaşlarda gerçekleşmesi, kırdan kente göç, kırdaki toplakların miras yoluyla bölünmesi ve sürdürülebilir geçim olanaklarının düşmesi gösterilebilir.

Tablo 2. 7. Malazgirt’te 2014-2022 Yılları Arası Gerçekleşen Doğum Sayıları (TÜİK)

Yıllar	Erkek	Kadın	Toplam
2014	894	860	1754
2015	777	738	1515
2016	714	700	1414
2017	753	692	1445
2018	655	578	1233
2019	650	649	1299
2020	549	552	1101
2021	539	561	1100
2022	497	442	939
Toplam	6028	5772	11800

TÜİK’e göre kaba doğum hızı, “Bin kişide başına düşen canlı doğum sayısını ifade etmektedir.¹ Ülkemizde gerçekleşen kaba doğum hızı, 2022 yılında binde 12,2 olmuştur (TÜİK, 2022). Bu oran Malazgirt ilçesinde yine aynı dönemde binde 21,8 ile Türkiye ortalamasının üzerindedir (Malazgirt İlçe Nüfus Müdürlüğü, 2022). Ancak bu oranın daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Çünkü ilçedeki hastane ve doktor imkânlarının kısıtlı olduğu, aksadığı dönemlerde aileler çevre il ve ilçelerdeki hastanelerde doğum yaptığından doğum kaydını doğrudan hastane yapabilmektedir.

2.2.9. Nüfusun Yaş ve Cinsiyet Yapısı

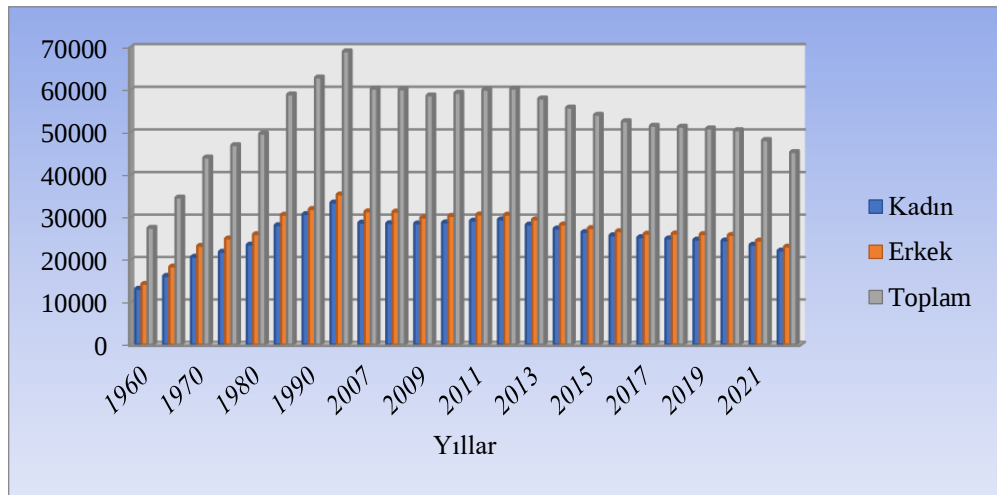
100 (ya da 1000) kadına düşen erkek sayısına cinsiyet oranı denilmektedir. 100’den (ya da 1000’den) büyük olması durumunda sayım yapılan yerin yüksek bir cinsiyet oranına sahip olduğunu gösterir. Özetle erkeklerin kadınlardan fazla olduğu

¹ Kaba Doğum Hızı; (Son Erişim Tarihi: 02.03.2023)

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2022-49673#:~:text=Kaba%20do%C4%9Fum%20h%C4%B1z%C4%B1%20binde%2012,y%C4%B1l%C4%B1nda%2012%2C2%20do%C4%9Fum%20d%C3%BC%C5%9Ft%C3%BC>

anlaşılmaktadır. 100'den (ya da 1000'den) küçük sayılar ise kadınların cinsiyet dağılımında daha egemen olduklarını gösterir. Bu oran doğumlarda yüksektir. Yaklaşık 105 erkek çocuğuna karşılık 100 kız çocuğu doğmaktadır. Kadın oranı ise hayatta kalma bakımından yüksektir ve cinsiyet oranı 4 yaş civarında dengelenir (Özgüç & Tümertekin, 2011). Nüfusun cinsiyet oranı kısaca erkek nüfusun kadın nüfusa bölünüp 100'le çarpılmasıyla elde edilmektedir. Cinsiyet oranını üzerinde savaşlar, göçler vb. faktörler etkilidir. Savaştan çıkmış ülkelerin erkek nüfusu kadın nüfusundan daha az dolayısıyla cinsiyet oranı düşüktür. 2022 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçlarına göre ülkemizde toplam nüfusun %49,9'unu kadınlar, %50,1'ini ise erkekler oluşturmuştur. Malazgirt ilçesinde ise 2022 yılında toplam nüfusun %48,9'u kadın, %51,1 ise erkek nüfustan oluşmaktadır. 2022 TÜİK verilerine göre ilçenin cinsiyet oranı %104,20'dir. Dolayısıyla ilçede erkek nüfusun egemen olduğu yüksek bir cinsiyet oranı vardır. Erkek nüfus miktarı 1960-2022 arasındaki tüm yıllarda kadın nüfus miktarından fazla olmuştur (Tablo 2.8).

İlçede kısa aralıklarla cinsiyet oranındaki değişikliklerin sebebi göçlerle açıklanabilir. Özellikle genç erkek nüfustaki iş bulma amaçlı diğer illere göç cinsiyet oranındaki değişikliklerin temel sebeplerindendir. Örneğin 2008-2009 yıllarında kadın nüfus miktarı sadece 62 kişi azalırken aynı yıllarda erkek nüfus miktarı 1379 kişi azalmıştır (Şekil 2.2).

Şekil 2. 2. Cinsiyet Yapısına Göre Malazgirt ilçesinin Nüfusu (1960-2022)

Tablo 2. 8. Cinsiyet Yapısına Göre Malazgirt İlçesi Nüfusu (1960-2022)

Yıllar	Kadın	Erkek	Toplam
1960	13206	14370	27576
1965	16251	18461	34712
1970	20760	23337	44097
1975	21931	25073	47004
1980	23621	26090	49711
1985	28197	30682	58879
1990	30825	32026	62851
2000	33546	35444	68990
2007	28805	31458	60263
2008	28682	31404	60086
2009	28620	30025	58645
2010	28864	30412	59276
2011	29279	30731	60010
2012	29572	30689	60261
2013	28352	29582	57934
2014	27422	28382	55804
2015	26590	27522	54.112
2016	25818	26788	52.606
2017	25360	26186	51.546
2018	25084	26239	51.323
2019	24813	26113	50.926
2020	24600	25896	50.496
2021	23604	24588	48192
2022	22218	23153	45371

Kaynak: TÜİK 2022 ADNKS verilerinden üretilmiştir.

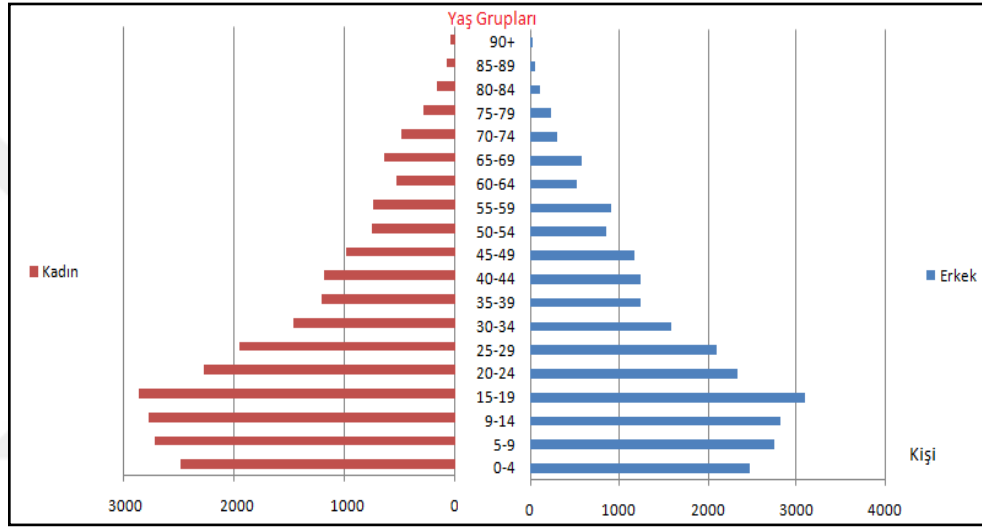
Nüfusun yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında Malazgirt ilçesinde 60-64 yaş ve üstü gruplarında kadın nüfusun erkek nüfusundan fazla olduğu görülür (Tablo 2.9). Bu durum kadınların lehine olacak şekilde kadınların ortalama ömrünün erkeklerden daha uzun olduğunun göstergesidir. Malazgirt'teki bu durum ülke ve dünya geneline uygundur. Yani dünya ile ülkemiz genelinde olduğu gibi Malazgirt ilçesinde de 60-65 yaş üstünde cinsiyet oranı düşüktür.

Tablo 2. 9. Malazgirt'te Nüfusun Dar Aralıklı Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (2022)

Yaş Grubu	Kadın	Erkek	Toplam	Oran(%)
0-4	2143	2172	4315	9,51
5-9	2528	2522	5050	11,13
10-14	2659	2721	5380	11,85
15-19	2628	2783	5411	11,92
20-24	2111	2279	4390	9,67
25-29	1768	1946	3714	8,18
30-34	1434	1513	2947	6,49
35-39	1124	1195	2319	5,11
40-44	1137	1210	2347	5,17
45-49	926	1075	2001	4,41
50-54	803	916	1719	3,78
55-59	684	847	1531	3,37
60-64	586	627	1213	2,67
65-69	590	601	1191	2,62
70-74	502	337	839	1,84
75-79	298	232	530	1,16
80-84	161	108	269	0,59
85-89	90	42	132	0,29
90+	46	27	73	0,16
Toplam	22218	23153	45371	100

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanarak hazırlanmıştır.

Malazgirt ilçesinin nüfus piramidi incelendiğinde 15-19 yaş grubunun diğer alt yaş gruplardan yüksek olduğu söylenebilir (Şekil 2.3). Bu durum son 10-15 yıl içerisinde doğum oranlarının azaldığını gösterir. Ailelerin daha az çocuk sahibi olma isteği, eğitim düzeyinin artışına paralel olarak daha geç yaşta evliliklerin artması, ailelerin son yıllarda doğum kontrol yöntemlerine daha çok başvurması doğumların azalmasının nedenleri arasında olduğu söylenebilir.

Şekil 2. 3. Malazgirt İlçesinin Nüfus Piramidi (2022)

2.2.10. Kır-Şehir Nüfusu Dağılımı

Malazgirt ilçesinde kırsal nüfus toplam ilçe nüfusu içerisinde büyük bir paya sahiptir (Tablo 2.10). 2022 yılı verilerine göre Malazgirt ilçesinde toplam 45.371 kişiden oluşan nüfusun %41,6'sı (18.873) Malazgirt şehrinde yaşarken geri kalan %58,4'lük (26.498) kısmı ilçedeki kırsal yerleşmelerde yaşamaktadır. 2022 yılında Türkiye genelinde il ve yaşayanların oranı %93,4'tür (TÜİK). Bu nedenle Malazgirt şehir nüfusu Türkiye ortalamasının altındadır. Kırsal nüfusun şehir nüfusundan yüksek olmasında kırsal kesimde yüksek doğum oranları, nüfusun çoğunluğunun tarım sektöründe çalışmasına bağlı olarak kalabalık ailelerin iş gücü olarak görülmesi sayılabilir.

Tablo 2. 10. Malazgirt'in 1965-2022 Yılları Arasında Şehir-Köy Nüfusu ve Nüfus Yoğunluğu

Yıllar	Toplam Nüfus	Şehir Nüfusu	Köy Nüfusu	Kırsal Nüfus Oranı(%)	Nüfus Yoğunluğu (Km ² /kişi)
1965	34712	7826	26886	77,4	22,6
1970	44097	10642	33455	75,8	28,7
1975	47004	13094	33910	72,1	30,6
1980	49711	14068	35643	71,7	32,4
1985	58879	16849	42030	71,3	38,3
1990	62851	19079	43772	69,6	40,9
2000	68 990	23 697	45 293	65,6	44,9
2007	60.263	20.987	39.276	65,1	39,2
2008	60 086	20 110	39 976	66,5	39,1
2009	58.645	19.130	39.515	67,3	38,2
2010	59.276	19.776	39.500	66,6	38,6
2011	60.010	20.477	39.533	65,8	39,1
2012	60.261	21.733	38.528	63,9	39,2
2013	57.934	20.837	37.097	64	37,7
2014	55.804	20.388	35.416	63,5	36,3
2015	54.112	20.340	33.772	62,4	35,2
2016	52.606	19.986	32.620	62	34,2
2017	51.546	20.038	31.508	61,1	33,6
2018	51.323	19.880	31.443	61,3	33,4
2019	50.926	20.386	30.540	59,9	33,1
2020	50.496	20.314	30.182	59,7	32,9
2021	48.192	19 628	28 564	59,2	31,4
2022	45.371	18.873	26.498	58,4	29,5

Kaynak: TÜİK 1965-2022 genel nüfus sayımları verilerinden üretilmiştir.

1965 ile 2000 yılları arasında Malazgirt ilçesinin kırsal nüfus değişimine bakıldığında kırsal nüfusun sürekli olarak arttığı görülmektedir (Tablo 2.10). Bu 35 yıl içerisinde kırsal nüfus 26.886'dan 45.293'e yükselmiştir. Dolayısıyla %68,5 oranında artış göstermiştir. 2007 sayım yılından itibaren kırsal yerleşmelerden dışarıya göçün hızlandığı söylenebilir. Kırsalda yüksek doğum oranlarına rağmen kırsal nüfusun artış hızı yavaşlamış 2011-2022 yılları arası kırsal nüfus sürekli eksi değerlerde azalmaya devam etmiştir.

Malazgirt ilçe merkezinde Adalar Mahallesi, Afşin Mahallesi, Aksungur Mahallesi, Alişan Mahallesi, Altuntaş Mahallesi, Danişmentgazi Mahallesi, Mengüçgazi Mahallesi, Murat Mahallesi, Saftekingazi Mahallesi, Saltukgazi Mahallesi, Şekerbulak Mahallesi ve Selçuklu Mahallesi yer almaktadır. 2022 TÜİK verilerine göre nüfusu en kalabalık mahalle 3.486 kişi ile Mengüçgazi Mahallesidir. Bunu Saltukgazi (3.066) ve Selçuklu Mahallesi (2.270) takip etmektedir. Nüfus miktarı en az olan mahalle ise 282 kişilik nüfusuyla Afşin Mahallesi'dir.

Malazgirt şehir yerleşmesine bağlı 74 köy, 2 belediye, 19 adet mezra yerleşmesi bulunmaktadır. Sayı olarak oldukça fazla köy yerleşmesine sahip olması, şehir nüfus oranının az olmasına neden olmaktadır. 2022 yılında toplam nüfusun %41,6'sı şehir nüfusedir. İşsizliğin fazla olduğu ilçe merkezinde diğer bölgelere gerçekleşen göçler, şehir nüfusunun azalmasına neden olmuştur.

Malazgirt ilçesinde belediye örgütünün bulunduğu Konakkuran kasabası, TÜİK 2022 nüfus verilerine göre 726 erkek, 749 kadın olmak üzere 1.475 kişilik nüfusu ile ilçenin tek belde yerleşmesidir. Konakkuran beldesine ait mahalleler ise; Atatürk Mahallesi, Murat Mahallesi, Yeni Mahalle, Ziyaret Mahallesidir.

Köy yerleşmeleri içerisinde en fazla nüfusa sahip olan köyler; Gölkoru (1.468), Adaksu (1.217), Çayırdere (946), İyikomşu (854), Hasretpınar (834), Beşçatak (894)'tır. En düşük nüfusa sahip köyleri ise Yapraklı (47), Yukarıkıcık (49) ve Boyundere köyüdür (59) (TÜİK, 2022).

2.2.11. Nüfusun Eğitim Özellikleri

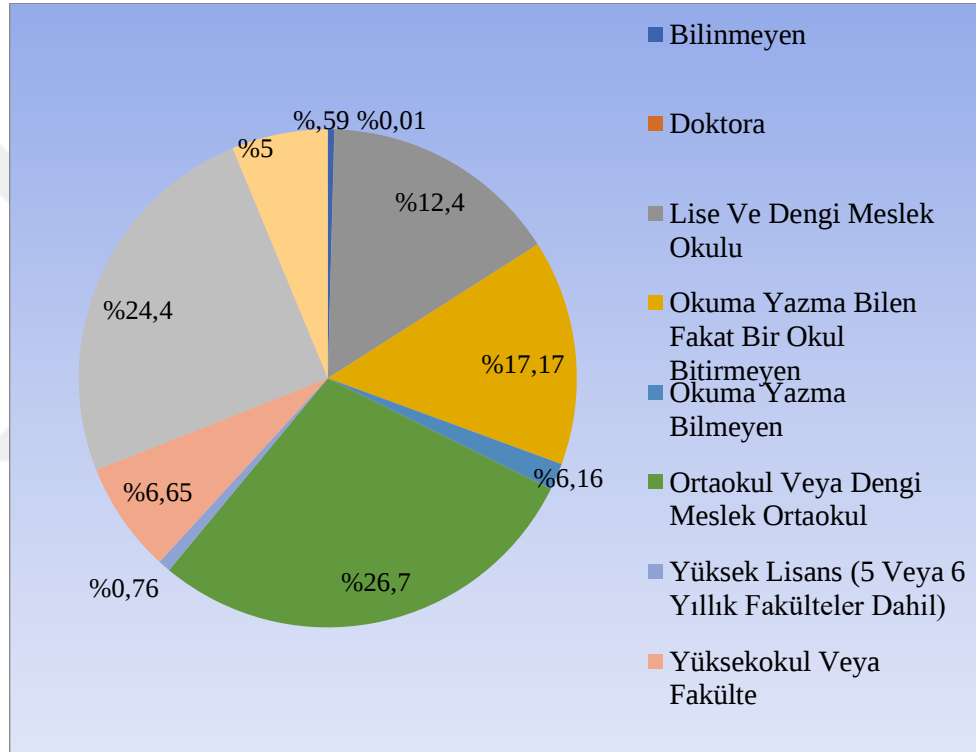
Malazgirt ilçesinde 2022 yılı verilerine göre 6 yaş üstü nüfusta okuma yazma bilmeyenlerin oranı %6,16'dır (Tablo 2.11). Ayrıca bu oran kadın ve erkek nüfusta farklılıklar göstermektedir. Nitekim 2022 yılında erkeklerde okuma yazma bilmeyenlerin oranı %1,73 iken, kadınlarda bu oran %10,8'dir. Ülkemiz genelinde olduğu gibi Malazgirt'te de kadınlarda okuma yazma oranı erkeklerden daha düşüktür.

Ülkemizde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde geleneksel yapıdan dolayı kadınların okuma-yazma oranı oldukça düşüktür (Yılmaz, 2015). Bu nedenle kadınlarda okuma yazma oranının düşük olması ilçeye özgü bir durum olmayıp yukarıda ismi geçen bölgelerin il, ilçe ve köylerin genelinde kadınlarda okuma yazma oranı düşüktür.

Tablo 2. 11. Malazgirt İlçesinde Altı Yaş ve Üzeri Nüfusun Cinsiyete Göre Eğitim Düzeyi (TÜİK-2022)

Bitirilen Okul Düzeyi	Erkek	Oran (%)	Kadın	Oran (%)	Toplam	Oran (%)
Bilinmeyen	90	0,41	162	0,78	252	0,59
Doktora	5	0,02	2	0,00	7	0,01
Lise Ve Dengi Meslek Okulu	3348	15,5	1884	9,13	5232	12,4
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	3159	14,6	4085	19,81	7244	17,17
Okuma Yazma Bilmeyen	374	1,73	2229	10,8	2603	6,16
Ortaokul Veya Dengi Meslek Ortaokul	6185	28,6	5096	24,7	11281	26,7
Yüksek Lisans (5 Veya 6 Yıllık Fakülteler Dahil)	174	0,80	148	0,70	322	0,76
Yüksekokul Veya Fakülte	1552	7,19	1254	6,08	2806	6,65
İlkokul	5338	24,74	4994	24,2	10332	24,4
İlköğretim	1349	6,25	761	3,69	2110	5,00
Toplam	21574	100	20615	100	42189	100

Malazgirt ilçesinde herhangi bir okul bitirmedeği halde okuma-yazma bilenlerin oranı %17,7'dir (Şekil 2.4). Bu durum ilçe genelinde ilkököl düzeyinde okullaşma oranının dahi düşük olduğunu göstermektedir. Bu nedenle özellikle kadın nüfus başta olmak üzere ilçe genelinde okuma yazma kursları düzenlenmeli ve okul çağında olup okula gitmeyen gençlerin durumu hakkında araştırma ve incelemeler yapılarak okula teşvikleri sağlanmalıdır.

Şekil 2. 4. Malazgirt İlçesinin Eğitim Düzeyi Oransal Dağılımı, 2022

2.2.12. Göçler

Dünya genelinde göçün en büyük sebepleri arasında başta ekonomik sebepler gelmektedir. İş bulmak amaçlı yapılan ekonomik göçlerin yanı sıra savaşlar, siyasi ve sosyal sebepler de göçe neden olabilir. Örneğin kırsal kesimlerde yaşanan çatışmalar, kavgalar ve kan davaları insanların bulundukları yerleşmeyi terk etmelerine neden olabilmektedir.

Malazgirt ilçesinde göçün başlıca ekonomik sebepleri arasında; geçim kaynaklarının sınırlı olması dolayısıyla işsizliğin fazla olması, tarım alanlarının miras

yoluyla bölünmesi gelmektedir. Bunun dışında aileler arasında yaşanan kan davaları ve husumetlerde göçe sebep olmaktadır. Bunun yanında eğitim, sağlık ve terör nedeniyle de diğer illere göçler gerçekleşmiştir.

Malazgirt ilçesinin verilen yıllar içerisinde en fazla göç verdiği yıl 2013 yılı olmuştur. O yılda 1522 kişi Malazgirt ilçesine yerleşirken 5428 kişi ilçeden ikametgâhını aldırması ve % -65,2 ile en yüksek net göç hızına ulaşılmıştır (Tablo 2.12). İlçede doğal nüfus artış oranının yüksek olmasına karşın nüfus artış hızının eksi değerlerde seyretmesi ilçeden diğer bölgelere yapılan göç nedeniyledir. Zamanla gelişen tarım ve hayvancılık faaliyetleri, 24 derslikli Malazgirt Meslek Yüksek Okulu'nun açılması ve gelişen sağlık hizmetleri nüfusta göç oranının kısmende olsa azalmasına neden olmuştur. Ancak 2021-2022 yılları arası ilçeden büyük şehirlere göçün artışında Covid-19 pandemi şartları ve buna bağlı ekonomik sebeplerin etkili olduğu düşünülmektedir.

Tablo 2. 12. Malazgirt İlçesinin Aldığı ve Verdiği Göç Miktarları ve Net Göç Hızı (TÜİK 2022)

Yıllar	ADNKS Nüfusu	Aldığı Göç	Verdiği Göç	Net Göç (Aldığı - Verdiği)	Net Göç Hızı (Binde)
2012	60.261	1.921	4.215	-2.294	-37,3
2013	57.934	1.522	5.428	-3.906	-65,2
2014	55.804	1.515	4.913	-3.398	-59,0
2015	54.112	1.872	4.874	-3.002	-53,9
2016	52.606	1.583	4.076	-2.493	-46,2
2017	51.546	1.861	3.763	-1.902	-36,2
2018	51.323	2.174	3.515	-1.341	-25,7
2019	50.926	1.868	3.249	-1.381	-26,7
2020	50.496	1.679	2.964	-1.285	-25,1
2021	48.192	1.463	4.389	-2.926	-58,9
2022	45.371	1.560	4.930	-3.370	-71,62

Malazgirt ilçesinin 2022 yılı aldığı göç bilgilerine göre sırasıyla; İstanbul (194), Muş (159), Ağrı (94) illeri yer alır (Tablo 2.13). Buna göre Malazgirt ilçesine 2022 yılında gerçekleşen göçün illere göre dağılımında %12,4'ü İstanbul'dan, %10,1'i Muş'tan, %6'sı Ağrı ilinden gerçekleşmiştir (Tablo 2.13).

Tablo 2. 13. Malazgirt İlçesinin En Fazla Göç Aldığı İller (ADNKS, 2022)

Yıllar	Toplam (Tümü)	En fazla göç aldığı 3 il (Kişi)		
2012	1.921	1-İstanbul (304)	2-Ağrı (205)	3-Muş (177)
2013	1.522	1-İstanbul (246)	2-Muş (142)	3-Ağrı (104)
2014	1.515	1-İstanbul (280)	2-Muş (118)	3-Ağrı (91)
2015	1.872	1-İstanbul (391)	2-Muş (143)	3-İzmir (123)
2016	1.583	1-İstanbul (311)	2-Ağrı (141)	3-Muş (120)
2017	1.861	1-İstanbul (284)	2-Muş (154)	3-İzmir (118)
2018	2.174	1-İstanbul (452)	2-Muş (171)	3-Tekirdağ (116)
2019	1.868	1-İstanbul (288)	2-Muş (189)	3-İzmir (138)
2020	1.679	1-İstanbul (385)	2-Muş (140)	3-İzmir (95)
2021	1.463	1-İstanbul (232)	2-Muş (117)	3-Ağrı (86)
2022	1.560	1-İstanbul (194)	2-Muş (159)	3-Ağrı (94)

2022 yılı Malazgirt ilçesinin verdiği göç bilgilerine göre (TÜİK) sırasıyla; İstanbul (1168), Tekirdağ (565), İzmir (468) ilk sırayı almaktadır (Tablo 2.14). Buna göre 2022 yılında Malazgirt ilçesinden dışarıya gerçekleşen göçlerin illere dağılımında; %23,6'sı İstanbul'a, %11,4'ü Tekirdağ'a, %9,3'ü İzmir'e gerçekleşmiştir (Tablo 2.14). Dolayısıyla veriler incelendiğinde yaklaşık olarak her 4 kişiden birinin İstanbul'a göç ettiği söylenebilir. İstanbul ve İzmir'e gerçekleşen göçlerin iş olanaklarının fazla olması öne çıkarken Tekirdağ iline gerçekleşen göçlerde iş olanaklarının yanı sıra akrabalık ya

da tanıdık ilişkilerinin öne çıktığı söylenebilir. Çünkü önceden giden akraba veya tanıdıkların ilçedeki diğer Malazgirtlileri yanlarına çağırdığı iş ve konaklama konusunda yardımcı oldukları söylenebilir.

Tablo 2. 14. Malazgirt İlçesinin En Fazla Göç Verdiği İller (ADNKS, 2022)

Yıllar	Toplam (Tümü)	En fazla göç verdiği 3 il (Kişi)		
2012	1.921	1-İstanbul (1.252)	2-İzmir (340)	3- Muş (231)
2013	1.522	1-İstanbul (1.412)	2-Muş (845)	3-Tekirdağ (294)
2014	1.515	1-İstanbul (1.413)	2- İzmir (436)	3- Tekirdağ (343)
2015	1.872	1-İstanbul (1446)	2-İzmir (499)	3-Tekirdağ (332)
2016	1.583	1-İstanbul (1.037)	2-Tekirdağ (339)	3-Muş (225)
2017	3.763	1-İstanbul (946)	2-İzmir (305)	3-Tekirdağ (260)
2018	3.515	1-İstanbul (872)	2-İzmir (373)	3-Tekirdağ (255)
2019	3.249	1-İstanbul (800)	2-Muş (258)	3-Tekirdağ (232)
2020	2.964	1-İstanbul (701)	2-İzmir (252)	3-Tekirdağ (249)
2021	4.389	1-İstanbul (919)	2-Tekirdağ (479)	3-İzmir (424)
2022	4.930	1-İstanbul (1.168)	2-Tekirdağ (565)	3-İzmir (461)

Malazgirt'te iş imkânlarının kısıtlı olması ve kırsalda hızla artan nüfusun iş bulmak amaçlı yukarıda ismi geçen illere göç etmiş ve bu o göçün bir kısmının o ildeki akrabaların yanına yapıldığı söylenebilir. İlçede alternatif geçim kaynaklarının çeşitlendirilmemesi, istihdama yönelik yatırımların artırılmaması durumunda ilçede dışarıya yönelik göçlerin gelecek yıllarda da artarak devam edeceği söylenebilir.

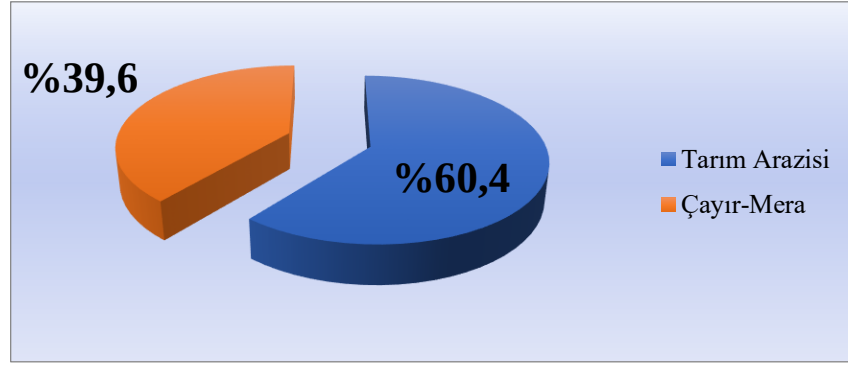
2.2.13. Ekonomik Coğrafya Özellikleri

Muş ilinin en önemli tarım alanlarından birisi olan Malazgirt Ovası, aynı zamanda ülkemiz içinde büyük bir tarımsal öneme sahiptir. İlçe ekonomisi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayalıdır. 2022 verilerine göre ilçedeki tarım arazisi 624.902 da'dır (Tablo 2.15). Bu tarım alanları toplam arazilerin %60,4'üne tekabül etmektedir (Şekil 2.5). Bu arazilerde kuru ve sulu tarım faaliyetleri yapılmaktadır. Sulu tarım arazileri genellikle Murat Nehri çevresinde bulunmaktadır. İlçe genelinde kuru tarım faaliyeti yapılmakla birlikte kuru tarımın en yaygın olduğu yerler ilçenin güneydoğusu ile Hasretpınar ve Çayırdere köyleridir. Tarım arazisinden sonra ikinci büyük paya sahip olan arazi grubu çayır ve mera alanlarıdır (Şekil 2.5). İlçede tarım arazisinin yüksek orana sahip olması tarım potansiyelinin, çayır ve mera alanlarının ikinci sırada yer alması yüksek hayvancılık potansiyeli olduğunun göstergesidir.

Tablo 2. 15. Malazgirt İlçesinin 2022 Yılı Arazi Varlığı

Arazi Çeşidi	Miktar (da)
Tarım Arazisi	624.902
Çayır -Mera	409.414
Toplam	1.034.316

Kaynak: Malazgirt İlçe Tarım Orman Müdürlüğü Brifing Raporu 2023

Şekil 2. 5. Malazgirt İlçesinin Arazi Varlığı Dağılım Grafiği, 2022)

Tarım alanları bakımından yüksek potansiyele sahip olmasına karşın ilçede tarımla uğraşan kişi sayısı son yıllarda düşme eğilimindedir. 2018 yılında çiftçi kayıt sistemine kayıtlı çiftçi sayısı 4119 kişi iken bir miktar düşüşle 2022 yılında 4099'a düşmüştür (Malazgirt İlçe Tarım Orman Müdürlüğü Brifing Raporu, 2022).

Devletin yem bitkisine vermiş olduğu desteklerle birlikte ilçede yonca, korunga, fiğ, yulaf, tritikale gibi tarım ürünlerinin ekim alanları genişlemektedir. 2022 yılında tahıl ürünlerinden sonra en çok tercih edilen yem bitkileri olmuştur (Tablo 2.16). Bu durumun nedenleri arasında devletin teşviklerinin yanı sıra hayvancılıkta yem olarak kullanılması etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 2. 16. Malazgirt'te Yetiştirilen Tarım Ürünleri

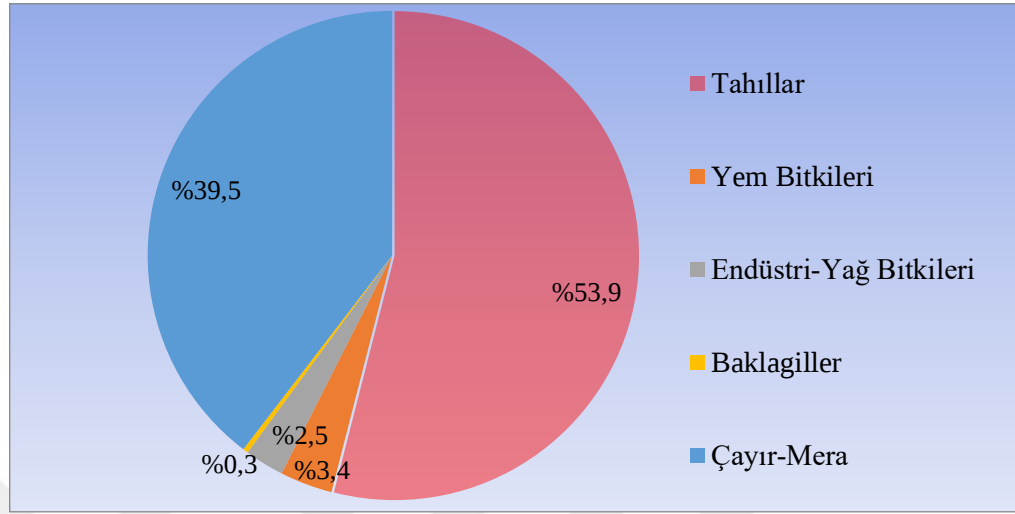
Ürün Grubu	Ekim Alanı (da)	
	2021	2022
Tahıllar	565.125	558.485
Yem Bitkileri	38.217	35.953
Endüstri-Yağ Bitkileri	15.393	26.887
Baklagiller	3894	3576
Çayır-Mera	409.414	409.414
Toplam Arazi	1.034.316	1.034.316

Kaynak: Malazgirt İlçe Tarım Orman Müdürlüğü (2022)

26 Ağustos'ta Malazgirt Zaferi kutlamalarının yapıldığı alanda Malazgirt ilçesinde yetiştirilen tarım ürünleri için sergi alanları açılmakta ve ilçeye gelen ziyaretçilere yöresel tarım ürünleri tanıtılmaktadır (Fotoğraf 2.11). Sergide arpa, buğday, şeker pancarı, kavun, karpuz, üzüm, kışlık hazırlanan sebze kurutmalıkları, elma, tütün yer almaktadır.

Malazgirt ilçesinde 2022 yılında toplam arazi varlığının (1.034.316 da) %53,9'u tahıl ekim alanlarına ayrılmıştır (Şekil 2.6). Tahıllar içerisinde en fazla tercih edilen, bölgenin karasal iklim şartlarına uyum sağlamış şiddetli kış şartlarına dayanıklı olan arpa ve buğday gelmektedir. Buğday temel besin kaynağı olmanın yanı sıra diğer yem bitkileriyle karıştırılarak hayvanlara yem olarak verilmektedir.

Şekil 2. 6. Malazgirt İlçesi Ürün Bazlı Arazi Dağılım Grafiği (2022)

2.2.14. Hayvancılık

Malazgirt topraklarının %60'ı ovalık alan olsa da en önemli ekonomik faaliyetlerden biri hayvancılıktır. Ekstansif tarım yöntemlerinin kullanılması ve tarım alanlarının verimli olmaması nedeniyle insanlar hayvancılığa yönelmektedir. İlçede kuru tarım yapılmasından dolayı tarım doğal iklim şartlarına bağlıdır. Yağışın bol olduğu dönemlerde alınan verim artarken kurak dönemlerde tarımsal üretim oldukça düşmektedir. Bu nedenle hayvancılık ilçede tarıma alternatif olarak yapılmaktadır.

İlçede yerli ırklar beslenmekte olup daha çok mera hayvanlığı şeklinde yürütülmektedir. İlkbahar yağışlarıyla yeşillenen ovada yem bitkileri ve otlaklar, mera hayvancılığı için önemli bir besin maddesi haline gelmektedir.

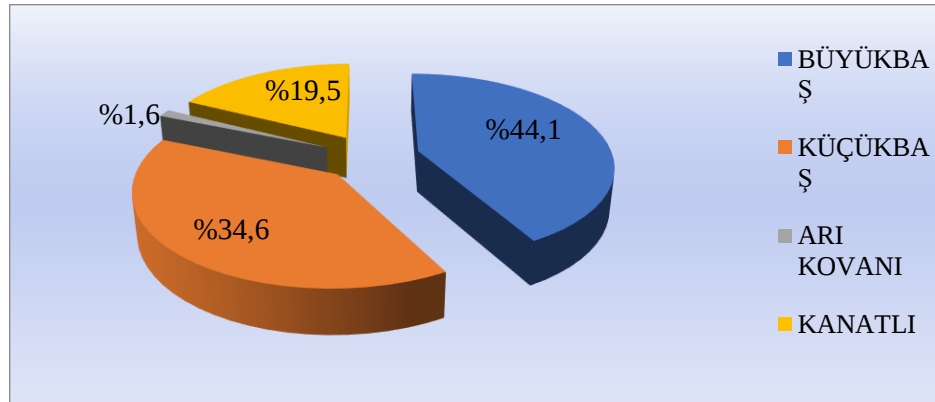
İlçede beslenen büyükbaş hayvan sayısı küçükbaş hayvan sayısından daha fazladır. Malazgirt İlçe Tarım Orman Müdürlüğü'nün 2022 verilerine göre ilçede 68.557 büyükbaş hayvana karşılık 53.842 küçükbaş hayvan beslenmektedir (Tablo 2.17). Büyükbaşın et ve süt veriminin daha fazla olması, halkın süt ürünleri tüketim kültüründe inek sütünün tercih edilmesi büyükbaşın fazla olmasının nedenleri arasında sayılabilir.

Tablo 2. 17. Malazgirt İlçesi Hayvan Varlığı (2022)

Hayvan Türleri	2018	2019	2020	2021	2022
Büyükbaş	52.705	70.223	72.228	75.703	68.557
Küçükbaş	44.128	47.034	41.189	52.787	53.842
Arı (Kovan Sayısı)	1.251	1.533	1.433	1.746	2.520
At	190	240	300	285	250
Eşek	120	160	150	170	140
Katır	-	-	-	-	-
Tavuk	9.655	10.800	10.255	10.118	10.850
Hindi	8.850	9.322	8.457	8.295	7.480
Ördek	4.150	4.414	4.250	4.200	3.800
Kaz	11.654	12.890	12.550	10.316	8.286

Kaynak: Malazgirt İlçe Tarım Orman Müdürlüğü Brifing Raporu (2022)

Malazgirt ilçesinde hayvan varlığı incelendiğinde ilçede beslenen hayvanların %44,1'ini büyükbaş, %34,6'sını küçükbaş, %19,5'ini kanatlı hayvan ve %1,6'sını da arılar oluşturmaktadır (Şekil 2.7). İlçede kanatlı hayvanlar içerisinde en çok beslenen tavuktur. Ayrıca özellikle kış mevsiminde tüketilmek üzere yetiştirilen kazlar yörenin gastronomi kültüründe önemli bir yer tutmaktadır.

Şekil 2. 7. Malazgirt İlçesi Hayvan Varlığı Grafiği, (2022)

Malazgirt ilçesinde son yıllarda gelişen ekonomik faaliyetlerden birisi de arıcılık faaliyetidir. Ancak kış mevsiminin uzun sürmesi arıcılığın gelişmesinin

önündeki en büyük engeldir. Özellikle İyikomşu köyünün yükseltisinin fazla olması ve kısmende dağlık olması bitki çeşitliliğini artırmıştır. Bu nedenle köyde arıcılık işiyle uğraşan kişi sayısı artmaktadır. 2021 yılı verilerine göre ilçede 20.980 kg bal üretimi gerçekleşmiştir. 2022 yılına gelindiğinde ilçede arıcılık konusunda bir önceki yıla göre büyük gelişmeyle doğal bal üretiminde %107'lik bir artış göstererek 43.190 ton bal üretilmiştir (Tablo 2.18).

Tablo 2. 18. Malazgirt Arıcılık Faaliyetleri

Yıl	Kovan Sayısı Miktar (Adet)	Balmumu Üretimi (kg)	Doğal Bal Üretimi (kg)	Arı Besleyen İşletme Sayısı (Adet)
2021	2.215	205	20.980	16
2022	2.520	1.090	43.190	30

Kaynak: Malazgirt İlçe Tarım Orman Müdürlüğü Brifing Raporu, 2022)

İlçeden geçen Murat Nehri balıkçılığa uygun olmasına rağmen istenilen düzeyde balıkçılık yapılamamaktadır. Malazgirt Adalar Mahallesi'ndeki balık üretme çiftliği Muş'taki önemli balık üretme merkezleri arasında yer almaktadır. Genellikle halkın tüketimine yönelik olarak alabalık yetiştirilmektedir (Fotoğraf 2.12). Ayrıca ilçede yer alan Kaz Gölü'ne balıklandırma projesi kapsamında 2021 yılı içerisinde 15.000 adet yavru balık bırakılmıştır (Malazgirt İlçe Tarım Orman Müdürlüğü Brifing Raporu, 2022).

Fotoğraf 2. 12. Malazgirt Adalar Su Ürünleri Çiftliği (Kaynak: Muş İl Tarım Orman Müdürlüğü Brifingi, 2019)

İlçede maden bulunmamakla birlikte Aktuzla köyünden elde edilen tuz ile ilçenin ve civar yerleşmelerin tuz ihtiyacı karşılanmaktadır. Tuz madeni dışında Malazgirt'te çıkarılan herhangi bir maden bulunmamaktadır.

Çalışan nüfusun büyük bir kısmının tarım ve hayvancılık başta olmak üzere birincil ekonomik faaliyetlerde yoğunlaşan ilçede sanayi ve hizmet sektörü yeterince gelişmemiştir. Malazgirt ilçesinde 2010 yılında kurulmuş küçük çaplı bir sanayi yerleşkesi bulunmaktadır. Tarım Makineleri İhtisas Sanayi Sitesi'nde (TARMİSS) üretilen traktör römorku, tohum ve gübre makineleri gibi birçok tarım ekipmanı yurtdışına ihraç edilmektedir. Ayrıca temeli 2022 yılında atılmış olup günümüzde 200 kişiye istihdam sağlayan 1071 Tekstil Kent Atölyesi bulunmaktadır.

İlçede Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın turizm işletme belgeli bir adet Malazgirt Oteli bulunmaktadır. Otel 3 yıldızlı olup konaklayan yerli ve yabancı turistlerin sayısı yıldan yıla değişiklikler göstermektedir (Tablo 2.19). İstatistiklere bakıldığında yerli ve yabancı turist sayısının beklenen sayının çok altında olduğu görülmektedir. Devlet ve özel sektör Malazgirt turizminin geliştirilmesinde büyük bir çaba içerisinde olmalıdır. Özel sektörün büyük turist kitlelerini ilçeye taşıyacak, seyahatini kolaylaştıracak

acentelerin kuruluşuna, bu tür projelerin üretilmesine katkı sağlaması, ilçenin turizm gelirlerinin artmasına ve tanıtılmasına katkı sağlayacaktır.

Tablo 2. 19. Malazgirt İlçesinde Turizm İşletme (Bakanlık) ve Belediye Belgeli Konaklama Tesislerindeki Geliş Sayısı-Geceleme Sayıları (2018-2022)

Yıllar	Tesis Geliş			Geceleme		
	Sayısı					
	Yabancı	Yerli	Toplam	Yabancı	Yerli	Toplam
2018	2	13.106	13.108	0	15.972	15.972
2019	39	12.233	12.272	0	18.861	18.861
2020	2	9.775	9.777	0	11.008	11.008
2021	34	12.213	12.247	0	9.179	9.179
2022	32	15.333	15.365	0	8.684	8.684

Kaynak: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201120/konaklama-istatistikleri.html> (Son Erişim Tarihi: 03.02.2023)

İlçede belediye tarafından belgelendirilen konaklama tesislerinde belirtmek gerekir ki konaklayan kişilerin hepsinin turist olduğunu söylemek mümkün değildir. Pansiyon ve otellerde kalan şöfor, esnaf, kiralık ev sıkıntısı yaşayan memur ve öğrenciler vb. bu verilere dahildir. İlçeye turistik amaçlı gelenlerin verisi tutulmadığından bu veriler kullanılmıştır. Bunun yanında ilçeye gelen ziyaretçilerin eş, dost, akrabalarının yanında kalması da ilçeye gelen turist sayılarının belirlenememesine neden olmuştur. Özellikle tarihi ve kültürel turizm potansiyelini yeterince kullanamayan ilçenin turizmde beklenen sıçramayı yapabilmesi için reklam, tanıtım gibi faaliyetlerin yanında bölge genelindeki güvenlik sorunlarının gündemden düşmesiyle mümkün olacağı söylenebilir.

İlçede enerji elde etme ve tarımsal sulamada kullanmak amaçlı küçük ölçekte göletlerde bulunmaktadır. İlçe merkezinde Adalar Mahallesi'nden geçen Adalar Suyu üzerine Adalar Barajı kurulmuştur (Fotoğraf 2.13).

Fotoğraf 2. 13. Malazgirt Adalar Barajı

Bu baraj enerji üretiminde kullanılmaktadır. Ayrıca barajdan gelen kanal üzerine DSİ tarafından 5 km uzunluğunda sulama kanalı inşa edilmiştir. Malazgirt Tarihi Millî Parkı'nın içinden de geçen kanal Okçuhan, Hanoğlu ve Çayırdere köylerinden geçerek Bulanık ilçesine bağlı Rüstemgedik beldesine kadar uzanmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KÜLTÜREL PEYZAJ

Kültürel coğrafi görünüm, insanların yeryüzünde yerleşim alanları kurarken ortaya koydukları yapay görünümdür. Yerleşilmiş her alanın kültürel bir görünümü vardır ve bunlar kendilerini oluşturan kültürü doğrudan yansıtır. Carl Ortwin Sauer “*The Morphology of Landscape*” adlı makalesinde kültürel coğrafi görünümü şu şekilde tanımlamıştır; “Üzerindeki şekillerin hepsi coğrafi görünüme özelliğini kazandıran insanın çalışmalarıdır. Kültürel coğrafi görünüm, doğal coğrafi görünümün bir kültür grubu tarafından şekillendirilmiş durumudur. Kültür bir ajan, doğal alan bir aracı, kültürel coğrafi görünümde sonuçtur” (Sauer, 1925).

Araştırma sahası olan Malazgirt ilçesi çok eski yıllardan beri farklı medeniyetlere sahne olmuştur. Dolayısıyla ilçede birçok medeniyete ait kültürel yapılar bulunmaktadır. Urartulardan, Emevilere, Selçuklulardan Osmanlı Devleti’ne kadar birçok medeniyete ait kültürel değere sahip eser ve kalıntılar bulunmaktadır. Ancak bu eserlerin büyük kısmı gerek doğal afetlerde gerekse savaşlar ve istilalar sonucunda aynı zamanda kırsaldaki kaçak kazılar nedeniyle tahrip olmuştur. Muş ve ilçelerinde toplamda 194 tescil edilmiş kültür envanteri bulunmaktadır (Muş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022). Bu eserler içerisinde 28 tanesi Malazgirt ilçesinde bulunmaktadır (Tablo 3.1).

Kültür varlıkları ait olduğu toplumların geçmişleri ve yaşamış olduğu hayat tarzıyla ilgili bilgiler vermektedir. Yeni nesillerin geçmişine ait kültürel değerleri unutmaması, bilgi sahibi olması geleceğini şekillendirirken başvuracağı en önemli kaynaklarıdır. Bu eserlerin korunarak yıkılmaya yüz tutmuş olanları restore edilerek gelecek kuşaklara ulaştırılması son derece önemlidir.

Tablo 3. 1. Malazgirt İlçesi Tescilli Kültür Envanteri

Malazgirt Tescilli Kültür Envanteri (Adet)					
Abide	1	Höyük	2	Nekropol	-
Antik Yol	-	Kale	3	Savaş Meydanı	1
Baraj	-	Kapı Kalıntısı	1	Sivil Mimari	-
Cami	-	Kaya Kilisesi		Su Sarnıcı	-
Çeşme (Ayazma)	-	Kaya Mezar Odası	1	Şapel (Kaya)	-
Depo	1	Kaya Yerleşim Alanı	-	Şehitlik	-
Hamam	-	Kilise	-	Tapınak Alanı	1
Han	-	Köprü	2	Tekke	-
Havuz	-	Kutsal Alan	-	Türbe	-
Hazire	1	Mağara Yerleşimi	1	Yerleşim Alanı	-
Medrese	-	Mezarlık	13		
TOPLAM TESCİLLİ YAPI SAYISI	28				

Kaynak: <https://mus.ktb.gov.tr/TR-56180/sit-alanlari.html> (Son Erişim Tarihi 10.09.2022)

Kültür varlıkları ait olduğu toplumların geçmişleri ve yaşamış olduğu hayat tarzıyla ilgili bilgiler vermektedir. Yeni nesillerin geçmişine ait kültürel değerleri unutmaması, bilgi sahibi olması geleceğini şekillendirirken başvuracağı en önemli kaynaklarıdır. Bu eserlerin korunarak yıkılmaya yüz tutmuş olanları restore edilerek gelecek kuşaklara ulaştırılması oldukça önemlidir.

3.1. Kaleler

Türkler'in yaşadığı bölgelerde kale-şehir tasarımı oldukça yaygın olarak görülmektedir. Neolitik Dönem'den sonra inşa edilen kentlerin çevresi büyük kaleler sarmıştır. Türklerin Anadolu'ya ayak bastıklarında karşılarına çok eski çağlardan kalma sağlam kaleler çıkmıştır. Geçmişten günümüze gelebilen kalelerin çoğu tamir edilmiş ya da eklentiler yapılarak tekrar kullanılmıştır. Kaleler, yaşadıkları yörenin fizikî şartlarına göre en iyi biçimde tasarlanarak yeniden şekillendirilmiştir. Türklerin Anadolu'ya

gelmesiyle birlikte değişen nüfus yapısının yanında mesken tipleri ve yerleşme sistemlerinde de köklü değişiklikler yaşanmıştır. Anadolu'yu vatan edinen Türklerin pek çok yeni kale yaptıkları, var olan stratejik öneme sahip kaleleri restore ettikleri bilinmektedir (Boran, 1999).

3.1.1. Malazgirt Kalesi

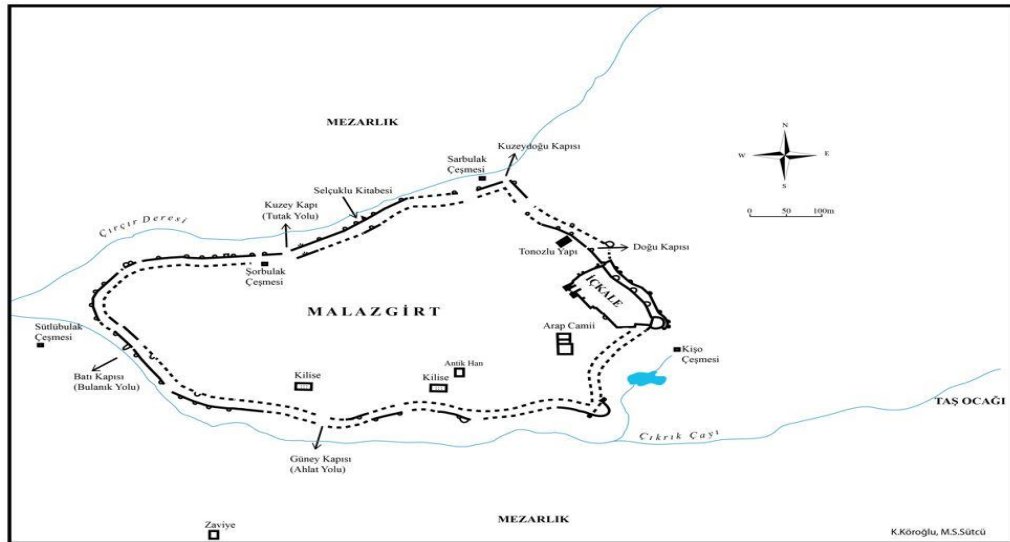
Malazgirt'i çevreleyen kale duvarlarının uzunluğu 1940 metredir (Fotoğraf 3.1). Sur üstünde ortalama 30 metre aralıklarla yerleştirilmiş 46 kule bulunur. Ancak tahrip olan bölümlerde bu kulelere dahil edilirse sayının 52 olduğu söylenebilir. şehir merkezinin kapılarının iki yanındaki kulelerle farklı dönemlerde eklenmiş ya da restorasyon yapılırken inşa edilmiş kulelerin arasındaki mesafe bazı yerlerde 15 metreye kadar düşmektedir. Surlar üzerinde biri güneyde uçta, diğeri kuzeybatıda olmak üzere iki adet de yan yana inşa edilmiş ikili kule vardır. Ayrıca güneybatısında dörtgen, kuzey surunda ise üçgen bir kule yer almaktadır. Bu kulelerin farklı zamanlarda surda yapılan restorasyonlarda eklendiği anlaşılmaktadır. Öyle ki üçgen kulenin batısındaki surun dış üst yüzüne yerleştirilmiş 13. yüzyılda Selçuklu Dönemi'ne ait bir kitabe bu kulenin tarihi hakkında fikir vermektedir (Köroğlu & Sütçü, 2021). Kale restorasyonları günümüzde farklı dönemlerde kısmen de olsa hâlâ devam etmektedir. Malazgirt Kalesi'nin yapım tarihi konusunda farklı rivayetler bulunmakla birlikte Van çevresinde kurulan Urartular döneminden kaldığı düşünölmektedir.

Malazgirt'te Tıkızlı ve Muş Kepekli Kalesi'nde yapılan yüzey araştırmalarında (Koçhan, 1990) iki kalenin konum, duvar yapım tekniği, sur ve burçların yükseklik ve genişliklerinin Malazgirt Kalesi'ne benzerlik göstermesi nedeniyle Malazgirt Kalesi'nin de Urartular Dönemi'ne tarihlendirilebileceği söylenebilir (Dikmen & Toruk, 2021). Ancak 1903 depremi ve çeşitli dönemlerde yapılan restorasyonlar göz önüne alınacak olursa günümüzdeki kalenin ne kadarının Urartulara ait olduğunun kesin olarak tespiti mümkün gözükmemektedir.

Fotoğraf 3. 1. Malazgirt İlçesi ve Dış Surlarının Günümüz Kalıntılarının Birleştirilmesiyle Oluşturulmuş Resmi (Malazgirtli Ressam Saruhan Yaman)

Malazgirt ilçesinde tüm şehir iki sıra sur, doğu kısmında da üç sıra sur olduğu tespit edilmiştir. İlçe surlarında üç yöne açılan üç kapı bulunmaktadır. Bu kapılar Tutak, Bulanık ve Ahlat istikametine açılmaktadır (Fotoğraf 3.1). Kale sınırları içerisinde surları ayakta tutan 30 adette burç bulunmaktadır. Bizans kaynaklarına göre Malazgirt’te üç sıra şeklinde büyük surlar bulunmaktaydı. Bu üç sıra sur sebebiyle Malazgirt’in tarihte bir garnizon şehri olduğu söylenebilir (Çevik, 2022).

Harita 3. 1. Malazgirt Surlarının Günümüze Ulaşan Kalıntılarını ve Yapıları Gösteren Plan (Koroğlu & Sütçü, 2021)

Evliya Çelebi'den yaklaşık 250 yıl sonra bu bölgeleri araştıran Harry Finnis Bloss Lynch, 20.yy. başlarında yayınlanan kitabında bir harita vererek Malazgirt'in volkanik taşlarla inşa edilmiş iki sıra surla çevrili bir yerleşim yeri olduğunu belirtir. (Harita 3. 2) Bu kitap Malazgirt ve kale ile ilgili olarak yapılan en önemli çalışmalardan biridir.

Harita 3. 2. Lync'in Haritası (1901)

Malazgirt Kalesi'nin yapımında Horasan harcı ve siyah taşlar kullanılmıştır. Kalenin eski ismi Berber Kalesi olarak bilinir. Kalenin surları doğal afetlerde yıkılmış surların bazıları onarılmıştır. Kale içerisi günümüzde kafe ve mesire alanı olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf 3.2). Kale duvarlarının bir kısmı ilçe halkı tarafından da tahrip edilmiş inşaat ve duvarlarda yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Ancak son yıllarda alınan tedbirler sonucu kale koruma altına alınmıştır.

Fotoğraf 3. 2. Kalenin Günümüzdeki Surları ve Ana Burcun İç Yapısı A. Kalenin Doğu Kapısı B. Kalenin Çift Sıra Duvarları C. Büyük Kule Barbatalar

Malazgirt'i çevreleyen bu surların ana burcu doğal afetlerde yıkılmış, ancak çeşitli zamanlarda onarılmıştır. Bazalt taşlardan oluşan çift surlar günümüze daha sağlam ulaşmıştır. Duvarların kalınlığı 2 ile 2,5 metre arasında değişirken, yüksekliği ise 10 m'yi bulmaktadır.

3.1.2. Tıkızlı Kalesi

Tıkızlı Kalesi, ilçe merkezine 50 km uzaklıkta yer alan Tıkızlı (eski adı Fuşyan) Köyü'nün 1 km kuzeybatısında yer almaktadır. Dağın ovaya doğru uzanan "Kale Tepe" mevkiine kurulmuş olan Tıkızlı Kale'si ovaya hâkim bir tepe üzerindedir. Kalenin kuzeybatısı dışında kalan, yönleri oldukça dik bir eğime sahiptir (Koçhan, 1990). Kalenin duvarlarının bir kısmı ayakta olmasına karşın büyük bir kısmı tahrip olmuş ve yıkılmıştır. Büyük taşlardan inşa edilmiş bastiyonlu ve birkaç teras şeklindeki duvarlar Demir Çağı'na ait mimari özelliklere sahiptir. Nitekim elde edilen tarihi eserler Demir

Çağı'na aittir. Bazalt taşlarının üst üste yığılmasıyla harçsız olarak yapılmıştır (Fotoğraf 3.3).

Fotoğraf 3. 3. Tıkızlı Kalesi'ne Ait Kalıntılar (Koçhan, 1990)

3.1.3. Bostankale Kalesi

İlçe merkezine yaklaşık 10 km uzaklıkta yer alan kalenin yapılan yüzey incelemelerinde Urartu dönemine ait olduğu tespit edilmiştir. Bostankaya köyünün güneyinde bulunan bir tepe üzerinde yer almaktadır (Fotoğraf 3.4). Kalenin kuzey tarafında görülen kült alanının zemini, kaya yüzeyi oyularak düzeltilmiştir. Bostankaya Kalesi Urartuların kuruluş dönemiyle ilgili bilgiler vermesi açısından önem arz etmektedir. Bazı araştırmacılar burada yer alan seramiklerle Van-Toprakkale seramiğinin benzerlik gösterdiğini belirtmektedir (E.K.T.V.K.K, 1989). Höyükle ilgili arkeolojik kazılar henüz başlamamıştır.

Fotoğraf 3. 4. Bostankaya Köyünde Yer Alan Bostankale Kalesi

3.1.4. Katerin (Zincirli) Kale

İlçede bulunan bir diğer kale ise, Katerin (Zincirli) Kale'dir. İlçenin kuzeydoğusunda bulunan Katerin Dağı üzerine kurulmuştur. Kale hakkında detaylı çalışmalar yapılmadığı için kesin bir tarihlendirme yapılamamıştır. Rivayetlere göre Katerin Kale ve Malazgirt Kalelerinin büyük, kalın zincirli bir köprü ile bağlantı sağladıkları ileri sürülmektedir (Muş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2022).

3.2. Dini Yapılar

İnanç, insanların varoluşundan bugüne kadar, kimliğine ve hayatına yön vermiş, vermeye devam etmektedir. İnançların belirli kurallarla harmanlanıp sistemleşmesi ile meydana gelen dinlerin toplumdaki rolü, toplum üzerindeki etkisi ve önemi günümüzde de devam etmektedir. Medeniyetlerin kavşak noktası olan Anadolu, aynı zamanda, birçok dinin uğrak yeri ve farklı inançlara sahip insanların bir arada yaşadığı en ilginç coğrafyalardan birisi olarak tarihteki yerini almıştır. Anadolu ilk uygarlıklardan günümüze kadar doğunun batıyla, batının da doğuyla selamlaştığı bir nokta olmuştur. Bu özellikler Anadolu'yu birçok kültürel zenginliğin buluşma ve kaynaşma noktası haline getirmiştir. Birçok tapınak, tanrı ile tanrıça kültürünün yanı sıra, sinagog, kilise, cami gibi farklı dinlere ait kutsal mekânların bu coğrafyada bir arada almalarına neden olmuştur (Yenipınar, 2022).

Malazgirt Kalesi çevresinde günümüze kalıntıları ulaşmış olan varlığı kaynaklarda bahsedilen dini yapılar arasında Danişmend Gazi Mahallesi'ndeki İbrahim Paşa (Hamidiye) Cami'nin kalıntıları yer almaktadır. Yapıdan halk arasında da bahsedilmektedir. Ayrıca Lynch'in kaynaklarında bahsettiği Erek Khoran Astvatsatsin Kilisesi ile Surb Sargis Kilisesi'nin günümüzde yeri bulunamamıştır. Lynch'in aktardığı (Lynch İç Kale'de olduğunu aktarmakla birlikte, günümüzde Arap (Alpaslan) Cami olarak bilinen yapının yakınlarında olabileceği düşünülen Arap Kilisesi ile Lynch'in İç Kale'de tanımladığı ve günümüzde Hamidiye olarak bilinen caminin günümüze ulaştığı bildirilen temel izlerine yapılan yüzey çalışmalarında rastlanmamıştır (Lynch, 1901). Yapının Arap (Alparslan) Cami'nin yakınlarında yer alması nedeniyle geçmişte Arap kilisesi olduğu tahmin edilmektedir. Lynch bu yapının Surb Sargis Kilisesi'ne kuzeyden

birbirleriyle yan yana küçük bir şapel olduğunu aktarmaktadır. Bu sebeple günümüze ulaşamayan 3 Ermeni kilisesi ile İbrahim Paşa (Hamidiye) Cami Kalıntısı dışında, tek tescilli dini yapı Mengüçgazi Mahallesi'nde yer alan kabristandır (Dikmen & Toruk, 2021). Malazgirt şehrinde Hamidiye Cami ismiyle bilinen İbrahim Paşa Cami, boyutuna göre tek kubbeli kare planlı yapılardan biri olsa da yalnızca temel seviyesinde ulaşabilmiştir (Kılavuz B. N., 2008) (Fotoğraf 3.5).

Fotoğraf 3. 5. Danişmend Gazi Mahallesi'ndeki İbrahim Paşa Cami Kalıntısı
(Kılavuz B. N., 2008)

Malazgirt ilçesinde coğrafyanın kültürel unsurlarına ait birçok eser olmasına rağmen bu eserlerin korunması ve gelecek nesillere taşınması konusunda yetersizliklerin olduğu söylenebilir. Bu eserlerden birisi de İbrahim Paşa Cami ve kalıntılarıdır. Birçok tarihi yapının yıkılıp gitmesi kültürel mirasın, toplumsal hafızanın yok olmasına neden olmaktadır. Günümüzde caminin temel kalıntılarının olduğu alanın, toplumsal hayatın hızlı aktığı şehrin merkezinde yıkıntı olarak durması hakettiği değerine bir an evvel kazanması için araştırma ve restorasyon sürecine bir an önce dahil edilmesi gerekmektedir.

3.2.1. Malazgirt Alparslan Cami ve Haziyesi

İlçedeki en eski camilerden birisi de Mengüçgazi Mahallesi'nde bulunan Alparslan Cami'dir (Fotoğraf 3.6). Cami içerisinde yer alan hazine, caminin son cemaat yerinde ve doğu bölümündedir.

Hazire, Van Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğünün 26.07.2022 tarihli ve 1513001 sayılı uzman raporuyla Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu'nun 18. maddesi ile 05.11.1999 tarih ve 660 sayılı İlke Kararı gereğİ I. grup yapı olarak belirlenmesine karar verilerek koruma altına alınmıřtır² (Fotoğraf 3.7).

Fotoğraf 3. 6. Malazgirt Alparslan Cami

Yerden 30 cm yüksekte bir yapı üzerinde yer alan iki mezardan oluşur. Mezarlar hicri 1300 yılında yapılan restorasyondan dolayı orijinal halde olmayıp Selçuklular döneminde camiye yaptıran Sultanlardan birisinin ailesine ait olduğu belirtilmektedir (E.K.T.V.K.K., 1993).

² Alparslan Haziresi; (Son Erişim Tarihi: 05.01.2023)
<https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/102162,15-mus-ili-malazgirt-ilcesi-alparslan-cami-haziresi-koru-.pdf?0>

Fotoğraf 3. 7. Alparslan Cami İçerisinde Bulunan Hazireler

3.2.2. 1071 Kümbet Cami

Malazgirt ilçesinde Danişmentgazi Mahallesi'nde temeli 2013 yılında atılıp 2021 yılında açılışı yapılan cami Selçuklu mimarisine göre yapılmıştır (Fotoğraf 3.8). İlçenin en büyük camilerindendir. Cami 1071 m² alana inşa edilmiş olup Malazgirt Zaferi'nin tarihine vurgu yapılmıştır.

Fotoğraf 3. 8. 1071 Kümbet Cami A. Eski Hali, B. Günümüzdeki Hali

3.2.3. Alyarlı Şeyh Bahattin Türbesi

Konakkuran beldesinde bulunan Şeyh Bahaeddin'in Hz. Hasan'ın soyundan geldiğine inanılmaktadır. Bağdat tarafından Malazgirt'e geldiği söylenmektedir. Alyar

köyünde halife ve müritleriyle birlikte yaşamış ve bu bölgedeki halkı tarikat yoluyla irşat etmiştir. 450–500 sene yaşadığı tahmin edilmektedir. Bölge halkı türbeyi halen ziyaret etmekte ve adaklar adayıp çaput bağlamaktadırlar. Böylelikle dileklerinin kabul edilip türbe sayesinde korunduklarına inanmaktadırlar (Yıldırım M. R., 2010) (Fotoğraf 3.9).

Fotoğraf 3. 9. Konakkuran Beldesinde Yer Alan Şeyh Bahattin Türbesi

3.3. Köprüler

3.3.1. Malazgirt (Hatun) Köprüsü

Malazgirt'in Muş yolu üzerinde bulunan Hatun Köprüsü, Şeker Deresi üzerine kurulmuştur. Bir Selçuklu yapısıdır. 10 m uzunluğunda, 5 m genişliğindedir. Günümüze kadar gelebilmiş yegane Selçuklu eserlerinden biridir.³ Köprü tek gözlü olup sivri kemerli şekilde inşa edilmiş doğu batı yönlü uzanır ve Malazgirt-Muş bağlantısını sağlamaktadır (Fotoğraf 3.10).

³ Malazgirt (Hatun) Köprüsü Mansap Görünüşü ; 22/04/2022, <https://mus.ktb.gov.tr/TR-56147/kopruler.html> /

Fotoğraf 3. 10. Malazgirt (Hatun) Köprüsü Mansap Görünüşü

1308 tarihli Osmanlı Dönemi Bitlis Gazetesi’nde köprü ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

“Malazgirt kazasının Kal’a kasabası yanından cereyan iden Murad Nehri üzerinde mebni olub inkılabat zamanla münhedim ve yalnız ayak temelleri mevcud olan köprüünün keşfine me’muren gönderilen vilayet-i nafia ser mühendisi refetlü celal bek ikmal-ı vazife ile bu kere avdet itmiştir. İşitildiğine göre ta’mir ve tecdid suretiyle harita ve keşf ve rakesini tersim ve tanzim ile takdim itmek üzere bulunmuşdur...” Bu habere göre köprünün o yıllarda yıkılmış olduğu sadece ayaklarının sağlam kaldığı ve köprüyü yeniden inşa edilmek üzere karar çıkartıldığı anlaşılmaktadır (Şen K. , 2019).

3.3.2. Kız Köprüsü

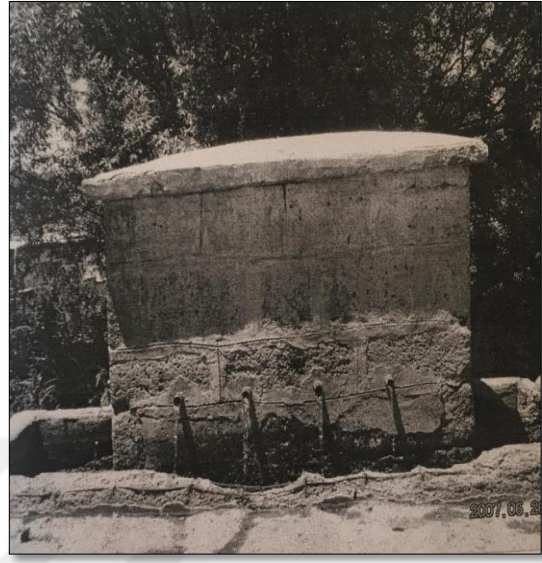
Her biri iki bazalt bloktan oluşan bu köprü Süphan Dağı’ndan gelen suların üzerinde kurulmuş ve daha çok Bizans tarafından lojistik amaçlı kullanıldığı düşünülmektedir (Çevik, 2022). Kız Köprüsü kesme bazalt taşlarıyla yapılmış olup ilçenin yaklaşık 3 km güneyinde yer alır (Fotoğraf 3.11).

Fotoğraf 3. 11. Tarihi Kız Köprüsü

3.4. Çeşmeler

İlçede 4 adet tarihi çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmeler; Sarbulak Çeşmesi (Fotoğraf 3.12), Şorbulak Çeşmesi, Sütübulak Çeşmesi ile Kişo Çeşmesi'dir. Bu çeşmelerin Urartu dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Şorbulak Çeşmesi restore edilerek günümüze kadar ulaşmıştır (Fotoğraf 3.12). İlçe merkezi Aksungur Mahallesi'nde bulunan Şorbulak Çeşmesi içme suyu olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf 3.12). Şor tuz anlamına gelmektedir. Suyu hafif tuzlu olduğu için bu isim verilmiştir. Diğer çeşmeler aktif olarak kullanılmamaktadır.

Fotoğraf 3. 12. İlçe Merkezinde Bulunan Tarihi Şorbulak (Solda) İle Sarbulak (Sağda) Çeşmeleri

3.5. Müzeler

3.5.1. 1071 Malazgirt Panorama Müzesi

Şehir merkezinde Anadolu'nun kapılarının ilk defa Türk ve İslam dünyasına açıldığı Malazgirt Savaşı minyatürü ve 1071 yılından günümüze kadar tarihi kahramanların üç boyutlu heykellerinin bulunduğu 1071 Malazgirt Panorama Müzesi bulunmaktadır (Fotoğraf 3.13). Tarihsel yolculuk 1071 yılından başlayarak zaman tüneli şeklinde Selçuklu'dan günümüze kadar tarım ve hayvancılığa ait heykeller ise Sultan Alparslan heykeli ve Malazgirt Savaşı'na ait görseller bulunmaktadır. 1071 Malazgirt Savaşı, Selçuklu ordusu ile Bizans İmparatorluğu savaş minyatürü ile Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti savaş kahramanlarımıza ait görsel ve heykeller yer almaktadır. Ayrıca müzede 15 Temmuz 2016 tarihindeki darbe girişimine karşı halkın kahramanlıklarını ve verdiği mücadeleyi anlatan resim, fotoğraf, heykel ve canlandırmalar yer almaktadır. Ömer Halis Demir heykeliyle birlikte darbe girişiminde kullanılan tanklarda müzede sergilenmektedir. Zaman tünelinin sonunda ise gelecekte hedeflenen ayda Türk bayraklı yürüyen astronot yer almaktadır (Malazgirt Kaymakamlığı, 2022).

Fotoğraf 3. 13. Malazgirt Panorama Müzesi’nden Görüntüler

Sinemanın bulunmadığı Malazgirt ilçesinde kültür merkezinde bir adet tiyatro sahnesi bulunmaktadır. Ancak tiyatro sahnesi bazı özel günler ve tarihlerde sergilenen oyunlarla sınırlıdır.

3.6. Anıt ve Heykeller

3.6.1. Malazgirt Zafer Anıtı

Şehir merkezinde bulunan anıt Kültür Bakanlığı ve Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü’nce yaptırılmıştır. Yapımına 1985 yılında başlanan anıt 1989 yılında açılışı yapılmıştır. 42 m yüksekliğe sahip olan anıtın bulunduğu alan 230 dönümdür⁴ (Fotoğraf 3.14). Malazgirt Zaferi’nin yıldönümünde alanda etkinlikler düzenlenmektedir. Sütunlar Anadolu’nun kapısını, sütunların arasındaki boşluk ise Türklerin Anadolu’ya girişini temsilen inşa edilmiştir.

⁴ Malazgirt Zafer Anıtı; (Son Erişim Tarihi: 02/01/2023) <http://malazgirt.gov.tr/malazgirt-zafer-aniti>

Fotoğraf 3. 14. Malazgirt Zafer Anıtı

3.6.2. Sultan Alparslan Heykeli

Şehir merkezinde bulunan Selçuklu İmparatoru Sultan Alparslan'ın heykeli 2009 yılında Muş Valiliği tarafından yaptırılmıştır. Malazgirt'in en önemli simgelerinden biri olan Sultan Alparslan heykeli, 2017 yılında Ahlat taşıyla restore edilmiştir. Özellikle 26 Ağustos Malazgirt Zaferi etkinliklerinde ilçeye gelen ziyaretçilerin en çok fotoğraf çekindiği anıt, ilçenin simgesi durumundadır (Fotoğraf 3.15).

Fotoğraf 3. 15. Sultan Alparslan Heykeli

3.7. Mezarlıklar

Malazgirt ilçesinde önem arz eden mezarlıklar şunlardır; Pineduz Baba Mezarlığı, Oğuzhan köyünde bulunan Selçuklu mezarlığı, Saltukgazi ile Kümbet mezarlıklarıdır. Pineduz Baba Mezarlığı, bugün belediye mezarlığı olarak kullanılmaktadır (Fotoğraf 3.1).

Fotoğraf 3. 16. Pineduz Baba Mezarlığı

Oğuzhan köyünde bulunan tarihi mezarlık (Fotoğraf 3.17), Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu tarafından II. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmiştir (E.K.T.V.K.K., 1996).

Fotoğraf 3. 17. Oğuzhan Köyü’nde Bulunan Selçuklu Mezarlığı

Saltuk Gazi Mezarlığı, ilçenin kuzeyinde, Saltukgazi Mahallesi’nde Malazgirt-Patnos karayolu üzerinde bulunur. Mezarlığın büyük kısmı tahrip edilmiş olup günümüze pek sağlam mezar taşı ulaşamamıştır. Mezarlıkta Müslüman ve Hristiyanlara ait mezar taşları bulunur. Mezarlıkta Hristiyanlara ait mezar taşları bazalttan yapılmış sanduka tipli haç işaretlidir. Müslümanlara ait mezartaşları şahideli ve sandukalı olup geneli Osmanlı dönemine aittir (Kılavuz, 2008). Malazgirt ilçesinin en eski mezarlığıdır.

3.8. Höyük ve Ören Yerleri

Anadolu'da yerleşik hayat, Neolitik Dönem'de günümüzde höyük olarak isimlendirilen köy yerleşmeleriyle başlamıştır. Farklı kültür katmanlarından oluşan ve farklı devirlerde kurulup yıkılmış Neolitik köylerin sayısının 1000'den fazla olduğu düşünülmektedir (Kökten, 1952). Neolitik Dönem'de toplu yerleşmeler şeklindeki bu köy yerleşimleri, Anadolu yerleşme ve mesken tarihinde, bir kültürel devrim hareketini temsil eder. Çünkü ilkel nomadizm, bir süre sonra yerini tarımla birlikte sedanter (yerleşik) yaşama bırakmış ve mesken kültür ve tekniğinde gelişmeler yaşamaya başlamıştır. Nitekim günümüz Anadolu kültür ve uygarlığının temellerini araştırırken, çalışmaları Neolitik Dönem höyük yerleşmelerinde yoğunlaştırmanın doğru olacağı söylenebilir (Doğanay, 1994).

Muş ilinin bağlı olduğu Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nun bugüne kadar ilde tescillemiş olduğu yalnızca 7 höyük yerleşmesi vardır. Fakat yapılan araştırmalarda, çeşitli tarihlerde yapılan yüzey araştırmalarıyla ilde 50'den fazla höyük tespit edilmiştir. Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu'nun Malazgirt ilçesinde tescillediği höyükler; Dolabaş, Bostankale ile Konakkuran höyükleridir (Sayılan, 2007).

Rothman'ın yaptığı araştırmalarda (1997, 1998, 1999), Özfırat tarafından yapılan yüzey araştırmalarında ilde dokuz adet höyük daha bulunmuştur. Bunlardan Malazgirt ilçesinde bulunanlar; Nurettin Höyüğü, Konakkuran (Bayraktepe) Höyüğü, Adalar ve Adaksu (Mezarlıktepe) höyükleridir.

3.8.1. Dolabaş Höyüğü

Malazgirt ilçesinin yaklaşık 11 km kuzeyinde yer alan höyük, Dolabaş Köyü'nün doğu tarafında bulunmuştur. Doğu-batı yönünde 125 m, kuzey-güney yönünde 80 m ölçülerine sahip olan höyük oval düz konili bir yapıya sahiptir. Ayrıca Demir Çağı'na ait çanak ve çömlek parçalarına rastlanılmıştır (Biber & Çavuşoğlu, 2011).

3.8.2. Bostankaya Höyüğü

Malazgirt ilçesinin Bostankaya köyünde yer alan Bostankaya Höyüğü Urartulara ait bir yerleşmedir. Birinci derecede sit alanı olarak gösterilmektedir. Bostankaya Kalesi

Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu’nun 26-27.05.1988 tarih ve 56 sayılı kararı ile Bostankale H y   , h y   n doğusunda konumlanan ve günümüzde izleri okunabilen açık hava tapınağı ise aynı kurulun 24.06.1989 tarih ve 162 sayılı kararı ile Bostankaya Kült Alanı adıyla tescillenmi tir.⁵

Özfırat (1997, 1998, 1999), tarafından yapılan yüzey araştırmalarıyla ilçede 4 höyük yerleşmesi daha tespit edilmiştir. Bunlar; Nurettin, Konakkuran (Bayraktepe), Adalar ve Adaksu (Mezarlıktepe) höyükleridir.

3.8.3. Konakkuran H y   

İ ede önemli h y klerden bir diğeri, Atatürk  niversitesi’nden Prof. Uluçam tarafından yönetilen bir ekibin tespit ettiği Konakkuran (Bayraktepe) h y   d r ( zfırat A. , 2001). H y k Malazgirt’in yaklaşık 28 km kuzeyinde bulunan Konakkuran kasabasının içinde ve Murat Nehri’nin doğusunda yer almaktadır. Mevcut boyutu 150x25 m civarındadır (Koçhan, 1990). H y k ve çevresi günümüz modern meskenlerinin yapımı nedeniyle büyük ölçüde tahrip edilmiştir.

3.8.4. Nurettin H y   

İ ede tespit edilen h y klerden bir diğeri Malazgirt  hrinin 19 km kuzeyinde Nurettin köyündeki Nurettin H y   ’d r. Köy, bölge için oldukça büyük sayılabilecek bir höyük üzerinde kurulmuştur. Yüzeyde bulunan eserlerin Urartulara ve İlk Tunç  a larına ait olduğu tespit edilmiştir. 3 adet kurgan bulunmuş ve bulunan kurganlardan kuzey tarafındakinde yapılan kaçak kazılarda bulunan malzemelere jandarma el koymuş ve ele geçirilen tarihi eserler Muş Adliyesi’ne teslim edilmiştir ( zfırat A. , 1993).

Devletlerin ba ımsızlı ı ve h k mranlı ın sembolleri olan “tu ” ve “bayrak” Türklerde devletin i indek sınıflanmayı,kişilerin rütbe ve görevlerini göstermekte, daha çok bir devlet sembolü olarak kullanılmaktadır.

⁵ Bostankaya H y   ; (Son Erişim; 06/10/2022) <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/Eklenti/45580,6--mus-ili-malazgirt-ilcesi-bostankaya-koyu-kalesinin-t-.pdf?0>

1986 yılında Malazgirt Hükümet Konağı yakınlarında yapılan çalışmalar sırasında; ağızları ortasındaki bir nesneyi tutar vaziyette karşılıklı olarak yerleştirilmiş iki ejderden altın bir tuğun tepe kısmına ait parçalar bulunmuştur. Bulunan tarihi eser bugün Erzurum Müzesi'nde sergilenmektedir.

Fotoğraf 3. 18. Malazgirt Buluntusu Tuğ Tepeliği-Erzurum Müzesi

Malazgirt ilçesinde yapılan kazı çalışmaları sırasında ele geçirilen buluntular Selçuklular aracılığıyla İç Asya Türk Kültürleriyle bağlantıyı sağlaması ve Osmanlı Dönemindeki tuğlar ve alemler içinde temel oluşturması açısından oldukça önem taşımaktadır.

3.9. Millî Parklar

3.9.1. Malazgirt Meydan Muharebesi Tarihi Millî Parkı

2018/11366 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile 5 Şubat 2018 tarihinde “Millî Park” olarak ilan edilmiştir.⁶ Millî park, zaferin 947. yıl dönümü olan 26 Ağustos 2018 tarihinde açılmıştır. Millî park içerisinde; havuzlu spor salonu, hipodrom, güreş alanı, gençlik kamp evleri, fetih yolu, millet kıraathanesi, mescit, tören alanı, geniş bir meydan, namaz kılma alanı, helikopter pisti, açık ve kapalı spor sahası, açık otopark, sosyal yaşam alanları, çocuk parkı, anıt, bisiklet ve yaya yürüyüş yolu, eğlence ve dinlenme sahası yer almaktadır (Fotoğraf 3.18). Günümüzde millî parkı geliştirme çalışmaları devam etmektedir.

⁶ Malazgirt Meydan Muharebesi Tarihi Millî Park İlanı Resmî Gazete (Son Erişim; 07.10.2022)
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/03/20180317.htm>

Fotoğraf 3. 19. Malazgirt Meydan Muharebesi Tarihi Millî Parkı ve 26 Ağustos Yıldönümü Kutlamalarından Görüntüler

Her yıl 26 Ağustos'ta kutlanan Malazgirt Zaferi kutlamaları 1940'dan beri geleneksel olarak çeşitli etkinliklerle kutlanmaktadır (Kıvanç, &Öner, & Harmankaya vd, 2020). Kutlamalar 3-4 gün arasında sürmektedir. Farklı il ve ilçelerden gelen birçok vatandaş Zafer Meydanı'ndaki kutlamalara katılmakta güreş, at yarışları ile ok atma yarışmalarının yanında yöresel halk oyunları, tiyatro ve misafirlere yöresel yemeklerin ikramı gibi kültürel faaliyetler yapılmaktadır. 2020-2021 yıllarında Covid-19 pandemisinden dolayı etkinlikler aksamış olsa da 2022 yılından itibaren kutlamalar, devlet büyüklerinin katılımıyla ulusal düzeyde daha kapsamlı bir şekilde kutlanmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. YER ADLARI ÜZERİNE KÜLTÜREL BİR ARAŞTIRMA

4.1. Malazgirt'in Kuruluş Yeri ve Özellikleri

Malazgirt, Ağrı ilinden güney ve güneybatıya doğru gelen Murat Nehri'nin doğusunda yer alır. Bölge tatlı su bakımından oldukça zengin olmasına rağmen ilçede tarım ürünleri çeşitliliği oldukça zayıftır. Güneydoğusundaki Süphan Dağı'nın volkanitleri bütün Malazgirt Ovası'nı kaplamıştır. Bu volkanitler üzerinde farklı büyüklükte ince toprağa sahip düzlükler olmasına rağmen bu düzlüklerde özellikle yaz aylarında yeterli su olmadığından arazi verim bakımından yetersizdir. Malazgirt'in kuzeyi ve batısında arazi dağlık ve engebelerdir. Yükseltisi de giderek artmaktadır. Dolayısıyla bu bölge küçük köylerin ve yarı göçebelerin yaşamasına daha elverişlidir. Bu durumda Malazgirt'in yerleşme olarak seçiminde ön planda olan unsurun, tarımın, ticaretin ve zanaatkâr sınıfının gelişeceği bir merkez yerine önceliğin askerî hassasiyet olduğu bir garnizon şehri inşa etmek amacıyla kurulduğu söylenebilir (Köroğlu & Sütçü, 2021).

Malazgirt ilçesi konumu gereği platonun alt kotunda sulak bir bölgede kurulmuştur. Süphan Dağı'ndan gelen suların bu bölgeden akması ve Murat Nehri'ne yakın olması bu alana önem kattığı söylenebilir. Eski uygarlıkların (Urartu vs.) burada bulunması, bölgenin yine tarih boyunca hayvancılık bölgesi olması bölgenin önemini artırmıştır. Daha sonraki süreçte Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırı olduğu için bu kez güvenlik esaslı bir şehir olarak önem kazanmıştır. Şehir kurulduğu andan itibaren şehrin simgesi durumundaki surlar hep var mıydı bilinmemektedir.

Bir coğrafyacı gözüyle Malazgirt ilçesini var eden temel dinamiklere bakıldığında, geniş bir ovaya sahip olması dolayısıyla hayvancılık başta olmak üzere bir tarım alanı olması, Patnos ve Bulanık arasında geniş yayla ve arazilerin varlığı burada merkezi bir şehir oluşmasına zemin hazırladığı düşünülmektedir. Ayrıca Malazgirt jeostratejik açıdan kuzeyindeki Aras Vadisi'yle güneyindeki Van Havzası'nı birbirine bağlayan bir hatta bulunmaktadır. Malazgirt aynı zamanda Murat Nehri'nin yukarı havzası konumundadır. Bu konumda aynı zamanda şehrin kurulmasında etkili olduğu

düşünülmektedir. Tıpkı Diyarbakır ilinin Yukarı Dicle Havzası'nda kurulması veya Erzurum'un Yukarı Aras Nehri'nin doğduğu alanda kurulmuş olması gibi örnekler verilebilir. Ayrıca bölgede kırsal alanın fazlalığı ve bu kırsal alanların bağlı olduğu bir merkeze ihtiyacın olması Malazgirt ilçesinin varolmasında etkili olduğu söylenebilir. Malazgirt 11. yüzyılın başlarına kadar Bizans hâkimiyetinde kalmış bir şehirdir. Fakat bu kısa süre zarfında Bizans, şehri gerekli ölçüde tahkim etmeyi başarmıştır (Çevik, 2022).

Tarihi coğrafya açısından bakıldığında Bizans İmparatorluğu'nun kuzey sınırlarını tutan Ani, Erzurum gibi kentlerin en büyük benzeri güneyde Malazgirt ilçesidir. Malazgirt'in stratejik önemine bakıldığında hem Van Gölü Havzası'nı kontrol altına tutması hem de Diyarbakır'a kadar büyük bir coğrafyayı kontrol altına tutması söylenebilir. Bu açıdan Bizans için son derece önemli bir şehir konumundadır. Bu nedenlerle Malazgirt'in burada kurulmuş olması ve Malazgirt Savaşı'nın bu coğrafyada gerçekleşmiş olmasının tesadüf olmadığı söylenebilir.

W. Belck tarafından ileri sürülmüş bir teoriye göre kasabanın ismi bölgeye Ermenilerin yerleşmesinden önce Van Gölü Havzası'na egemen olmuş ve buradan etrafa yayılmış olan Urartuların kralı Menuas'ın isminden türemiştir. Bu hükümdara ait yazıttan anlaşıldığı kadarıyla ismi geçen hükümdar, Menuahina (Menuas'ın şehri) adıyla bir şehir inşa etmiştir. Belck, Malazgirt yöresinde Menuas'a ait birçok kitabelere rastlandığı için buranın onun kurduğu bir şehir olduğunu kabul eder. Şehrin adı eski Ermenice'de Manavazkert, Manavazker, Manazkert olarak geçmekte bu şekiller daha sonra Orta Çağ'da Mandzgerd olmakta, Bizans kaynakları ve Arap kaynaklarında ise Manazcird şeklinde yer almıştır. Halk arasında Manavazkert şeklinin, Manavaz'a mensup anlamına geldiği ve buraya yerleşmiş asil bir aile adından türediğine dair bir inanış vardır. Hübschmann, Manazkert şeklinin çok uzun olan Manavazkert adının kısaltılması ile oluştuğunu iddia etmektedir (San S. , 1982). Malazgirt isminde Malazgert ve Manazgirt'ten değişerek günümüzde kullanıldığı söylenebilir.

Malazgirt ilçesinin 74 köyü bulunmaktadır. Geçmişten günümüze isimlerindeki değişiklikler incelendiğinden bazı köylerin Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar isminin değişmeden kullanıldığı görülmektedir (Tablo 4.1). Bu isimler eski zamanlardan

beri bu bölgede Türklerin hâkim olduğu ve oturdukları yerlere verdikleri isimlerden anlaşılmaktadır. Buradaki köy isimlerinin yurdumuzun halen birçok ilinde köy ve semt adı olarak kullanılmaktadır. Bu durum Malazgirt bölgesinde oturan bir kısım Türklerin sonraları Anadolu içlerine göç ederek yerleştiklerini göstermektedir.

Tablo 4. 1. İsmi Öz Türkçe Olan Malazgirt Köyleri

Alikalkan (şimdiki adı Nurettin)	Hanoğlu
Alyar	Hasanpaşa
Bahçe	Kuruca
Bostankaya	Oğuzhan
Boyçapkın (eski adı Boyıçabğun)	

Kaynak: M. Salih San Dün ve Bugün Muş 1947 Adlı Kitabından Derlenmiştir.

Araştırma sahasında çalışmanın kültürel peyzaj bölümünde bahsedildiği üzere birden çok medeniyete ait kültürel ögeler yer almaktadır. Her medeniyet kendi dilinde yer adları kullanmıştır. Bazı yer isimleri aynen kalırken bazılarının isimleri değişmiştir. Bununla beraber Malazgirt'te isimleri geçmişten günümüze değişerek gelen köyler bulunmaktadır (Tablo 4.2).

Cumhuriyet döneminde Anadolu'nun çoğu yerinde olduğu gibi Malazgirt ilçesinde de yer adlarının birçoğu değiştirilmiştir. 1978'de tarihi yer isimlerinin değiştirildiği gerekçesiyle “ad değiştirme ihtisas kurulu” dağıtılıncaya kadar, ilgili komisyonca 75000 yer adı incelenmiş bunlardan 28000 yerleşmenin adı değiştirilmiştir (Tuncel H. , 2000).

Tablo 4. 2. Günümüz Malazgirt Yerleşme Adlarının Halk Arasında Kullanılışı
(Sırasıyla Kürtçe-Türkçe)

Abdo (Kulcak)	Kerekaya (Karakaya)	Yaramış (Yaramış)
Ada (Adalar)	Hanık (Dirimpınar)	Yekmal (Odaköy)
Kasımıye Birukan (Beşçatak)	Azo (Erence)	Mezre (Mezraaköy)
Ağveran (Akören)	Gazgöl (Kazgöl)	Serdavut (Sarıdavut)
Kıcıkjer (Aşağıkıcık)	Kılıcı (Kılıçcı)	Oğuzhan (Oğuzhan)
Kıcıkjor (Yukarıkıcık)	Silekutlo (Selekutu)	Hara (Fenek)
Melekor (Uyanık)	Hasan Paşa (Hasanpaşa)	Tendürek (Hasretpınar)
Alyar (Alyar)	Hasuna (Tatlıca)	Tuzik (Alınca Mez)
Eynehoca (Aynalıhoca)	Hase (Karakoç)	Kar (Aktuzla)
Bagran (Bekirhan)	Hırbeşor (Gölkoru)	Tatargazi (Tatargazi)
Ban (Muratkolu)	Kanikor (Hancağız)	Zikreş (Çiçekveren)
Bastem (Bademözü)	Karahasan (Karahasan)	Molla Ali (Beşdam)
Bostankaya (Bostankaya)	Kuruca (Kuruca Mez.)	Mollabağ (Mollabaki)
Boyçabgun (Boyçapkın)	Alikalkan (Alikalkan)	Malbant (Yurtseven)
Zikreş (Çiçekveren)	Hanoğlu (Hanoğlu)	Nordin (Nurettin)
Demian (Boyundere)	Şebo (Adaksu)	Okçıyan (Okçuhan)
Derik (Çayırdere)	Mağalcık	Pişyan (Tıkızlı)
Dolagbaş (Dolabaş)	Karaali (Karaali)	Piremasyan (Aradere)
Torakhan (İyikomşu)	Alikân (Laladağı)	Roşkan (Balkaya)
Dügnük (Konakkuran)	Kutkan (Doğantaş)	Bilala/Bilaller (Bilala)
Keranlık (Gölağılı)	Kızılyusuf (Kızılyusuf)	Bağçe (Bahçe)
Kamik (Güleç)	Moriyan (Karıncalı)	Naze/Nazlı (Sırtüzü)
Bezirhane (Güzelbaba)	Komaseyida (Koçali)	Söğütgünü (Söğütlü)
Kasımıyeriza (Arslankaya)	Kulçak	Feyyaz (Ulusuköy)
Alikalkan-Alikulekan (Kardeşler)	Kadı (Kadıköy)	Kendere (Yapraklı)
Molladerman (Molladerman)		

Araştırma sahasındaki yer adlarının birçoğu da bu grubun içerisinde (Tablo 4.3). Yeni verilen yer adları genellikle coğrafi, tarihi ve ekonomik karakterler göz önüne alınarak verilmiş adlardır (Bulut, 1996).

Tablo 4. 3. Osmanlı Devleti Döneminde Malazgirt Köylerinin Günümüzdeki İsimleri

Yeni Adı	Eski Adı	Yeni Adı	Eski Adı	Yeni Adı	Eski Adı
Adaksu	Şebboy	Dolabaş	-	Laladağı	Alikân
Agılbaşı	Merzagevrik	Erence	Azo	Mağalcık	-
Akalan	Saitkomu	Fenek	-	Mezraa	-
Akören	Akveran	Gölağılı	Kıranlık	Mollabaki	-
Aktuzla	Aktuzla memlahası	Gölkoru	Harabasor	Molladerman	-
Alikalkan	-	Güzelbaba	Hitik	Muratkolü	Bani
Alyar	-	Hancağız	Kanikörk	Nureddin	
Aradere	Piramasyan	Hanoğlu	-	Odaköy	Yekmal
Arslankaya	Kasmırıza	Hasanpaşa	-	Oğuzhan	-
Aşağı Kıcık	-	Hasretpınarı	Tendürek	Okçuhan	-
Aynalıhoca	-	İyikomşu	Torakan	örenşar	Harabeşehir
Bademözü	Bastım	Kadıköy	-	Sarıdavut	-
Bahçe	-	Karaali	-	Sırtüzü	Nazi
Balkaya	Roşkan	Karahasan	-	Tatargazi	-
Beşçatak	Harabakasımı	Karakaya	-	Tatlıca	Dadasun
Beşdam	Mollaali	Karakoç	Hassı	Tıkızlı	Fişvan
Beypınar	Miro	Karıncaı	Morhan	Ulusü	Feyat
Bostankaya	Abusaban	Kazgöl	-	Uyanık	Velekör
Bayçaplan	-	Kılıçcı	-	Yaramış	-
Boyundere	Demyan	Kızılyusuf	-	Yolgözler	Sillo
Çayırdere	Derik	Koçalı	Ağaközü	Yukarı Kıcık	-
Çiçekveren	Zikreş	Konakkuran	Düğnük	Yurtseven	Malbant
Dirimpınar	Hanık	Kulcak	Abdo		
Doğantaş	Kütân	Kuruca	-		

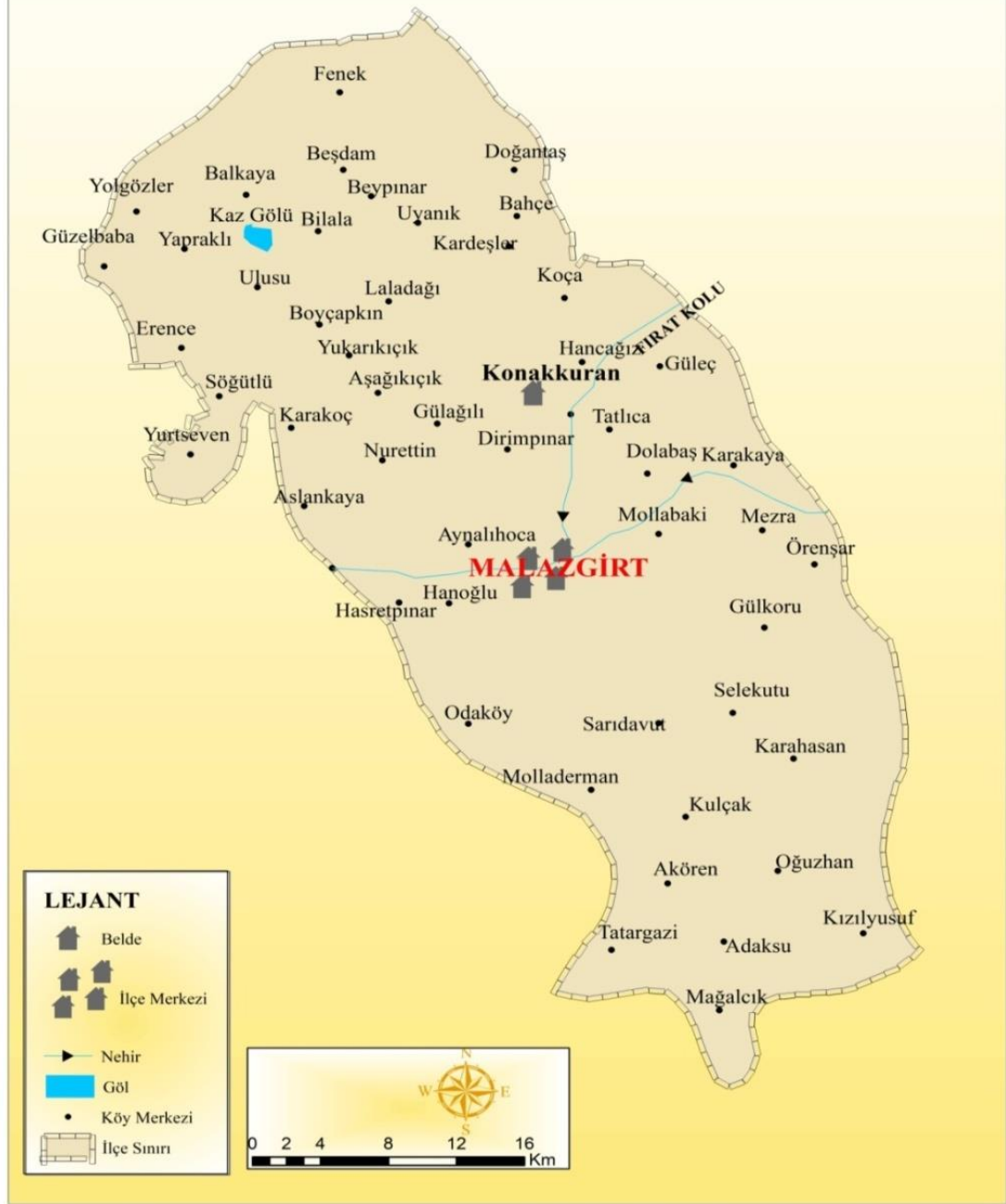
Kaynak: “Köylerimiz” İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Başbakanlık Basımevi D.S.İ., Ankara, 1968 Adlı Çalışmadan Derlenmiştir.

Tablo 4.3'e göre günümüzde Hasanpaşa, Kadı, Karaali, Karahasan, Mağalcık, Bahçe, Aynalıhoca, Bostankaya, Boyçapkın, Dolabaş, Hanoğlu, Kılıçcı, Kuruca, Mollabaki, Molladerman, Oğuzhan, Okçuhan, Sarıdavut, Tatargazi, Yaramış, Kızılyusuf, Kazgöl, Karakaya, Akören, Nurettin, Mezra, Adalar köy ve mezra isimleri Osmanlı Devleti'nin yükseliş dönemlerinden beri (1556-1568) aynı isimle adlandırılmaktadır.

Tuncer Baykara (1991), tarafından Malazgirt'in 16. yy'daki yer adlarının incelendiği kitabında günümüzdeki bazı köy isimlerinin o dönemlerden beri kullanılmış olduğu tespit edilmiştir. 16. yy' da Osmanlı Devleti'nde yer alan Akören köyü-Ağcavıran, Bostankaya köyü-Bostan-ı Kebir, Erence köyü-Eğrence, Hancağız köyü-Hançığı, Kazgöl köyü-Kazılı Göl, Koç Ali köyü- Koç Ali Şeyh, Oğuzhan köyü- Oğuz, Okçuhan köyü Okçuhan, olarak geçerken Karakaya, Nurettin ve Tendürek köyleri yine aynı isimle yer almaktadır. Ayrıca yerel halk arasında Dügnük olarak bilinen Konakkuran kasabası 16. yy Osmanlı döneminde Değnek köyü olarak geçmektedir. Lala Dağı'nın yer aldığı mevkii o dönemlerde yine aynı isimle Lala yaylak alanı olarak geçmektedir (Baykara, 1991).

Murat Nehri ve kolları boyunca tarım alanlarının ilkel yöntem olsa dahi sulama imkânına sahip olması birçok yerleşmenin, nehir boyunca çizgisel yerleşme kurulmasını sağlamıştır. Sulama imkânlarının yanı sıra, engebesiz alanların hem ulaşım bakımından oldukça avantajlı olması, hem de büyük bir tarımsal potansiyele sahip olması yerleşmelerin çoğunun bu alanlarda kurulmasını teşvik etmiştir (Bekar, 2022). Malazgirt ilçesindeki günümüz köy yerleşmeleri, Murat Nehri akışını takip eden kuzey- güney ve güneybatı doğrultusunda sıralanmışlardır. (Harita 4.1.)

Malazgirt İlçesi Haritası

Harita 4. 1. Malazgirt İlçesi Yerleşme Haritası, 2022

4.4. Yerleşme Adlarının Toponomik Analizi

Yer adları alanında yapılan çalışmaları, kültürel coğrafyanın en önemli araştırma konularından biridir. Yer adları çalışmalarıyla araştırılan bölgenin geçmişi hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Bu çalışmalar sayesinde bölgede hangi medeniyetlerin kurulduğu, yerleşme isimlendirmesinde neye dikkat edildiğiyle ilgili fikirler yürütmek mümkün olabilmektedir (Kayserili A. , 2016).

Yerleşmeler adlandırılırken genellikle doğal ve beşerî unsurlar göz önünde bulundurulmaktadır. Doğal faktörler arasında bölgede önem arz eden dağ, akarsu, göl veya bitki örtüsünden esinlenerek adlandırılırken beşerî faktörler içerisinde en çok kullanılanlar arasında aşiret, soy ve çeşitli olayların adlandırmada etkisi bulunmaktadır (Tuncel H. , 2000).

Tuan'a göre yerleşmelerin isimlendirilmesi, insanlığın varlığı kadar eski bir eylemdir. İnsanoğlunun yaşadığı mekânı, bulunduğu toplumun karakteriyle adlandırması ve toplumun coğrafi mekânla özdeşleşmesi ve bütün olarak yaşaması oldukça önemlidir. İnsanoğlu yaşadığı mekânı adlandırmasıyla birlikte yeryüzündeki diğer varlıkları ayırt etme becerisi kazanmış ve mekâna ve nesnelere kişilik kazandırmıştır (Tuan, 2005).

Yıldırım'a göre yer adlandırması, mekândan vatana geçiş sürecinde, belirli bir etnik görünüm kazanan insanlarda, bulundukları alanlara bıraktıkları taş ve izlerden meydana gelmektedir. Verilen isimler o toplum için bir anlam ifade etmektedir. Verilen isimlerin kültürel kökenleri incelenip tespit edildiğinde yazılı bir belge olmasa dahi o bölgede yaşayan topluluğun yaşayış tarzı, gelişimleri hakkında bilgiler elde edilebilir. Bu nedenle yer adlandırması toplumların kültürel hayatını yansıtmaktadır (Yıldırım D. , 1984).

Türklerde yerleşmeler adlandırılırken en çok tercih ettikleri isimlerden birisi önemli şahısların adını yerleşmeye vermektir. Bu şahıslar genellikle devlet adamları ve yöneticiler olduğu gibi keramet sahibi ermiş kişilerde olabilmektedir. O dönemlerde yaşamış ve tanınmış meşhur kişiler veya o bölgelerde fetih sahibi kişilerde yer adı olarak kullanılmışlardır (Gönen, 2007).

Selçuklu döneminde Anadolu'ya yerleştirilen Türk aşiretleri, yerleştikleri yerlere daha önce yaşadıkları yerler bulunan dağ, ova, köy veya nehir isimlerini vermişlerdir (Köprülü, 1999).

Bunların yanında Türklerin mekâna yer adı verirken o yerin konumuna göre aşağı, yukarı, düz, küçük, büyük vb. adlandırmalar kullandıkları görülmektedir. Bu, yaşadıkları coğrafyada yer ve yön bulmayı kolaylaştırmak açısından tarif amaçlı adlandırdıklarını göstermektedir. Yine yaşadıkları yerin tarifini yaparken, o yerin büyük, küçük düz, sırt gibi özelliklerini kullanmaları yer tarifini kolaylaştırmayı amaçladıklarının bir diğer göstergesidir (Dilmaç, 2019). Yer adlandırmalarında içerisinde renk bulunan yerleşmelerde yerleşilen mekânın toprak türü, rengi ve yapısal özellikleri göz önünde bulunduğu söylenebilir (Başkan, 1984).

Anadolu'ya Türklerin yerleşmeye başlamasıyla birlikte ilk olarak yerleştikleri mekâna kendileri için önem arz eden boy, aşiret ve cemaat isimlerini vermiş daha sonrasında ise genellikle fizikî coğrafya ile ilgili adlandırmalar kullanmışlardır. Bu adlandırmanın en çok kullanıldığı coğrafi özelliklerin başında meyveler gelmektedir. Meyvelerin adlandırmalarda çok fazla kullanılması, meyvenin Türk kültüründe önemli bir yer edindiğinin göstergesidir. Bölgenin bitki örtüsü de o yerin adlandırılmasında yoğun olarak kullanılmıştır (Yakupoglu, 2008).

Sahadaki yerleşmeleri yerleşme şekilleri başlığı altında sınıflandırırken, sadece yerleşmenin üzerinde yer aldığı jeomorfolojik birim değil, aynı zamanda yerleşmenin işlevleri de dikkate alınmıştır. Nitekim, kırsal yerleşmeleri oluşturan köy ve yaylalarda meskenlerin dağılım düzeni hem sahanın morfolojik yapısıyla hem de kullanım amacıyla yakından ilgilidir (Kaya, 2005).

4.5. Malazgirt Mahalle ve Köy Adlarının Analizi

Muş'un köy adlandırmalarında aşağı-yukarı gibi yer yön bildiren isimlerin sıklıkla kullanılması; hızlı nüfus artışına bağlı olarak artan yerleşme ihtiyacı ile tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yeni yerleşim ihtiyacı doğurmasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde hâlâ devam eden kan davaları sonucu köydeki bölünmeleri göstermesi bakımından önemlidir. Köyden ayrılarak yeni ortaya çıkan bu küçük yerleşimler önce

mezra statüsündeyken artan nüfusuyla birlikte büyüyüp gelişerek yeni bir idari birim oluşarak köy statüsüne kavuşmaktadır (Çiftçi, 2022). Bu bilgilerden yola çıkılarak ilçedeki Yukarıkıcık, Aşağıkıcık, Mezra, Bahçe köylerinin isimlerinin bu doğrultuda verildiği düşünülmektedir.

Hayvan adlarını yerleşilen mekânlara vermek insanlık için oldukça ilgi çekici ve sürekli kullanılan bir özellik olmuştur. İnsanlar hayvanlara karşı bazen gücünden bazen estetik güzelliğinden bazen de kendilerine sağladığı faydadan dolayı ilgi duymaktadır. Bu nedenle birçok toplumda olduğu gibi Türklerde de yer, şahıs, boy, soy ve aile lakapları yer adı olarak sıkça kullanılmıştır (Karakuş, 1994). Türklerin bu şekilde hayvanların adlarını yerleşim yerlerinde, boy ve kişi adlarında kullanması yüzlerce yıl öncesine kadar uzanmaktadır. Aydın tarafından Şine Usu yazıtında hayvan adlı yer isimlerine yönelik yapılan bir araştırmada yazıtta Uygurların yer adlandırmasında hayvan isimlerine yer verdikleri tespit edilmiştir (Aydın, 2008). Bu yöntem geçmişten günümüze en çok tercih edilen yer adlandırma yöntemlerinden biri olmuştur. Bu adlandırma yöntemi Malazgirt köyleri adlandırılmasında da kullanılmıştır. Bu şekilde adlandırılan köylere örnek olarak Karıncalı, Kazgöl, Arslankaya köyleri örnek verilebilir.

Türkiye, bitki çeşitliliği bakımından oldukça zengindir. Bu zenginliğin nedenleri arasında iklim, yer şekilleri ve toprak çeşitliliği gibi faktörler bulunmaktadır. Bu duruma bağlı olarak bitki örtüsüne ait yerleşme adlandırmaları oldukça fazla tercih edilmiştir (Yavuz & Şenel, 2013). Fitotoponim olarak bilinen bu adlandırma çeşidi ile yörenin bitki örtüsü, ile bu bitkinin kaynağı, üretildiği yer, geldiği yer ve yayılış alanı tespit edilebilmektedir (Alkayış, 2007). Yer şekilleri ve toprak yapısının çeşitlilik gösterdiği Malazgirt ilçesinde köylerin adlandırılmasında bitkilere dayalı yerleşim merkezi adlandırılmasına oldukça sık başvurulmuştur. Bademözü, Söğütlü, Çayırdere, Yapraklı, Laledağı, Çiçekveren köyleri bu şekilde yapılan yer adlandırmalarına örnek olarak gösterilebilir.

Yer adlandırmasında renklerin kullanımı oldukça yaygındır (Eren, 1966). Renkler bir yerleşmeye ad konulurken coğrafyanın arazi yapısı, bitki örtüsü ve iklimi içerisinde yer alan renklerin öncelikli olarak kullanıldığı görülebilir. Ayrıca renklerin

kullanıldığı yerleşme adları niteleme sıfatı görevi üstlenerek sıfat tamlamasının tamlayan kısmını oluşturur (Akar, 2006). Malazgirt köylerinde renk kullanımına bağlı adlandırmalardan faydalanılmıştır. Örneğin Akören köyünün arazi yapısı incelendiğinde tuzlu ve kireçli bir toprak yapısına rastlanılmıştır. Bu nedenle tuz ve kirecin renginin doğrudan yerleşmeye verildiği görülmektedir. Akören dışında Alyar, Aktuzla, Akalan, Karakaya, ve Karakoç köyleri bu şekilde adlandırılan köylere örnek verilebilir.

Yer adlandırmalarda etkili olan faktörlerden biri de o bölgede yaşanmış insanların hafızasında yer edinmiş olaylardır. Bu olay sonucunda olayın o toplum için önemli olduğunun göstergesi olarak olay ismi mekâna yer adı olmuştur (Çiftçi, 2022). Örneğin Yaramış köyünün Malazgirt Savaşı'nda Sultan Alparslan'a katkılarından dolayı bu ismi aldığı halk arasındaki rivayetlerdendir. Bu köy dışında, Yolgözler ve Yurtseven, köyleri o bölgede yaşanmış olan olaylar neticesinde bu adlandırmaları aldığı düşünülmektedir.

Canlı hayatının sürdürülebilirliği için büyük öneme sahip olan sulak alanlar içme suyundan ekonomik faaliyetlere kadar hayatın tüm aşamalarında yer almaktadır. Bu durum sulak alanların yer adlandırılmasında sıklıkla tercih edilme sebebi olduğu söylenebilir. Suyu bağlı yer adlandırması toponimler arasında en çok tercih edilmesi bu durumun bir göstergesidir (Şahin İ. , 2015). Malazgirt su kaynakları bakımından çeşitlilik göstermektedir. Yer altı su kaynaklarının 5-10 metre aralığında bulunması, batısından geçen Murat Nehri ve Kazgölü gibi su kaynakları yer adlarının isimlendirilmesinde etkili olmuştur. Nitekim Dirimpınar, Hasretpınar, Kazgöl köyü, Muratkolu, Gölağılı, Şekerbulak Mahallesi, Beypınarı, Adaksu, Boyundere ile Aradere köy yerleşmelerinin su kaynaklarından esinlenilerek adlandırıldığı söylenebilir.

Sayılar dilde kullanılan eski kelimelerdir. Bu nedenle geçmişten günümüze diller arasında karşılaştırma ve dillerin birbiriyle olan ilişkilerin tespitinde dahi sayılara başvurulmaktadır (Atabay, Kutluk, & Özel, 2003). Sayılar ayrıca sosyal ve ekonomik hayatın düzenlenmesinde oldukça önemlidir. Sayıların geçmişten günümüze bu şekilde insanoğlunun hayatında önemli bir yere sahip olması yaşadığı yerlerin isimlendirilmesine kaynaklık etmesini sağlamıştır. Bu şekilde ilçede yer adlandırmasında sayıların kullanıldığı köy isimleri bulunmaktadır. Malazgirt ilçesinde

köylerin başına sayıların eşlik ettiği köyler Beşdam ve Beşçatak köyleridir. Bunun yanında Beşçatak köyünün adlandırılmasında bulunduğu coğrafyanın etkili olduğu söylenebilir. TDK'ya göre çatak; “*iki dağ yamacının kesişmesi ile oluşmuş dere yatağı*” anlamına gelmektedir. Beşçatak köyü Murat Nehri kıyısında Laladağı ve Katevin Dağları arasında kurulduğundan dolayı bu ismi aldığı düşünülmektedir.

Malazgirt Zaferi'ne Sultan Alp Arslan'ın komutası altında katılmış oldukları kaynaklarca kesin olarak belirtilen; Aytegin, Gevherâyin, Savtegin (Taranges) ve Sunduk gibi kumandanlar ile Afşin, Arslantaş, Artuk, Çaka, Çavuldur, Dânişmend, Dilmaçoğlu Mehmed, Duduoğlu, Mengüçük, Saltuk, Tutar gibi Türkmen beylerinin zaferin kazanılması için canla başla mücadele ettikleri bir gerçektir (Yakupoğlu C. , 2019). Bu nedenle zaferin kazanılmasında önemli görevler üstlenen Sultan Alparslan'ın komutanlarının özellikle merkez mahalleler olmak üzere yerleşimlere ad olarak verildiği görülmektedir. İlçe merkezindeki Afşin Mahallesi, Danişmentgazi Mahallesi, Mengüçgazi Mahallesi, Saftekingazi Mahalleleri ile ilçeye bağlı köylerden biri olan Arslantaş köyüne Sultan Alparslan'ın komutanlarının isimleri verilmiştir. Bunun dışında Prof. Dr. Ali Sevim ‘*Ünlü Selçuklu Komutanları: Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*’ adlı kitabında Anadolu Selçuklularına hizmet etmiş komutanların hayatlarını, katıldıkları savaşları anlatırken Aksungur Bey’inde Selçuklu komutanlarından biri olduğundan bahsetmiştir. (Sevim, 1990) Bu nedenle yine merkez ilçelerden olan Aksungur Mahallesi'ne Sultan Alparslan'ın komutanlarından esinlenerek isminin verildiği söylenebilir.

Temel geçim kaynağı olarak başta tarım ve hayvancılığın geldiği Malazgirt ilçesinde köy isimlerinin adlandırılmasında, ekonomik faaliyetlerin etkisinin olduğu söylenebilir. Tarım ve hayvancılığın yerleşme adına etki ettiği köylere örnek verecek olursak; Bahçe, Bostankaya, Ağılbaşı, Gölağılı gibi köyler örnek gösterilebilir. Geçmişten günümüze kadar ilçede maden alanında Aktuzla köyündeki tuz yatakları hariç tutulduğunda, madencilik, ormancılık ve balıkçılık ekonomik hayatta büyük bir paya sahip olmadığı için yerleşim adlarında da kendine yer bulamamıştır.

Kişilere verilen adların bazı bölgelerde mekâna da verildiği görülmektedir. Antropotoponim denilen bu isim verme şeklinde, o bölgeye adı verilen kişilerin herhangi

bir özelliğinden esinlenerek verilmektedir. Örneğin kişilerin fizikî özellik ve toplumsal liderlikleri gibi birçok özelliğinden dolayı mekâna adı verilmiştir. (Yavuz & Şenel, 2013). Bu şekilde kişi isimleriyle adlandırılmış olan yerleşmelere; Sarıdavut, Karahasan, Oğuzhan, Tatargazi, Alikalkan, Hasanpaşa, Nurettin, Karaali, Kızılyusuf, Alişen, Koçali köyleri örnek verilebilir.

Yerleşim yerinde ve çevresinde yaygın meslekler çok sayıda köy adına kaynaklık eder (Aksan, 2020). Bu şekilde geçmişte veya günümüzde köyde yürütülen ekonomik faaliyetlere ilişkin fikir yürütülebilir. Bu şekilde Malazgirt ilçesinde isimlendirilen yerleşmelere Kılıççı ve Okçuhan köyleri örnek gösterilebilir. Bu köylerde geçmişte kılıç ve ok yapımında ustalaşmış kişilerin yaşamış olduğu söylenebilir.

Tarihi geçmişe sahip yapılar insanlarda merak uyandıran tarihi değere sahip yapılar, insanlarda merak duygusunu ön plana çıkaran esrarengiz alanlardır. Bu yapılar, bazen tabii afetler ya da bakımsızlıktan dolayı tahrip olmakta ya da tamamen yıkılmaktadır. Tüm olumsuzlara karşın ayakta kalabilen tarihi yapılar ise bulunduğu bölgelerde tarihi değerleri ile öne çıkmaktadır. Bu yapıların bazıları bulunduğu yerle özdeşleşir ve mekâna isim olmaktadır. Muş ilindeki köylerde de yapı isimlerine dayalı adlandırmalar bulunur. Muş'ta “değirmen”, “kale”, “köşk”, “konak”, “han” ve “ören” gibi tarihi değere sahip yapıların tamamen yıkılsalar bile isimlerinin köy adları ile yaşatıldığı görülmüştür. Bununla birlikte “köprü” gibi yapıların tarihi bir önemi bulunmasa da yöre halkının günlük hayatında kolaylıklar sağladığı için köy adlandırmalarında kullanılmıştır (Çiftçi, 2022). Malazgirt ilçesinde 1903 yılında yaşanan depremde birçok yerleşmenin tahrip olduğu veya yıkıldığı söylenebilir. Ancak ayakta kalabilen veya yıkılsa bile dönemin tarihi değerleriyle öne çıktığı bazı yerleşmeler bulunmaktadır. Eski dönemlerde bulunan han, hamam, konak ören yeri vb. yapıların günümüz yerleşmelerinde hâlâ ismi yaşamaktadır. Hancağız, Odaköy, Örenşar, Konakkuran, Hanoğlu, Akören köyleri bu şekilde adlandırılan köylere örnek olarak gösterilebilir.

İnsanların hayatını devam ettirebilmesi ya da kolaylaştırması için araç ve gereçlerin önemi son derece büyüktür. Bu şekilde büyük önem arz etmesi insanoğlunun yaşadığı mekânın adlandırılmasında araç ve gereç adlarının kullanılması sonucunu doğurmuştur (Çiftçi, 2022). Malazgirt'te bu şekilde adlandırılan yerleşmeler

bulunmaktadır. Bu yerleşmelere örnek verilecek olursa Fenek, Kulcak, Selekutlu köyleri sayılabilir.

Türklerin Anadolu'ya ilk ayak bastığı coğrafyada hem fethin gerçekleşmiş olduğu Selçuklularda hem de yüzlerce yıl hâkimiyeti altında bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda sultan, lala, kadı ve şatır gibi önemli devlet mevkileri köy isimlerine de kaynaklık etmiştir. Nitekim bazı unvan ve sıfatlar da köy adları olarakta günümüzde yaygın olarak kullanılmıştır (Çiftçi, 2022). Malazgirt ilçesinde de rütbe, mevki isimleri oldukça yaygın bir şekilde yerleşmelerin isimlendirilmesinde kullanılmıştır. Bu köylere örnek olarak, Aynalıhoca, Kadı, Erence, Güzelbaba, Laladağı, Molladerman, Mollabaki, Hanoğlu köyleri verilebilir.

Bunlar dışında insanlara ait özelliklerde yerleşmelerin adlandırılmasında kullanılmıştır. Örneğin Tıkızlı ve Uyanık köyleri insanlara ait özelliklerle isimlendirilmişlerdir.

1071 yılından sonra Anadolu'ya gelen Türklerin yerleştikleri yerlere yeni isimler verirken bu yerleşmelerin eski isimlerininide kullanmaya devam ettikleri görülmektedir. Sonuç olarak Malazgirt ilçesinde yer alan köy, kasaba ve mahalle yerleşme isimlerinin bir kısmı, eski adına göre, bir kısmı beşerî özelliklerine göre bir kısmı da adlarını sahanın fizikî coğrafya özelliklerinden aldığı söylenebilir (Tablo 4.4).

Tablo 4. 4. Malazgirt Köylerinin Toponomik Analizi

Fizikî coğrafya özelliklerinden adını alan yerleşmeler	Aradere (K), Beşçatak (K), Boyundere (K), Sırt düzü (K) Çayır dere (K),
Yer şekilleriyle ilgili olanlar	Laledağı (K), Adalar (M)
Hidrografiya ile ilgili olanlar	Gölkoru (K), Adaksu (K), Beypınarı (K), Kazgöl (K), Dirimpınar, (K), Gölkoru (K), Hasretpınar (K), Şekerbulak (M)
Bitki türleriyle ilgili olanlar	Bademözü (K), Çiçekveren (K), Söğütlü (K)
Hayvan adlarıyla ilgili olanlar	Karakoç (K), Karıncalı (K)
Litolojik özelliklerle ilgili olanlar	Balkaya(K), Karakaya (K), Akalan (K)
Yön ile ilgili olanlar	Aşağıkıcık (K), Yukarıkıcık (K)
Renk adı içerenler	Akören (K)
Beşerî ve ekonomik coğrafya özelliklerinden adını alan yerleşmeler	Aktuzla (K), Hancağız (K)
Şahıs adları ile ilgili olanlar	Alikalkan (K), Alişen (K), Karaali (K), Koçalı (K), Karahasan (K), Kızılyusuf (K), Nurettin (K), Sarıdavut(K)
Yerleşme ve konut tipiyle ilgili olanlar	Ağılbaşı (K), Akören (K), Beşdam (K), Odaköy (K) Gölağılı (K), Mezra (K),
Maden adı içerenler	Aktuzla (K), Altıntaş (K)
Eski yapı veya yerleşimle ilgili olanlar	Örenşar (K), Akören (K)
Meslek adıyla ilgili olanlar	Kadı (K), Kılıçcı (K), Okçuhan (K)
Kavim, boy, soy, oymak, cemaat, aşiret adları ile ilgili olanlar	Boyçapkın (K), Danişmentgazi (M), Hanoğlu (K), Hasanpaşa (K), Mengücekgazi (M), Mollabaki (K), Molladerman (K), Murat (M), Oğuzhan (K), Saltukgazi (M), Saftekingazi (M), Selçuklu (M), Kurtulmuşoğlu (K)
Eski isimlere benzer olanlar	Hasanpaşa (K), Kadı (K), Karaali (K), Karahasan (K), Mezra (K) Mağalcık (K), Bahçe (K), Aynalıhoca (K), Bostankaya (K), Boyçapkın (K), Dolabaş (K), Hanoğlu (K), Kılıçcı (K), Mollabaki (K), Molladerman (K), Oğuzhan (K), Okçuhan (K), Sarıdavut (K), Tatargazi (K), Yaramış (K), Kızılyusuf (K),
Dini terimler içeren yerleşimler	Aynalıhoca (K), Mollabaki(K), Molladerman (K)
Yerleşmenin herhangi bir durumuyla ilgili adlar	Fenek (K), İyikomşu (K), Kardeşler (K), Yurtseven (K) Konakkuran (Ksb), Kulçak (K), Tatlıca (K), Yaramış (K),

Kısaltmalar: Ş-şehir, Ksb-kasaba, K-köy, M-mahalle.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. MESKEN KÜLTÜRÜ

Barınma tüm canlılar için en temel ihtiyaçlardan birisidir. İnsanlarda hayatını devam ettirebilmek için yeme, içme ve giyim kuşamdan sonraki en önemli temel gereksinim olan barınmaya ihtiyaç duyarlar. Bu sebepten dolayı, iklim olaylarından, yırtıcı hayvanlardan ve düşmanlardan gelebilecek tehlikelere karşı korunmak amacı ve bunun dışında uyumak, dinlenmek gibi biyolojik ihtiyaçlarını karşılayabileceği barınaklara ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaçları karşılamak göçebe olarak yaşadığı ilk dönemlerde ağaç kovukları, mağara gibi basit ve doğal sığınaklarda yaşarken, yerleşik hayat geçmeyle birlikte kendi inşa ettiği modern barınakları kullanmışlardır. Yerleşme (iskân), insanların hayatlarını belli bir alanda sürdürme anlamında kullanılır. Yerleşmeyi oluşturan unsurlar, insanlığın coğrafi mekânda meydana getirdiği en önemli kültürel birikimlerdir. Barınma ihtiyacı, dünyada farklı şekil ve mimari ile yapılmış olsada günümüzde tüm dünya için en temel ihtiyaçlardan biri olmayı sürdürmektedir. Barınma canlılar için Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde en temelde yer alan bir ihtiyaçtır. Barınma ihtiyacı varlığını hayati öneme sahip olarak geçmişten günümüze kadar bazen farklı kültürel unsurlardan etkilenecek, değişerek ve gelişerek bazende benzer özelliklerle günümüze gelmiştir.

Meskenlerin yapısını incelerken tamamen doğal çevrenin insan üzerindeki etkilerine değinerek ekolojik bir bakış açısıyla analizler yaparsak, deterministlerin görüşüyle insanı doğanın bir esiri kabul etmiş sayılırız ki bu oldukça yanlış bir düşüncedir. Çünkü insan aklını kullanarak doğayı kendi ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirebilmektedir. Aynı zamanda geçmişten getirdiği kültürel birikim ve alışkanlıkları, içinde yaşadığı toplumun kültürel değerleri ve ekonomik gelişmişliği de insan ile fizikî çevre arasındaki temel belirleyici faktörlerden olmuştur (Kayserili A. , 2014). Buna göre dünyanın çeşitli bölgelerindeki mesken farklılığının temelinde fizikî unsurlardan ziyade beşerî faktörlerin çeşitlilik göstermesidir. Beşerî faktörler içerisinde, kültürel birikim, ekonomik kalkınmışlık seviyesi, geleneksel alışkanlıklar ile farklı mimari tarzlarının moda olması, hayatını rahat sürdürebileceği rahat yapı mimarisi

konutların şekillenmesindeki temel faktörlerdir. Küresel ısınmanın en büyük etkeni olarak gösterilen insanlık, dünyanın ikliminde dahi büyük değişikliklerine sebep olabilirken içinde yaşadığı ortamı kendi ihtiyaçları doğrultusunda tasarlayabilecek bilgi birikimine yeterince sahiptir. Bu nedenle insanların dünya üzerinde bu kadar büyük bir etkiye sahip olduğu göz önünde bulundurulduğunda mesken tarzını tamamen fizikî çevrenin etkilediğini söylemek oldukça yanlış olur.

Mesken kültürün mekândaki yansımasıdır. İnsan yaşamının odak noktasındaki ev; onu inşa edenin dünya görüşünü, inançlarını gelenek ve göreneklerini, ideallerini özetle kültürünü işlediği somut hale getirdiği mekânlardır. Özellikle geleneksel mimariyle yapılan meskenler, geçmişten bugüne kadar yaşanan kültürel yayılmaların tarihi belgesi olması ve yeryüzünün yaşanılan mekanların zenginliğine değer artırması nedeniyle büyük bir önem taşımaktadır (Köse, 2007).

Evin yapımında kullanılan malzemenin türü, bölgenin fizikî şartlarına göre değişmekle birlikte mekân planlaması, yaşayan insanların gelenek ve görenekleri ile doğrudan bağlantılıdır. Doğal ortam kendi şekilsel özelliklerinin dışında, toplum tarafında benimsenen birtakım değerlere uygun hale getirilerek ihtiyaçlar doğrultusunda kullanılmaktadır. Birey, içinde bulunduğu topluma ait kültürel zenginliği, doğal ortama yansıtarak meskenlerini tasarlamaktadır (Cin, 1990).

Ülkemizde bulunan birçok tarihi şehir ve bu şehirlerde bulunan geleneksel mimariyle inşa edilmiş konutların önemi, kültürel farkındalığın yaygınlaşmasıyla birlikte artmıştır. Bu nedenle geleneksel meskenler restorasyon sürecine dahil edilip koruma altına alınmaktadır. Birçok farklı din ve etnik kökene ait toplulukların bir arada yaşadığı ülkemizin mimari zenginliğini de mekâna yansıtmıştır. Bu nedenle ülkemizdeki mimari çeşitlilik çok kültürlülüğün sonucudur (Kocaman, Kayserili, & Kaya, 2014).

5.1. Türklerde Mesken Kültürü

Dinamik bir hayat tarzına sahip olan Türklerde kullanılan ev tipleri o dönem şartlarına uygun olarak değişiklikler göstermiştir. Göçebe bir hayat tarzı benimsemiş olan Türkler, Orta Asya'nın hâkim ekonomik faaliyeti hayvancılığa bağlı olarak çadır evler tasarlayıp kullanmışlardır. Çadırlar çoğunlukla keçeden yapılan keçe evlerdir.

Ayrıca bu evler bir bedevi çadırından çok daha farklıdır. Oldukça işlevsel ve kullanılışlılığı yüksektir. Göçebe yaşayan Göktürklerden sonra yerleşik hayata ilk geçen Türk devleti olan Uygurlar döneminde şehirleşmeyle birlikte çadır dışında evlerin yayılış gösterdiği söylenebilir. ‘‘Eb’’ kelimesi Selçuklular döneminde bugünkü kullanılış şekli olan ev sözcüğüne dönüşmüştür. Bununla birlikte Selçuklularda ‘‘ev’’ sözcüğünün ‘‘duvarlı ev’’ anlamına geldiği bilinmektedir (Özçelik, 2019).

Yeryüzünde farklı iklim bölgeleri ile birçok kültür bölgesi yer almaktadır. Buna bağlı olarak her kültüre ait mesken tipleri ortaya çıkmıştır. Türklerde nerdeyse her kültürde olduğu gibi kendi kültürlerine özgü ev tipleri ortaya çıkarmışlardır (Kayserili A. , 2014). Malazgirt’in geleneksel evleri incelendiğinde Türk mesken kültürünün geleneksel izlerini taşıdığı görülmektedir. Bu meskenleri daha iyi tanımak için öncelikli olarak geleneksel Türk ev kültürünü incelemek gerekmektedir.

Türkler kendi yaşama biçimlerine uygun olan konut mimarisi oluşturarak Türk-İslam mimarisine yeni boyutlar kazandırmışlardır. Meskenler bölge ve iklim özelliklerine uygun olarak tasarlanmışlardır. Çevrede bol miktarda bulunan malzemeler inşaatın temelini oluşturmuştur. Soğuk bölgelerde sağır cephele kalın duvarlar örülürken, yakıcı sıcaklıkların olduğu Mardin, Diyarbakır, Harran gibi yerleşim merkezlerinde sıcaklığı azaltacak nitelikte kalın taş ve kerpiç malzemesinden duvarlar yapılmıştır (Gündoğdu, 1996).

Ekonomik faaliyetlerin türü mesken yapım malzemeleri üzerinde etkiye sahiptir. Bu etkinin bir benzer, bölgenin coğrafi özelliklerinde görülebilir. Doğu Anadolu’nun yüksek düzlüklerinde volkanik bazaltlarla yapılan yayla evleri, Karadeniz’de orman varlığı nedeniyle ahşap yapım malzemeleri, Akdeniz Bölgesi’nde karstik arazinin varlığı nedeniyle taş yapım malzemeleri, İç Anadolu Bölgesi’nde ise kuraklığın etkisiyle kerpiç yapım malzemeleri öne çıkmıştır (Doğanay & Coşkun, 2013).

Geleneksel Türk evlerinde geniş ailelerin kullandığı ortak kullanım alanları bulunmaktadır. Bununla birlikte çekirdek ailelerin kullandığı birim alanlar vardır ki bu birim alanlar odalardır. Bu odalar yeme içme, banyo gibi kişinin birçok ihtiyacını karşılayabileceği şekilde planlanmıştır (Turgut, 1990).

Geleneksel Türk ev mimarisinin önemli bir diğer unsuru sofalardır. Sofa, odalar arası ilişkilerin sağlandığı ortak kullanım alanıdır. Sofanın farklı adlandırmaları mevcuttur. Sergah, sergi, sayvan, çardak, divanhane hayat vb. isimlerle de kullanılmaktadır. Sofa odalar arası dolaşımı, geçişi sağlarken aynı zamanda bir toplanma alanı olarakta kullanılmaktadır. Sofalar, çekirdek ailelerin bir araya gelip ortak vakit geçirdiği bir alan olmuştur (Küçükerman, 2007).

Geleneksel Türk evlerinin diğer önemli bir unsuru avlulardır. Türk evlerinde ister kent dokusu içerisinde dar sokak, isterse geniş bahçe içlerinde inşa edilmiş olsun, her iki durumda da evlerin iç bahçeleri “avluları” bulunurdu. Yüksek duvarlarla çevrili bu avluya “hayat” denirdi (Karpuz, 2011). Meskenlerin bu şekilde etrafının yüksek duvarlarla çevrilerek inşa edilmesi mahremiyet olgusunun bir göstergesidir.

5.2. Malazgirt İlçesinde Mesken Kültürü

17. yüzyılda Malazgirt’i ziyaret eden Evliya Çelebi yerleşimi; yaklaşık iki bin ev, bir cami, iki medrese, bir küçük hamam, bir han, elli kadar dükkan ve yedi çocuk mektebinden ibaret, havası ve suyu güzel bir yer olarak tanımlamaktadır. Evliya Çelebi Ahlat Kalesi’ne yedi fersah uzaklıkta bir tepe üzerinde yer alan, kesme taştan inşa edilen, üç tarafı yüksek kalenin doğuya bakan bir kapısı olduğunu, kalenin kısmen Timur’un saldırıları ile tahrip edildiğini, kesme taş su yolları bulunan kalenin iç kısımlarının mamur olduğunu aktarmaktadır (Temelkuran & Aktaş, 1978).

Tarihi Malazgirt evleri, kesme bazalt taşlarından duvarların örüldüğü, tavanın ağaç ve üzerine yaklaşık 30 cm kalınlığında sıkıştırılmış toprak ve kalın naylonlarla örtülü olduğu evlerdir. Taş evlerin en önemli özelliği kışın sıcak, yazın serin olmasıdır. Geleneksel meskenlerde saman ve toprağın yoğurulmasıyla elde edilen çamur, sıva olarak kullanılmıştır. Çimento ve boya kullanılmayıp kireçle badana yapılmıştır. Ayrıca bu evlerin zeminine aynı şekilde kalın bir toprak serilirdi (Fotoğraf 5.1). Ekonomik durumu daha iyi olan aileler ise zemine tahta döşemekteydi. Ayrıca mutfak veya mutfakla bağlantılı tandırlık, ve erzak deposu da evin bir köşesinde bulunmaktadır (Acaroğlu, 2022).

Fotoğraf 5. 1. Tarihi Malazgirt Evlerinde Kesme Bazalt Taşları, Toprak Zemin ve Toprak Tavanı Taşıyıcı Kerestelerden Görünüm (Nurettin Köyü)

Malazgirt ilçesinde geleneksel meskenlerin yapı malzemeleri arasında yer alan toprağın geniş bir kullanımı bulunmaktadır. Toprak yapı malzemesi, duvar harcı, çatı kaplama, meskenin içinde duvar dolgusu ile meskenin dışında yalıtım malzemesi olarak sıklıkla kullanılır. Bu durumun ortaya çıkmasında toprağa ulaşmanın diğer yapı gereçlerine ulaşmaktan daha kolay oluşu etkili olmuştur. Ayrıca toprakların kerpiç yapımına uygun oluşu, tarımsal faaliyetler sonucu elde edilen samanın bol, ucuz ve kolay ulaşılabilir olması diğer faktörler arasındadır (Bekar, 2022) (Fotoğraf 5.2).

Fotoğraf 5. 2. Kırsal Kesimde Çatı Örtü Malzemesi Olarak En Çok Kullanılan Toprak ve Sac (Tatlıca Köyü)

Geleneksel Malazgirt evlerinin dış görünüşleri gösteriştan uzak bir şekilde yapılmıştır. Yüksek avluyla çevrilen avlular içerisinde tandır ve tuvalet yer alır. Yüksek avluyla çevrilmiş olması geleneksel Türk evlerinin bir yansımasıdır. Konutlar genellikle az katlı küçük ve basit özelliktedir. Konutların yüksek yapılmamasının sebepleri arasında sosyo-ekonomik sebepler ve bölgenin birinci derecede deprem kuşağında yer alması bulunmaktadır.

Malazgirt ilçesinin konut mimarisinin oluşmasındaki temel etken Süphan Dağı'ndan gelen bazalt taşlarıdır. Bu siyah renkli taşlar eski tarihi meskenlerin temelini oluşturmaktadır (Fotoğraf 5.3). Ayrıca çağdaş konutlarda duvarların kalın, çatı eğimlerinin oldukça dike yakın eğimde yapılması kışın düşük sıcaklıklardan korunmak ve yoğun kar yağışından dolayı çatıların çökmesinin önüne geçmek amaçlıdır. Ancak konut mimarisinin gelişmesindeki temel unsur; örf, âdet, gelenek ve ihtiyaçlardan kaynaklanan hayat tarzıdır.

Fotoğraf 5. 3. Mengücek Mahallesi'nde Bulunan Taş Evler (Ressam Saruhan Yaman Arşivi, 2006)

Sahanın iklim özelliklerinin meskenler üzerindeki bir diğer etkisi kapı ve pencerelerin boyutları üzerinde olmuştur. Ova tabanından çevredeki dağlık-tepelik alanlara doğru gidildikçe ortalama sıcaklığın azalmasına bağlı olarak pencere ebatlarının da küçüldüğü gözlenmektedir (Fotoğraf 5.4). Soğuk iklim şartlarına karşı alınmış bir diğer önlem ise kapılarda görülmektedir. Konutun giriş kapıları kalın ahşaptan veya demirden yapılmış olup, ahşap kapıların bazılarının üstüne sundurma yapılmıştır. Konutun giriş kapısı üstü örtülü ve konutun iç bölümlerinden birisini oluşturan avluya açılmaktadır. Bu avludan geçtikten sonra odalara girilmektedir. Amaç, kış mevsiminde açılan kapıdan ısı kaybını en aza indirmek ve diğer odaların soğumasına engel olmaktır (Bekar, 2022).

Fotoğraf 5. 4. Geleneksel Evlerde Kapı ve Pencereleler

Malazgirt ilçesinde yerleşme özelliği açısından düzensiz ve dağınık bir yerleşmeye sahiptir. Bu durumun nedeninin doğu ve güneydeki yerleşmelerin tepelik ve parçalı bir arazi ile kaplı olduğu söylenebilir.

Malazgirt ilçe merkezinde yapıların yönünü tayin eden temel etkenlerden biri rüzgâr ve güneştir. Karasal iklimin hâkim olduğu, kışın sert geçtiği ilçede evlerin yönü güneş ışığını en fazla alan güneye doğru yapılmıştır. Güneş ışığını az alan kuzey yönüne şiddetli rüzgârdan korunmak amacıyla evin bir kısmı eğimli yamaçlardan faydalanılarak toprak altında bırakılmıştır (Fotoğraf 5.5).

Fotoğraf 5. 5. Dağlık Alanlardaki Geleneksel Meskenlerin Yamaca Gömülü Görünümü

5.2.1. Odalar

Malazgirt ilçesindeki geleneksel evlerde halkın sosyo-kültürel özelliklerini alışkanlıklarını gelenek ve göreneklerini evlerin tasarımında görmek mümkündür. Malazgirt ilçesindeki eski geleneksel yapılar ve köylerindeki birçok mesken Türk ev kültürünün özelliklerine bağlı olarak oluşturulmuştur. Evlerin konumu, arsanın konumuna ve sokak yoluyla bağlantılı olmasına bağlı olarak inşa edilmiştir. Eve giriş doğrudan olabildiği gibi bazı evlerde havuşdan (avlu) duvarlarıyla çevrilidir. Havuş özellikle yazın günün büyük bir bölümünün geçirildiği evin ön veya arka kısmında etrafı

yüksek duvarlarla çevrili alanlardır. Kapıların içeri doğru açılan bölümünde girişi sağlayan birkaç basamak yüksekliğinde seki (merdiven) bulunur. Evin iç kısmında, alt kat çoğunlukla mutfak, kiler, duş odası, tuvaletle birlikte merdiven boşluğunu oluşturan antrelerden oluşur. Yukarı kat ise geleneksel Türk evlerinde yer alan sofa ile cepheye bakan ve genellikle sohbet amaçlı kullanılan salondan oluşur. Üst katta bulunan tüm odalar bu salon etrafında sıralanacak şekilde tasarlanmıştır.

Misafir odası olarak hazırlanan büyük salonun etrafında evin en güzel eşyalarını içerisinde bulunduran ya da evin diğer odalarına göre daha titiz ve gösterişli olarak beliren bu odalar, misafir ağırlama ve sohbet amaçlı hazırlanmıştır (Fotoğraf 5.6). Bu odalar genellikle elle doldurulmuş minderler ve üstü el işlemeli halı yastıkları ile şark köşesine benzer dekorasyona sahiptir.

Fotoğraf 5. 6. Araştırma Sahasında Bulunan Geleneksel Misafir Odaları (Hancağız Köyü)

Evlerde odaları birbirine bağlayan kapılar basit ve gösterişten uzaktır. Çoğunluğu tek kanatlı olan kapıların hemen hemen hiçbirinde süsleme yoktur. Genelde her odada küçük ahşap dolaplar (gömmе) ve büyük çift kanatlı, çekmeceli yataklıklar mevcuttur. Evlerin duvar kalınlığı (dolgu duvarlar) 60–70 cm’dir. Bu nedenle mekân içerisinde bakıldığında pencereler loş (yarı aydınlık) bir hava vermektedir (Fotoğraf 5.7). Pencerelerin bir kısmı evin içerisine açılabilirdiği gibi geneli mekân dışına açılmaktadır. Evin tavanı kaplamasız, olduğu gibi bırakılır, taşıyıcı keresteler kendini gösterir.

Döşemeler ise ekonomik duruma göre değişkenlik gösterir. Zemin toprak veya ekonomik duruma göre ahşap malzeme ile kaplanır. Her odanın pencere önünde yüksekliği 30-50 cm, genişliği 50-90 cm arasında değişen sedirler mevcuttur. Ahşap veya kerpiçten oturma yeri olarak düzenlenen sedirler pencere önlerine bitişik yapırlar (Saygın, 2005). Pencere önünde bulunan yüksek genellikle topraktan yapılmış sedirlere halı serilmektedir.

Fotoğraf 5. 7. Geleneksel Meskenlerde Bulunan Selçuklu Mimarisine Göre Yapılmış Pencere ve Sedir (Asena Tutar Arşivi, 2022)

5.2.2. Mutfak ve Kilerler

Mutfak kültürü; insanların hayatının devamı için çeşitli gıda, yiyecek ve içeceklerin hazırlandığı, pişirilip tüketildiği ve kalanların muhafaza edildiği süreçleri kapsar. Aynı zamanda yemeklerin hazırlanma sürecinde kullanılan araç gereçlerden tüketilen ürünlere ve geçmişten günümüze kadar farklı sebeplerle değişerek ihtiyaçlar doğrultusunda son halini almış olan mutfak yapısını anlatan mutfak kültürü toplumların kendine has bir değeridir (Solmaz & Altınır, 2018).

Yemeklerin yapımında kullanılan araç ve gereçler, yapılış yöntemleri o toplumun kültürel ve ekonomik özelliklerini yansıtmaktadır. Malazgirt ilçesinde mutfak evin

içerisinde bulunmaktadır. Mutfakta raflara yemek araç gereçleri, kap kacak dizilmektedir (Fotoğraf 5.8).

Mutfaklar, meskenin en önemli, ve geniş bölümlerinden biridir. İçerisinde yemeklerin pişirildiği ocak (niş şeklinde) günümüz ismiyle şömine bulunur (Bazı yapılarda bulunmamakta). Yemek odasının hemen altında bulunduğundan mutfaktan yemek odasına araç gereç, yiyecek ve içecekler asansör benzeri bir makara sistemiyle duvarın içindeki boşluklardan çıkarılır ve indirilir (Saygın, 2005).

Kiler, mutfakla birlikte olduğu gibi ayrı bir odada olabilmektedir. Geçmişten günümüze kadar kiler, uzun süreli, gerektiğinde kullanılmak üzere saklanan tahıl ve baklagilleri muhafaza etmek amacıyla kullanılmıştır. Pilavlık veya köftelik bulgurlar, keşkeklik dövme, nohut, fasulye ve mercimek gibi birçok bakliyat kilerde saklanır. Un çuvallarda, peynir ve turşular büyük bidonlarda saklanmaktadır. Kilerin tavanından aşağı ip veya tel sarkıtılır ve içerisine kuru gıdalar konulur. Bunun sebebi gıdaları zemindeki rutubet ile fare ve haşerelerden korumaktır. Kışlık olarak hazırlanan tarhana, erişte, meyve kuruları (kak), sebze kuruları kilerde önemle korunan gıdalar arasındadır.

Fotoğraf 5. 8. Malazgirt İlçesinde Geleneksel Bir Mutfak Örneği (Asena Tutar Arşivi, 2021)

5.2.3. Tandırlık

Türkler hayvanları, tandır ismi verilen topraktan inşa edilmiş bir kuyuda veya ateşte pişirerek tüketmekteydi. Kışın tüketilmek amacıyla güz mevsiminde kesilen hayvanların etleri yağları ile pişirildikten sonra küplere basılarak saklanırdı. Bu teknik günümüzde uygulanan kavurma pişirme ve saklama geleneğiyle örtüşmektedir. Bunun yanında Türklerin etleri baharatlayıp kurutarak elde ettiği pastırma ve sucuk, yine Orta Asya yemek kültüründe yaygın olup günümüzde yapımı devam eden yiyeceklerdir (Özçelik & Sürücüoğlu, 2007).

Malazgirt'te geleneksel evlerin en önemli bölümlerinden biri de tandırlardır. Malazgirt'te tandır, geçmişte olduğu gibi günümüz meskenlerinin planlamasında varlığını hâlâ sürdürmektedir. Meskenlerle bitişik ya da çok yakınında inşa edilmektedir (Fotoğraf 5.9). Yere gömülü bir şekilde yapılan tandırlarda yapılan tandır ekmeği yörenin temel besin kaynağı olan buğday ekmeğinin pişirilmesinde kullanılır.

Fotoğraf 5. 9. Kır Meskenlerinde Mesken Yakınında İnşa Edilen Tandırlar (Molladerman Köyü)

Tandırlar yere büyük küplerin gömülmesiyle özel olarak hazırlanmaktadır (Fotoğraf 5.10). Tandırların yere gömülü olmasında bölgenin, ekonomik şartları ve geleneksel yapı tarzı etkili olduğu gözlemlenmiştir.

Fotoğraf 5. 10. Hancağız Köyünde Yapılan Tandırın İç Kısımları

Tandır ocağının başında pişirici bir kadınla birlikte ona yardım eden en az üç kadınla birlikte ekmek yapılmaktadır. Ekmeği tandıra vurmak çok önemlidir. Bu iş, iyi bilen bir kadın tarafından yapılır (Fotoğraf 5.11).

Fotoğraf 5. 11. Tandırlarda Ekmek Yapan Malazgirtli Kadınlar (Asena Tutar Arşivi, 2022)

5.2.4. Banyo (Çelev) ve Hela (Tuvalet)

Geleneksel banyolarda duş alma, büyük bir kayanın oyularak şekillendirilmesi sonucunda oluşturulan yapay bir bölümde gerçekleştirilirdi. Evdeki her odada çelev adı verilen duş alanı yer almaktadır. Çelevde suyun alan içerisinde etrafa yayılmasını engellemek amacıyla köşeye yapılmış ayrı ve yayvan bir alan bulunur. Ayrıca çelevde seyyar su bidonları kullanılmaktaydı. Banyo ve evin iç duvarlarının tümünde sıva olarak saman, toprak ve sönmüş kireç karışımı kullanılmış, daha sonra üzerine badana yapılarak duvar yüzeyi kaplanmıştır (Fotoğraf 5.12).

Fotoğraf 5. 12. Araştırma Sahasında Bulunan Geleneksel Bir Banyo (Çelev) Örneği
(Nurettin Köyü)

Geleneksel evlerde tuvaletler evin dışarısında küçük bir çukur kazılarak kulübe şeklinde yapılmıştır. Köylerde hâlâ kanalizasyon sistemi olmadığı için tuvaletler yerleşmelerin dışında inşa edilmektedir.

Araştırma sahasının tamamında, aile konutu dışında yerleşme çekirdeğinin en önemli eklentisi ahırlardır. Ahırlar genellikle aile konutunun hemen yanında, genellikle dikdörtgen şekilli, taş veya kerpiçten, ailenin ekonomik durumuna bağlı olarak bazen de betonarme yapılmış yapılardır. Ahırın içinde beslenen hayvanın türüne göre bölümler ile gov/kov adı verilen yem koyma alanları bulunur. Bu alanlar çoğunlukla diğer alanlardan ahşap bölmeler ile ayrılır. Ahırın en geniş bölümünü oluşturan yetişkin hayvanların konulduğu alana tevla adı verilir (Bekar, 2022).

Malazgirt ilçesinde tarım, hayvancılık faaliyetleriyle birlikte yürütülmektedir. Yükselti koşullarında etkisiyle hâkim ekonomik faaliyet hayvancılıktır. Ovalık alanlarda büyükbaş hayvancılık ön plandayken, dağlık alanlarda küçükbaş hayvancılık belirgindir. Özellikle dağ eteklerinde kurulmuş yerleşmeler mera alanlarına ayrılmışken, ova tabanlarında tarım arazileri geniş yer kaplar. Dağ eteğinde kurulmuş olan köylerin meraları hem il içinden gelen göçebe küçükbaş hayvancılıkla uğraşanlara hem de şehir

dışından gezgin arıcılık faaliyeti için gelen kişilere kiralanmaktadır (Dölek & Durmuş, 2019).

Genel itibariyle Malazgirt geleneksel meskenleri, coğrafi şartlara uyum sağlayarak ailelerin ihtiyaçları doğrultusunda, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklerine göre tasarlanmıştır. Dolayısıyla ilçedeki geleneksel meskenler, Türk evi konut mimarisine uygun olarak inşa edilmiştir.

Bölgenin tamamına yakını Doğu Anadolu Fay Hattı (DAF) ve Kuzey Anadolu Fay Hattı (KAF) kesişim noktası üzerinde yer aldığından ilçede tarih boyunca irili ufaklı birçok deprem yaşanmıştır. Özellikle bu depremlerden biri olan 28 Nisan 1903 tarihinde 6,3 şiddetinde meydana gelen depremde Malazgirt ve çevresinde 2803 kişi hayatını kaybetmiş ve binlerce bina hasar görmüştür (Tanış, 2018) (Fotoğraf 5.13). Bunu ilçede yapılan derin kazılar ve ev kalıntıları doğrulamaktadır. Bundan dolayı ilçede tarihi meskenlere çok fazla rastlanmamaktadır. Varolan tarihi meskenlerin bir kısmı restore edilerek kullanılmakta veya bazıları hiç kullanılamaz durumdadır.

Fotoğraf 5. 13. 1903 Depremi Sonrası Malazgirt (Raymond, 1992; Malazgirt Demografik Yapı)

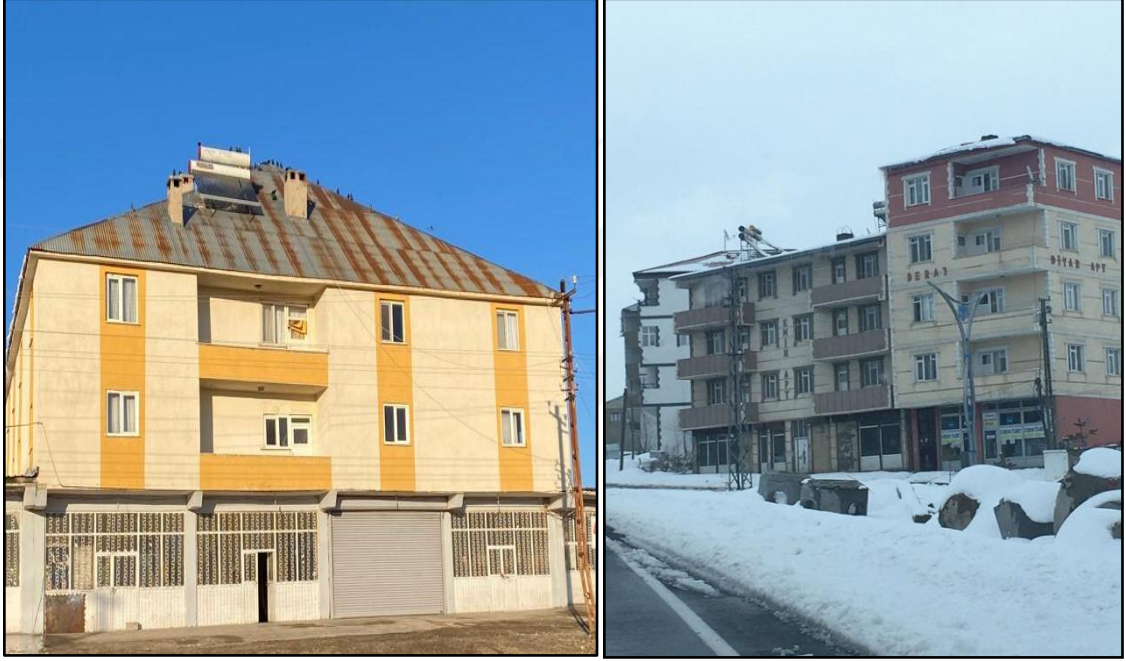
5.3. Malazgirt İlçesinde Modern Mesken Kültürü

Coğrafi çevrenin etkileri, geleneksel konutlarda daha çok belirgin iken, günümüz modern yapılarda ise bunu görmek daha zordur. Çünkü geleneksel evlerde büyük ölçüde yakın çevreden bulunan yapı malzeme kullanılırken günümüz modern evlerde bölge dışından getirilen kiremit, tuğla, demir, çimento gibi araç gereçlerin daha çok kullanıldığı görülmektedir. Geleneksel konutların bir başka özelliği de, tasarımında gelenek ve göreneklerin, yörenin sosyo-kültürel ve ekonomik faaliyetlerine göre şekillenmiş olmasıdır. Dolayısıyla özellikle kırsal alanlarda yaygın olan eski tip konutlarda çevrenin doğal ve beşerî özelliklerine bağlı olarak tasarlanmaktadır. Ancak yeni tip konutlar, ailenin gelir düzeyi ve değişen alışkanlıkların bir yansıması olarak düşünülmektedir (Zaman, 2017). Modern evlerde genellikle çekirdek aileler yaşamasına rağmen, geleneksel evlere göre odaları çok daha geniş ve oda sayıları fazladır. Bireyselliği teşvik eden bu odalarda ailelerin ortak paylaşımları azalmakta, bireyselliğin artmasına bağlı olarak iletişim sorunları ortaya çıkmaktadır.

Modern apartmanlardaki en büyük sıkıntılardan birisi konut mahremiyetinin yeterince sağlanamamasıdır. Bu durumun sebepleri arasında Türk-İslam yaşam kültürünün yok sayılarak ve sadece ekonomik çıkar sağlamak amaçlı yapılan binalarda ses yalıtımından kaçınılmıştır. Bu nedenle ses yalıtımından yoksun apartmanlarda yaşayan aileler komşu dairelerdeki sesleri duyabilmektedir. Bunun yanında dairede pişirilen yemeklerin kokusu diğer apartman sakinlerine ulaşmakta ve hoş olmayan bir ortam oluşmaktadır. Ayrıca konut mahremiyetini son derece olumsuz etkileyen durumların başında banyo, tuvalet ve yatak odalarının üst üste ya da bitişğinde inşa edilmiş olması gelmektedir (Kayserili A. , 2014).

Günümüz Malazgirt şehrinin gelişimine bakıldığında modern meskenler daha çok Bulanık ve Patnos karayolunun her iki tarafı boyunca gelişme göstermektedir. Bu bölgelerde yayılış gösteren modern meskenlerin yapı malzemeleri, doğal ve beşerî faktörlerden ziyade ekonomik faktörlere bağlı olarak gelişme göstermiştir. İlçedeki bu modern meskenlerin yapımında demir, çimento ve tuğladan faydalanılmıştır. Sağlam yapıda olup kat sayıları geleneksel meskenlere göre daha fazladır (Fotoğraf 5.14). Kış mevsiminde düşük sıcaklıklardan dolayı duvarlar başta ısı ve ekonomik duruma göre ses

yalıtlımlı olabilmektedir. Kapılar ahşap ve çelik malzemeden yapılırken, pencereler yine ahşap ve hazır plastik malzemelerden yapılmaktadır. Çatı malzemesi olarak ilçenin nerdeyse tamamında saclar kullanılmaktadır. Bunun en önemli sebebi kışın kar miktarının fazla olmasına bağlı olarak sacın daha kaygan olması ve yükü aşağıya daha çabuk tahliye etmesidir. Sacın paslandığı zamanlarda sac boyasıyla boyanmaktadır.

Fotoğraf 5. 14. Malazgirt İlçesinin Çağdaş Mesken Kültüründen Görünümler

İlçedeki çağdaş meskenlerde geniş bir havlu bulunmasına karşın, geleneksel meskenlerde yer alan ahır, dış bahçede tuvalet, samanlık, tezeklik gibi bölümler bulunmaz. Evlerin oda sayısı genellikle üç oda bir salonla birlikte banyo, tuvalet ve mutfakları ihtiyaçlara daha çok cevap verecek nitelikte inşa edilmiştir.

Modern meskenlerin birçoğunda kalorifer sistemi bulunmaktadır. Doğalgaz çalışmalarına 2023 yılının haziran ayından itibaren başlanıldığı ilçede kamu binaları başta olmak üzere modern konutların birçoğu kömürlü kalorifer kazanıyla ısınmaktadır. Bunun dışında sobalı evlerin yanında kömürlük bulunmaktadır.

ALTINCI BÖLÜM

6. GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ

6.1. Giyim Kuşamın Kültürel Geçmişi

Giyim ve kuşam bir kültürü diğer kültürden ayırt edebilme imkânı sağlayan millîliği oluşturan somut göstergelerden birisidir. Özellikle farklı milletleri birbirlerinden ayıran, kendilerine özgü giyim tarzları ve giydikleri kıyafetlerdir (Tezcan M. , 1983). Milletlerin giyim kuşam konusunda farklılıklar göstermesinde, sosyo-ekonomik durum, dini inançlar, gelenek ve görenekler ile yaşadıkları bölgelerin iklim şartları etkili olduğu söylenebilir.

İlk insandan günümüze kadar ki süreçte, insanlar doğduğu topraklara, geleneklerine, mesleklerine, yaşlarına, yaşadıkları bölgelere ve inançlarına göre, çeşitli giyim kuşamlarına ile kendilerini ifade ederler. Bu açıdan giyim kuşam kendi içinde simge ve anlamları olan bir tür dil olduğu düşünülebilir. İnsanlık tarihinde Erken Dönem toplumları tarafından dahi bir sosyal statü belirleyen, yaşadığı toplumun onu giymekle yükümlü kıldığı giysiler, o topluluğun örf, âdet ve geleneklerini insanlara sunan bir yaşam biçimi anlayışıdır (Türkyılmaz, 2018).

Giyim olgusunun temelde amacı insanı fizikî çevre koşullarından korumak ve örtünmek olmasına karşın zamanla vücudunu sarıp onunla özdeşleşen bir varlık haline gelmiştir. Saç stilinden, makyaja, takıdan aksesuara, ayakkabıdan şapkaya kadar uzanan geniş yelpaze giyim olgusunu oluşturur. Giyim tarzı, coğrafi şartlar, yaş ve cinsiyet, ekonomik yapı toplumsal statü, kültürel ve etnik etkilerle şekillenmiştir. Bununla birlikte savaş ve göçlerde giyim tarzını etkilemiştir. Kişilerin merak, yeterli olma ve gelişme isteği, kıyafet seçiminde son derece etkili olmaktadır. Bireyin yakın çevresi, yaşlıları, moda, ekonomik ve politik koşullar giyim tercihinine yön vermektedir. Kişiler, içinde bulunduğu toplumun kurallarına uygun giyinirler. Bu nedenle nerede, ne zaman ve hangi giysiyi giyeceğini bilmek iyi giyimli olmanın temel koşuludur. Kıyafet tercihlerinde örf adet ve gelenekler ile ahlaki değerler öne çıkarken meslek gereği giyilmesi gereken kıyafetlerde etkili olmaktadır (Güngör, 2013). Bunların yanında iklim şartları giyim kuşam tercihlerini etkileyen temel unsur olmuştur. Ekvatorda ve

kutuplarda yaşayan insanların kıyafetleri tek tip iken orta kuşakta yaşayan toplumların dört mevsim koşulları yaşanmasından dolayı kıyafet çeşitliliği daha fazladır.

Giyim kuşam kültürünü şekillendiren faktörlerden bir diğeri bireyin kişiliğidir. Ciddi bir kişiliğe sahip olanların genellikle koyu renk ve sade kıyafet tercih ederken heyecanlı ve neşeli bir kişiliğe sahip olan bireylerin ise daha rahat ve açık renkli kıyafetleri tercih ettiği söylenebilir (Kayserili A. , 2014).

İnsanların giyimleri etkileyen faktörlerden bir diğeri dini inanışlardır. Dünyada dinler arasında bir kıyafet birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Başta İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik olmak üzere dünyadaki tüm dinlerin o dine özgü kıyafet yapıları bulunmaktadır. Ayrıca dinler insanlara giyim kuşamla ilgili uyarılarda bulunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de giyimle ilgili olarak yaklaşık 10 ayet bulunmaktadır (Araf 26, 27, 31; Nahl 81; Ahzap, 59; Nur 31) (Baydaş, Say, & Derindağ, 2020). Nur suresi 31. ayeti kerimede mealen şöyle buyurulmaktadır: *“Mümin kadınlara da söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Dışarıda kalanlardan başka ziynetlerini göstermesinler. Başörtülerini yakalarının üzerinden bağlasınlar...”* (Karaman, Dönmez, Çağrııcı, & Gümüş, 2022). Dolayısıyla giyim kuşam konusunda İslam dini avret yerlerini gösterecek kadar dar ve ince kıyafetlerden kaçınılması gerektiğini bildirmektedir. Fes ve cübbe İslam diniyle özdeşleşmiş kıyafetlerdir. Yahudiler kipa denilen İslami takkeden daha küçük bir kumaş takmaktadır. Kipa takmak bir kimlik simgesi haline gelmiştir. Dolayısıyla dinin, giyim kuşam üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak etkili olduğu söylenebilir.

Kişinin mesleği giyim kuşam üzerinde etkili olmaktadır. Askerî faaliyetleri yürütenler lacivert, beyaz ve yeşil gibi renkler giymek zorundayken adli meslekleri yürütenler ise cübbe giymek zorundadırlar. Öğretmenler ağır kıyafet yani resmî kıyafetler giyerken din görevlileri ise cübbe ve özel başlıklar kullanmaktadırlar. Bu meslek grupları dışında mesleğinin tercih ettiği kıyafetleri giyerek mesleğinin yüklediği toplumsal konumda yer alan insanlar, kıyafetleriyle mesleklerini temsil etmektedirler (Kayserili A. , 2014).

6.2. Türklerde Giyim Kuşam Kültürü

Türk toplumunun köklü tarihi geçmişinden günümüze giyilen kıyafetlerde ve kullanılan malzemelerde çok zengin bir çeşitliliğe sahiptir. Anadolu'nun geçirdiği çeşitli dönemler ile kurulan farklı medeniyetler, uzun ve geniş alanlarda hüküm süren tarihsel geçmişi, Orta Asya'nın coğrafi faktörleri, diğer kültürlerle etkileşimi giyim çeşitliliği ve zenginliğinde büyük rol oynamıştır (Tezcan M. , 1983).

Kendilerine özgü bir kıyafet kültürü oluşturan Türkler çok geniş coğrafyalara yayıldıktan sonra diğer uygarlıklar tarafından taklit edilmeye başlamış buda Türk kıyafet kültürünün uluslararası bir boyut kazanarak evrensel olmasını sağlamıştır. Etkileşim kurduğu uygarlıklardan yeni motifler ve farklı elbise modelleri öğrenen Türklerde daha çeşitli ve kendi kültürüyle harmanlayıp ortaya yeni dokuma örnekleri koymuştur (Kurt, 2022).

Eski Türklerin kıyafetleriyle ilgili bilgilere oyma resimler ve arkeolojik kazılar sayesinde ulaşılmıştır. Eski Türklerde sosyal ve ekonomik hayat doğrudan kıyafet kültürünü şekillendirmiştir. Çünkü göçebe bir hayat tarzı benimsendiği için hareket kabiliyeti daha rahat olan kıyafetler tercih edilirken küçükbaş hayvancılıkla uğraşılmasından dolayı kıyafetlerin malzemesi daha çok deriden yapılmıştır. İçlik ya da diğer adıyla iç don, üste giyilen süslü, astarsız kaftan adı verilen elbise, çapan, şapan veya çarpıt adı verilen bir çeşit hırka, ceket ya da palto ve ayağa giyilen uzun çizme ve çarık Orta Asya bozkır kültürün dış kıyafetleriydi. Kadın kıyafetleri ise şalvar, cepken ve ayakkabı ile çeşitli taşlarla süslenmiş başlıklardan oluşmuştur. Savaşçı kavimlerin kıyafet yapılarına bakıldığında daha rahat hareket edebilecekleri pantolon ya da şalvar tercih ettikleri görülür. Hun İmparatorluğu'ndan sonra kurulan atlı birliklerde pantolon giymek zorunlu hale getirilmiştir. Pantolonun üzerine kaftanla şalvar giyilmiştir. Giysilerin yapım malzemesi seyahate çıkıldığında veya savaşlarda deri iken günlük hayatta kumaş kullanılmıştır. Çizmelerde deri ve keçe kullanılırken uzun veya kısa boylu olduğu görülmüştür. Yerleşik hayata geçişle beraber ipekli dokuma giysiler kullanılmıştır. Eski Türklerle Selçuklulardaki giyim tarzı birbirine benzemektedir. Ancak Selçuklularda kadını erkekten ayıran en önemli giyim unsuru kadınların başına başörtüsü olarak taktığı bürüncük ve yaşamak olmuştur (Ögel B. , 1985). Günümüz

Türkiye’inde, Selçuklu kadınlarının kullandığı bürüncük ve yaşmak hâlâ kadınların sıkça kullanmış olduğu kıyafet unsurlarındandır. Bu durum günümüz geleneksel kıyafetlerinin şekillenmesinde Selçukluların büyük etkisinin olduğunu göstergesidir.

Eski Türklerde hayvanların derisi ve yünü kıyafet yapımında kullanılmıştır. Özellikle koyun, sığır, tilki ile kısmen de ayının derisi kullanılırken koyun, keçi ve devenin yününden faydalanılmıştır. Bozkırın tipik kıyafeti caket ve pantolondur. Çünkü atlı birliklerin en rahat kıyafeti böyleydi. Diğer kavimler kopça kullanırken, Türkler düğme kullanır ve caketlerini, Çinliler ve Moğolların aksine sola açarlardı. Soğuk ve sıcak havadan korunmak için pelerin kullanılırken, ayaklarına deri çizme, başlarına keçe veya kadife kumaştan yapılan gösterişli başlık olan börk giyerlerdi. Gösterişli ve uzun başlık, makam mevki sahibi kişi olduğunu göstergesiydi. Hun, Göktürk, Uygur, Avar ve Hazarlar, Oğuzlar ve Bulgarlara ait belgelerde erkeklerin sakallarını kestiği, uzun saçların ve bıyık bırakmanın yaygın olduğu bilinmektedir. Attan inmek, börk ve başlıkları çıkarmak saygı göstergesi sayılırdı (Kafesoğlu, 1986).

Eski Türklerden yerleşik hayata ilk geçen Uygurların kürk giydiği ve süslü ve gösterişli şapkalar taktığı, kadınların hotozlu şapka ve samur derileri, beyaz keçeleri ve dönemin çok değerli ve ünlü çiçekleri ile süslenmiş kumaşları tercih ettikleri bilinmektedir (Ögel B. , 1988).

Selçuklularda kadınların saç süs eşyaları arasında başlıklar kullanmışlardır. Hotozlu başlıklar, takke ve külahlar, börkler, sarıklar, kavuk ve askerî amaçlı miğferleri kullandıkları bilinmektedir. Beden kıyafetlerinde çoğunlukla önü açık ve bel kısmı kemerli entari giysi ve kaftanlar giyilmiştir. Kadınlar sıfır yaka, göğüsten bele kadar açık uzun kollu entariler bunun dışında şalvar, pantolon veya etek giymektedirler. Ayaklarına deri veya keçe çizme, bunun yanı sıra yemeni türü ayakkabı giydikleri görülmektedir. Kadın ve erkeklerin saçları uzun bir ya da iki örüklü halde saçlar arkaya doğru omuzlara salınmaktaydı (Salman, 2013) (Fotoğraf 6.1).

Fotoğraf 6. 1. XI- XIII.Yy. Büyük Selçuklu Dönemi Kadın Kıyafetleri (Salman, 2013)

Selçuklu erkekleri kaftan ve önü açık entari giymektedirler. Entarinin bel kısmına kemer sarılıp kemerin üzeri tirazlıdır. Ayrıca hükümdarların börkü samur derisinden yapılmıştır (Salman, 2013). Ayaklarında deri ya da keçeden çizmeler uzun ve kısa olabilmektedir (Fotoğraf 6.2). Genel olarak toplumun tüm kesimlerinde kıyafet tarzı benzer olup farklılıklar süs esyası, takı veya kemerlerde olmaktadır (Meydan & Guliyeva, 2020).

Fotoğraf 6. 2. XII-XIII. Yy. Büyük Selçuklu Dönemi Erkek Kıyafetleri (Salman, 2013)

Osmanlı döneminde giyim geleneğinde, Orta Asya giyim kültürünün izleri görülmekte adeta devamı niteliğindedir. Osmanlı giyim kuşamı, İslam ve Uzak doğu kültürüyle ilişkilendirirken aynı zamanda Anadolu gelenek göreneklerinden

etkilenmiştir. Osmanlı giyim tarzının temel öğelerini önü açık uzun boy entari ile kaftanlar oluşturur. Bu durum Orta Asya giyim tarzının devamı niteliğinde olduğunun kanıtıdır. Osmanlı giyimine ait bilinen en eski kalıntılar Pazırık kurganlarında bulunmuştur. Bu mezarların İ.Ö. 5. yüzyıldan kaldığı bilinmektedir (Görünür, 2010).

Osmanlı döneminde kıyafet, toplumun bir ifadesidir. Giysinin kumaşı ve rengi bireyin toplumdaki düzeyini yansıtmaktaydı. Sarayda giyilen kumaş, biçim ve renkte kıyafeti halkın giymesi yasaklanmıştır. Bununla birlikte giyenin makam ve rütbesi ne olursa olsun, giysileri yere ve zamana göre değişiklik gösterirdi. Törende ve savaşta giyilenler günlük giysilerden farklıydı. Dönemin kıyafet kültürüyle ilgili seyahatnameler ve yabancı seyyahların hatıraları önemli bilgiler vermektedir. Osmanlı Devleti döneminde 1554-1562 arasında Avusturya elçisi olarak çalışan Ogier Ghiselin de Busbecq bu süreçteki hatıra ve gözlemlerini arkadaşına yazdığı mektuplarında; Türklerin kötüyü çağırdığı felaketi anımsattığı için siyahı sevmediklerini ve daha çok yeşil rengi tercih ettiklerinden bahsetmiştir (Ogier, 1974). Osmanlılardan sonra hem saray kıyafetleri hem ordu hem de şehirli, köylü tüm halk sınıflarında giyilen şalvar yüzlerce yıl boyunca her sınıftan insan tarafından farklı şekil, kumaş, renk ve uzunluklarda tercih edilmiştir (Ayhan, 2021).

Osmanlı döneminde ülke genelinde olduğu gibi İstanbul'da da erkek kıyafetleri don, şalvar/çakşır, gömlek entari/dolama, kaftan, kürk ve başlıktan meydana gelmektedir. Model ve giysi çeşitliliği bulunmazken farklılık halkın ekonomik durumuna göre kumaşın kalitesi ve başlıkta öne çıkmaktadır (Argıt, 2015). Osmanlı erkek giyiminin Selçuklu giyimi ile arasında benzerlikler olduğu görülmektedir.

Osmanlı döneminde kadınlar entari, şalvar ve gömlek ile ceket ve etekten meydana gelen farklı kıyafet tiplerini zaman içinde kullanmışlardır. Sokağa çıkan kadınlar giysilerini ferace ya da çarşafı tamamlamışlardır (Özel, 1992). Osmanlıda kadınların iç kıyafeti Orta Asya bozkır giyim tarzının devamı niteliğindedir. Türklerin yüzyıllar boyunca batıya doğru yer değiştirmeleri süresince giyim geleneklerini gittikleri yerlere taşımış ve yerel etkilerle birlikte zenginleşmiştir. Uygur dönemi kadınları ve daha sonrasında yaşamış Selçuklu kadınları şalvar ve entari giyinmişlerdir (İnalçık & Renda, 2003).

6.3. Malazgirt İlçesinde Giyim Kuşam Kültürü

Anadolu coğrafi ve özel konumu nedeniyle geçmişte birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Çin'den başlayıp İran'a oradan Anadolu'ya geçen tarihi ipek yolu güzergâhları içerisinde Malazgirt ilçesi de yer almaktadır. Bu durum ilçede birçok kültürel zenginliğin tarihi birikimle birlikte farklı kültürlerin bir arada yaşadığı bir ortama zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla bu da farklı gelenek göreneklerin buluşmasını, giyim kuşam kültürünün çeşitlenmesini sağlamıştır.

Malazgirt ilçesinde de özellikle şehir merkezinde insanların birçoğu hazır tekstil ürünlerini kullanmaktadır. Ancak köylerde yöresel örgü ürünleri çorap, patık, kazak, süveter, eldiven şapka gibi el emeği ürünler hâlâ varlığını devam ettirmektedir. İlçede geleneksel kadın giyiminde çarşafların yanında atkı ve mantoya da rastlanmaktadır. Kadın kıyafetlerinde ‘‘melekof’’ denilen iç gömleği, takı olarak ise ‘‘sırge’’ denilen küpe ve takılar kullanılmaktadır.

İlçe merkezinde çağdaş kıyafetler ağırlık kazanırken köylerde yöresel kıyafetler varlığını kısmen de olsa sürdürmektedir. Yöresel kıyafetler köylerin sosyo-ekonomik yapısına bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle köyler arasında benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da bulunmaktadır. Geçmişte kullanılan yöresel kıyafetler günümüzde 26 Ağustos Malazgirt Zaferi'nin yıldönümü etkinliklerinde, düğün, nişan veya halk oyunlarında giyilmektedir (Fotoğraf 6.3).

Malazgirt tekstile yönelik alışverişlerini ilçe merkeziyle birlikte aynı zamanda çevre il ve ilçelerden tedarik etmektedir. Ağrı, Bitlis, Van gibi komşu şehirlerden ürünleri sağlamaktadır. Bu nedenle giyim kuşam kültürü bakımından çevre il ve ilçelerle benzerlikler gösterebilmektedir.

Fotoğraf 6. 3. Malazgirt İlçesinde Kadınların Geleneksel Folklor Kıyafetleri

6.3.1. Malazgirt İlçesinde Geleneksel Erkek Kıyafetleri

Malazgirt köylerinde geleneksel erkek giyimini bol paçalı geniş şalvar tarzı şal, uzun ve geniş donlar oluşturmaktadır. Bunun yanında yakasız renkli işlikler tercih edilir. İlçede orta yaştaki erkeklerin geneli desenli, lacivert renkli veya koyu renkli takım elbiseler giymektedir. Malazgirtli erkekler, bol paçalı pantolon üzerinde gömlek üzerine giyilmiş yelek ve yırtmaçlı ceket tercih ederler. Eskisi kadar yaygın olmasa da dağlık köylerde hâlâ keçi kılından dokunan yarım palto abalar giyilmektedir. Günlük hayatta çok fazla tercih edilmese de düğün ve özel günlerde başa çuha ya da keçe den yapılmış fes giyilir. Agal denilen renkli puşular fes üzerine bağlanır ve erkekler tarafından kullanılmaktadır (Fotoğraf 6.4).

Fotoğraf 6. 4. Daha Çok Kırsal Kesimde Tercih Edilen Agal

Krem renkli şal-şepik takımının yeleğinin önü açık kullanılmış, üzerine püsküllü dokuma şal kuşak sarılmıştır (Fotoğraf 6.5). Başa ipek puşi geleneksel forma uygun şekilde sarılmıştır. Muhtelif renklerde tek renk, çizgili, kareli olarak dokunan, tek renk dokumalar zaman zaman işleme ile desenlenen şal- şepik takımları bölgede hayvancılık faaliyetlerinin azalması ve devam eden hayvancılığın farklı sektörde kullanılması ve günümüzde eğirme ile dokumayı bilen kişilerin azalmasıyla dokumada kullanılan ham maddenin yörede talep görmemektedir. Ham maddenin dışarıdan gelmesi zanaatkârların kalmaması gibi nedenlerle ve 40 cm'lik el tezgâhlarında uzun süren üretim süreleriyle maliyeti oldukça yüksektir. Günümüzde folklorik kıyafet olarak kullanılan bu takımlar özel günlerde kullanılmaktadır (Begiç & Kaya, 2020).

Fotoğraf 6. 5. Malazgirt Zaferi Kutlamalarında Giyilen Erkek Yöresel Kıyafetleri

Bunlar dışında ilçede erkeklerin sırtına giymiş olduğu geleneksel kıyafetler; İç göynek, iç donu (tuman), kuşak, yelek, mintan (içlik) dır. Tuman, çoğunlukla pamuktan yapılmış, bilekten düğmeli olup ayaklara kadar uzanan iç giysisidir. Mintan, geniş kollu hâkim yakalı, düğmeli, uzun içliktir.

Köylerde erkekler çarıkla birlikte kara lastik ve sarı ve siyah renkli mekap ayakkabılar kullanılmaktadır. İlçede ise ıskarpın, spor ayakkabı ve mest-lastik giyilmektedir. Bu ayakkabılar içerisine günümüzde şehirlerde düz çoraplar giyilirken geçmişte kırsal kesimde tiftikten örülmüş uzun desenli çoraplar tercih edilmiştir.

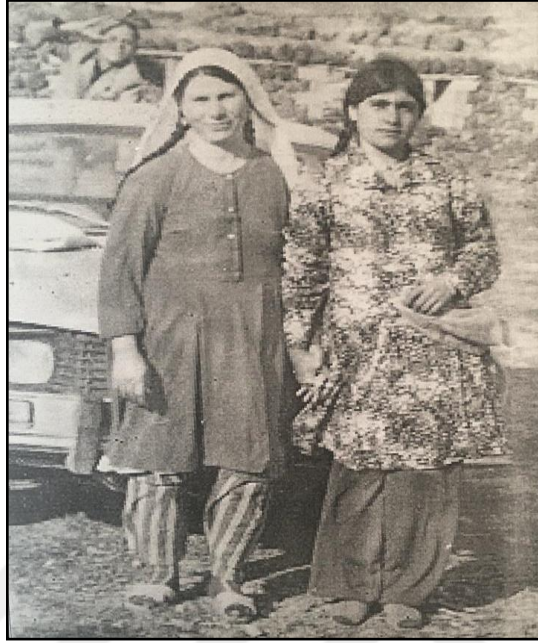
6.3.2. Malazgirt İlçesinde Geleneksel Kadın Kıyafetleri

Malazgirt ilçesinde kadın kıyafetleri oldukça çeşitlidir. Genel olarak islâm dinine ait kuralların hâkim olduğu söylenebilir. Geleneksel kadın kıyafetleri incelendiğinde daha çok kadife ve ipekten yapılmış uzun fistan ve entarilere rastlanmaktadır. Bu kıyafetlerin altına giyilen etekler işlemeli, desenli veya kıvrımlıdır. İlçenin geleneksel kadın kıyafetinin temel unsurlarını genel olarak şalvar, fistan, yelek, kofi ve kara lastik ile çorap oluşturmaktadır (Fotoğraf 6.6).

Fotoğraf 6. 6. Geleneksel Kadın Giyiminin Temel Unsurlarını Taşıyan Malazgirtli Kadınlar

Sosyo-ekonomik düzeye, kullanılacağı yere ve yaşa bağlı olarak pazen, saten, kadife, pullu kadife türü kumaşlardan hazırlanan fistan; sıfır ya da hâkim yakalı, uzun takma kollu, kollar manşetli veya kol ucuna lastik takılarak temizlenmiştir (Fotoğraf 6.7). Beden bele kadar vücuda oturan, belden kesik, etek parçası büzgülü, boyu ayak bileklerine kadar uzun, normal kalıp, düz kesimlidir. Arka ortasında kol evi hizasında fermuar dikilerek rahat giyim sağlanmıştır. Belden kesikli olmayan fistanlar rahat kalıp düz kesim yapılmış bel hattına lastik yolu açılarak fistan bele lastikle oturtulmuştur (Begiç & Kaya, 2020).

Fotoğraf 6. 7. 1970’li Yıllarda Malazgirt İlçesinde Yaşayan Kadınların Fistanları
(Malazgirt İlçe Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi, 2022)

Ekonomik gelir ve sosyal statü ile doğru orantılı olarak pazen kadife ve saten kumaşlardan hazırlanan sıfır yakalı uzun kollu kol ucu manşetli ya da lastikli, boyu ayak bileklerine kadar olan beli lastikli fistanlar yörede kullanılmaktadır. Genellikle sade süsleme özellikleri olan fistanların üzerine hazır harçlarla süslemeler yapılmaktadır. Yörede “kırpi” denilen “sutaşı” yaygın olarak fistanın üzerine elde ya da makinede tutturularak yaka ve kol uçlarında kullanılmaktadır. Olumsuz hava şartlarında üst üste üç kat giyilebilen fistan dediğimiz bu elbiseler üzerine peşmal denilen önlükler takılmaktadır. Peştamal, yerel halk arasında peşmal olarak adlandırılır. Peşmal, bel ile diz kapağının biraz altında sadece ön bedeni kapatacak kadar bir parça beline kemer geçirilerek elbise üzerine kullanılır. Kollar için el bilekleri ile kol dirseği arasındaki ölçü kadar iki ucu lastikli bir çeşit kolçak takılmaktadır. Belde palaska gümüş kemer ya da kişinin seçimine göre muhtelif kemerler takılmaktadır. Fistan üzerine v yakalı boyu bele kadar olan yelekler giyilmektedir. Yeleklerin üzeri sutaşı ile süslendiği görülür. Fistanın altına iç donu, içlik ya da şalvar don kullanılmaktadır (Begiç & Kaya, 2020).

Fotoğraf 6. 8. Fistanların Üzerine Takılan Peşmal (Peştamal)

Kadınlar elbise olarak, kol ağzı açık (üç etek) denilen boyundan bele kadar düğmeli belden aşağı önü açık giysi giyilir ki buna ‘‘dere’’ (Kalçadan aşağı iki yan tarafı yırtmaçlı uzun bir tür elbise) denir. Bu elbisenin içine ise kras (yakasız gömlek) giyilir ve kollarına da zendik (bir nevi katiplerin kollarına taktıkları kolluk türü) takılır. Onun üzerine ‘‘mezer’’ denilen önlük biçiminde düz renkli peştamal bağlanır. Üç eteğin üzerine yaka ve kol ağzları işlemeli kolsuz yelek giyilir. Buna halk dilinde ‘‘kurtik’’ denir. Bellerinde ise kuşak (bışt) bulunur. Tarihi kaynaklara bakıldığında Orta Asya Türk boylarında aynı giysilerin giyildiği görülür. Altta ise paça ağzı lastikli şalvar giyilir (Malazgirt İlçe Yıllığı, 1989).

Malazgirt ilçesinin geleneksel giyim kuşam kültürü bağlı olduğu Muş ili ile benzerlikler göstermektedir.

Muş ve çevresinin geleneksel kadın giyim kuşam özellikleri incelendiğinde başta kofi olarak tabir edilen fes bulunur. Fesin etrafı çeşitli renklerde kumaş parçaları sarılmış üzerine çeşitli takılar tutturularak kişinin beğenisine göre süslenmiştir. Fesin ön yüzüne gelecek kısım hariç etrafı siyah renkte ipliklerden yapılmış saç örgüleri tutturulmuştur.

Kofinin kaymaması için çene altında bağ ile sabitlenir. Kadınlar kofiyi nişanlandıktan sonra takarlar, toplum içinde kofi takmak genç kızlıktan kadınlığa adım atmanın işaretidir (Fotoğraf 6.10). Kofik, yerel halk arasında kofi olarak adlandırılır. Kofiyi takan genç kız talipleri tarafında tekrar rahatsız edilmemektedir. Ayrıca kofi üzerine takılan birtakım süsler ve bazı renkler farklı etnik grupların ifadesi olabilmektedir (Begiç & Kaya, 2020).

Fotoğraf 6. 9. Genellikle Genç Kızların Başa Taktığı Kofi (Kofik) (Malazgirt İlçe Halk Eğitim Merkezi Arşivi, 2022)

Bununla birlikte leçek adı verilen kenarları oyalı bir çeşit başörtüsü kullanılmaktadır (Begiç & Kaya, 2020). Leçek, beyaz pamuklu kumaştan yapılır. Dokuma sırasında ya da daha sonradan desenler işlenerek oya ve pullarla süslenebilir. Baş tam örtecek şekilde dolanarak sarılmaktadır. Kofi daha çok genç kızlar ve yeni gelinler tarafından tercih edilirken leçek daha çok yaşlı kadınlar tarafından kullanılmaktadır (Fotoğraf 6.11).

Fotoğraf 6. 10. Yaşlı Kadınların Başlarına Takmış Olduğu Leçek (Asena Tutar Arşivi, 2022)

Geleneksel kadın kıyafetinin üzerine tamamlayıcı olarak beşibiryerde, gümüş tokalı kemer, bilezik, hızma, altın gümüş yüzük, gümüş gerdanlık ve küpe aksesuarları takılmaktadır.

6.4. Malazgirt İlçesinde Modern Giyim Kuşam

Osmanlı da batılılaşma hareketinin ilk olarak askeri kıyâfetlerde görüldüğü söylenebilir. Sonrasında bu durumun erkek ve kadın giyim modasına yayıldığı görülmektedir. 1808 ile 1839 yılları arasındaki II. Mahmut, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıp Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı yeni bir ordu kurmuştur. 1826 yılındaki bu yeni orduyla birlikte askerî kıyâfetlerde köklü değişiklikler başlamıştır. Yeni kurulan ordunun askerî, Batı teknolojisiyle donatılmış ve Batılı tarzda giydirilmiştir. Yeni tarz asker kıyafetinde alt giyimi pantolon ve şalvar arası bir kesim modeli oluştururken üst kısmı mintan ve başa giyilen fes oluşturmaktaydı. Sultanlar da, başkomutan unvanıyla, önü, yaka kesimi ve kol kapakları ağır dival işlemeli üniformalar giymeye başlamışlardır (Tezcan H. , 1998).

İkinci Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle özgürlük, eşitlik, kardeşlik fikirleri önem kazanmıştı. Bu dönemde Avrupaî giyim tarzı, dinî ve millî değerlerle birlikte ele alınmış

ve kadın dergilerinde giyim, iffetle ve millîleşme ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Avrupalı kadınların giyim modasına örnek olan Türk kadınının kıyafetleri, ve özellikle başına sardığı örtülerin “Türk türbanı”olarak adlandırılması, Avrupalı kadınlara giyimde etkisi olduğunun kanıtıdır (Sevin, 1990).

Cumhuriyet döneminde modernleşme çabaları sonucunda kılık kıyafet inkılabı ile daha da geniş alanlara yayılmış bununla birlikte Avrupaî giyim tarzının şehirden Anadolu’ya kaymasına ve kırsal bölgelere mal olmasını sağlamıştır (Üstün & Yurdakul, 2007).

Günümüzde insanlar, küreselleşme kültürü içerisinde batı kültürünün etkisi altında kalmaktadır. Bilimsel ve teknolojik ilerlemelerin yanında ekonomik güç dengeleriyle Batı kültürü, üretimleri kendilerine doğru çevirerek diğer toplumları tüketim toplumu haline getirme çabası içerisindeyler. Bunu gerçekleştirmek için görsel sanatlardan oldukça yararlanmaya çalışan küresel sermaye odakları, internet aracılığıyla geniş bir alana yayılarak insanlara hükmetmeye çalışmaktadırlar (Kayserili A. , 2014). Toplumda ise buna benzer Batı tarzı giysilere “moda” olarak ifade edilirken kazandırılırken, modayı takip etmek ise “medeni” olmanın ön koşulu olarak kabul edilmektedir (Özer, 2014).

Giyim sanayi faaliyetlerinde marka imajı, en düşük maliyet anlayışı ile birleşerek lokasyon değişikliğine yol açmaktadır. En düşük maliyetle üretim anlayışı, moda ve marka imajı giyim açısından geleneksel değerlerin korunması ve geliştirilmesini daha da zorlaştırmaya çalışmaktadır. Bu durum giyim kuşam kültürü ile ilgili değerlerin gelecek kuşaklara aktarımını zorlaştırmaktadır (Kayserili A. , 2014).

Günümüzde Malazgirt ilçesinde oldukça farklı kıyafetler giyilmektedir. Nesiller arasında giyim kuşam farkı daha fazladır. Yetişkinler genellikle ceket, pantolon ve yelek giyer. Erkeklerde yaşı biraz daha ileri olanlar genellikle koyu renk kumaş tercih ederler (Fotoğraf 6.11). Şalvar giyenlerin sayısı azalmış olsa da kırsal kesimde hâlâ şalvar tercih edilmektedir. Üstüne gömlek, gömleğin üstüne de yelek giyerler. Yeleğin cebine kordonlu saat takarlar. Başlarına takke giyerler. Ayaklarında fabrika yapımı siyah ya da lacivert renkli çoraplar dışına da kundura, kışın ise mesh ve lastik giymektedir. Yaşı ilerlemiş olan kadınlar, başlarına tülbent takarken kofî kullanan nerdeyse yok denecek

kadar azdır. Başörtüsünde yaşlı kadınlar koyu renkler veya beyaz oyali tülbent kullanırken, genç kızlar ise daha açık renkli yazmaları tercih etmektedir.

Fotoğraf 6. 11. Malazgirt İlçesinde Günümüz Yaşlı Giyim Kuşamı (Asena Tutar Arşivi, 2022)

İlçede gerek erkek gerekse kadın giyimlerinde moda ya uyma temayülleri görülmektedir. Tekstil ve teknoloji alanındaki gelişmelerle doğal elyaf yerine suni elyafın yaygınlaşması, bol ve çeşitli kumaş kullanmayı gerektiren modaların oluşarak yaygınlaşması vb. birçok nedenden dolayı değişen moda ya uygun olarak özellikle gençler o yılın modasına uygun kıyafetleri tercih etmektedir.

6.5. Malazgirt İlçesinde Mahalli El Sanatları

İlçede mahalli el sanatları geçmişten günümüze kadar önemli bir dereceye ulaşmamıştır. Ancak zaman zaman yalnızca ihtiyaçlarını karşılayacak kadar malzemeler yapılmaktadır. Ağaç işleriyle ilgili olarak yayık, yaba su fıçısı, kapı, pencere, sini altlığı, ve rahle gibi eşyalar üretilmektedir. Eski yıllarda yapılan kağıt araba ve dövme yapımı

artık ortadan kalmıştır. Örgü ve işlemecilikte ise yün kazak, düz ve renkli çoraplar, seccade, tiftik eldiven, tiftik papak ve atkı örmeciliği ile beyaz hasse üzerine kanaviçe ve çeşitli renk desenle süslü motif işlemeciliği devam etmektedir (Fotoğraf 6.12).

Fotoğraf 6. 12. Kışa ve Düğünlere Hazırlanan Geleneksel El Yapımı Örgüler

YEDİNCİ BÖLÜM

7. GASTRONOMİ KÜLTÜRÜ

7.1. Yemek Kültürü ve Gastronomi Hakkında Genel Değerlendirme

Gastronomi kelimesinin kökeni, 19. asır başlarında, Yunanca “*gastrologia*”, Fransızca “*gastronomie*”den türetilen “*gastronomia*” olarak tanımlanmaktadır (Canbolat & Yaman, 2017). TDK’nin (2022) tanımına göre gastronomi; “*Yemeği iyi yeme merakı, sağlığa uygun, iyi düzenlenmiş, hoş ve lezzetli mutfak, yemek düzeni ve sistemidir.*” Diğer bir ifadeyle, gıdaların tarihsel gelişiminden itibaren tüm özelliklerinin ayrıntılı şekilde anlaşılması, uygulanması ve gelişimine katkı sağlayarak günümüz koşullarına adapte edilmesi süreçlerini içeren, bunun yanında bilim ve sanat alanlarına katkı sağlayan bir bilim dalıdır (Kargiglioğlu & Kabacık, 2017).

Beslenme insanoğlunun en temel ve hayati ihtiyacıdır. İnsanlar sağlıklı bir vücuda sahip olabilmek için gerekli olan vitamin, protein gıdalarının temini için, tarih boyunca çeşitli yöntemler uygulamış ve geliştirmiştir. Geliştirilmiş olan gıda temini yöntemlerinin tamamı, gastronomi kültürü denilen inceleme sahası içerisinde yer almaktadır. Yemek kültürü içerisinde avcılık ve toplayıcıla beslenen insanların yiyeceklerinden günümüz kimyasal gıdalarıyla beslenmeye kadar geçen değişim ve bu gelişmelerde etkili olan iklimik ve topoğrafik etkenlerden nasıl şekillendiği gibi hususlarla birlikte yemeğin insan kültüründeki yeri ve nasıl bir tamamlayıcı unsur olduğu sorusu cevaplanmaktadır (Kayserili A. , 2014).

Beslenme alışkanlıklarını etkileyen faktörlerin başında yaşanan coğrafi mekân gelmektedir. Çünkü insan en başta yakınındaki doğada bulunan besinleri edinir. Nitekim özellikle eski toplumlar için çölde yaşayan bir toplumun balık yeme alışkanlığını kazanması oldukça güçtür. Bunun yanında dini sebepler, konargöçer veya yerleşik olma, etkileşimde bulunulan kültürlerin alışkanlıkları da yeme içme tarzını etkileyen önemli unsurlardır (Çetin, 2005). Ülkemizin üç tarafının denizlerle çevrili olmasına rağmen gastronomi kültürümüzde balık ve balıkla yapılmış yemeklerin geniş yer tutmaması, Anadolu’nun Orta Asya bozkır yemek kültürünün etkisi altında kalmasının etkili olduğu

söylenbilir. Çünkü Orta Asya’da balık yerine kırmızı et tüketiminin çok daha yaygın olduğu bilinmektedir.

Toplumların kültürünün şekillenmesinde beslenme kültürünün çok önemli bir yeri vardır. Temel besin kaynağı Asya’nın doğu ve güneydoğusunda pirinç, İskandinav ülkelerinde balık iken Türkiye gibi iklim çeşitliliği olan ülkelerde sebze, meyve ve et gibi besin çeşitliliğinin fazla olması, coğrafi konum ve çevresel özelliklerin, yemek kültürü üzerinde etkili bir unsur olduğunu gösterir. Geçmişte toplumlar yaşadıkları coğrafyada üretebildiği, ulaşabildiği gıdaları tüketmiş ve yemek kültürleri bu ürünler üzerine şekillenmiştir. Ancak ulaşım, iletişim imkânlarının gelişmesi, nüfusun şehirlerde toplanması, ekonomik imkânların gelişmesine bağlı olarak tüm dünyada faaliyet gösteren yemek üreticileri ortaya çıkmıştır. Reklam ve tanıtımların artmasıyla dünyanın geneline yayılan bu kuruluşlar nedeniyle özellikle gençler geleneksel yemek kültüründen uzaklaşmıştır (Şahin, Bağcı, Özlü, & Usta, 2013).

Türkiye’nin coğrafi konumu, iklim ve diğer fizikî koşulların ülke içinde çeşitlilik göstermesi tarım ve hayvancılık faaliyetlerine de yansımıştır. Farklı bölgelerde yetiştirilen çeşit çeşit sebze ve meyvelerin o bölgede çeşitli şekillerde kullanılmasıyla yemek kültüründe zenginliğe ve çeşitliliğe sebep olmuştur. Bunun yanında insanların sosyo-ekonomik gelir düzeyi, farklı yemek pişirme ve sunma geleneği, kullanılan araç ve gereçler, yemek yeme adabı yemek kültürünü şekillendiren diğer unsurlar olmuştur (Şahin, Bağcı, Özlü, & Usta, 2013).

Türkiye’de 1980’li yıllardan sonra başlayan hızlı yaşam tarzı, global yemek şirketlerinin ülkemizde yaygınlaşmasına yol açmıştır. Yeni orta sınıfın oluşması, lüks tüketimin yaygınlaşarak, tüketim alışkanlıklarının değişmesine neden olmuştur. George Ritzer, McDonaldlaşmanın (*McDonaldization*) sadece restoran zincirlerinin ortaya çıkmasında başrol oynamadığı bununla birlikte; ‘‘eğitim, iş, sağlık, seyahat, zevk, rejim, politika, aile ve toplumun diğer özelliklerini’’ etkilediğini ileri sürmektedir (Ritzer, 1998). Çalışma sahasında kurumsal büyük fast food zincirleri bulunmamaktadır. Ancak en çok tüketilen fast food yiyecekler arasında olan döner, tost, tantuni ve pizza gibi yiyeceklerin satıldığı yerel işletmeler bulunmaktadır.

Toplumların birbirleriyle kıyaslandıklarında öne çıkan ilk unsur kuşkusuz yemek zenginliği olmaktadır. 18. yüzyıldan itibaren ulusculuk ideolojisinin yaygınlaşmasıyla birlikte bu ideolojisinin sadece ekonomi, sanat gibi dallarda değil mutfak kültürü üzerinde de tahakküm kurmaya başlamışlardır. Yemek isimleri kullanılan malzemelerle birlikte ülkelerin geçmişine göndermeler yapmaktadır. Türk Mutfağı, Fransız Mutfağı, Çin Mutfağı, İtalyan Mutfağı gibi tanımlamalar, ulusculuk paradigmasına uygun olarak oluşturulmuş ve tüm dünyaya yayılmıştır (Fırat M. , 2014).

7.2. Geçmişten Günümüze Türk Mutfak Kültürü

Türkler Orta Asya’da Ural-Altay Dağları arasında hüküm sürmüşlerdir. Bu bölgede hayvancılıkla uğraşmışlardır. Konargöçer bir hayat sürdükleri için at ve koyun sürüleri ilkbahar aylarında yaylalara göçer hayvanlarını otlatırken, güz döneminde ise sulak alanlara yerleşmişlerdir. Temel besin kaynakları, hayvancılık ile uğraşmalarından dolayı at ve koyundur. Ayrıca süt ve süt ürünleri, kımız, tarımı yapılan alanlardan elde ettikleri buğday ve buğday unu ile sınırlıdır. Göçebe olarak yaşadıkları için doğal olarak yetişen bitkileri yemeklerinde kullanmışlar bu otları gittikleri yerlere götürüp ekmişler ya da ekme imkânı olmayan alanlarda bu besinleri muhafaza etmeyi öğrenerek ihtiyaç duydukları zamanlarda kullanmışlardır (Sürücüoğlu & Özçelik, 2007).

Türk mutfağının gelişimi üzerinde kültür ocağı Orta Asya ile Selçuklu ve Osmanlıların katkısı oldukça fazladır. Buna örnek verilecek olursa Orta Asya’da göçebe hayat tarzı yaşayan Türklerin eti kavurup daha sonra tüketilmek üzere saklaması, yoğurdu mayalaması gibi yöntemlerin günümüzde hâlâ çok yaygın bir şekilde kullanılmasıdır. Türk mutfağındaki çeşitliliğin sebeplerinden biri de çok geniş bir alanda hâkimiyet kurmaları ve bu alanlarda kültürel baskı uygulamadan o bölge kültürlerini etkilemeleri ve onlardan etkilenmeleri olmuştur. Özellikle üç kıtada hüküm sürülen dönemlerde yemek kültürü anlamında çok geniş bir coğrafyada kültürel aktarımlar yaşanmıştır. Türk mutfağının zenginleşmesinde Mezopotamya’nın tahılları, Akdeniz’de yetişen sebze ve meyveler ile Güney Asya baharatlarının büyük katkısı olmuştur (Önçel, 2015).

Türk mutfağındaki diğer ülkelerle olan etkileşim günümüze dek sürmüş ve hâlâ devam etmektedir. Diğer mutfakların yemek kültürü doğrudan alınmamış, kendi inanç sistemimize ve toplumsal hayata uygun olanlar alınmıştır. Bazı yemekler, yapımı benzer olsa bile farklı şekillerde ve kullanılan malzemelerin farklı olması gibi işlemlerle Türk yemek kültüründe yerini almıştır. Türk mutfağı çok geniş coğrafyalarda tanınma fırsatı bulmuş aynı zamanda farklı din ve inançlara sahip ülkelerin mutfaklarını da tanıma imkânı bulmuştur. Türk mutfağı 2500 farklı yemek çeşidine ulaşarak dünyanın en meşhur mutfakları kabul edilen Fransız, İngiliz, İtalyan ve Çin gibi ülkelerin mutfakları arasında yerini almıştır (Şanlıer, Özkaya, & Cömert, 2012).

Türk mutfağını etkileyen diğer bir sebep İslâmiyetin kabul edilmesiyle tüketilmemesi emredilen besinler ve yemek adabındaki gelişmeler olmuştur. Komşusu aç iken kendisinin tok yatmaması, fakir doyurmanın sevap olduğu hükmü, sahur, iftar gibi uygulamalar yemek kültürünü şekillendirmiştir (Yalın, 2020). İslamiyetle birlikte birtakım sınırlandırmalara gidilmiştir. Örneğin domuz eti tüketilmemiş, tek tırnaklı hayvanların eti ve sütü kullanılmamıştır. İslâmiyetin kabulü mutfak kültürüyle birlikte Türklerin sofrada değişikliklere neden olmuştur. Bu değişimler arasında yemeğe başlamadan önce besmele çekip yemeğin sonunda dua ederek şükredilmesi gösterilebilir. Ayrıca İslâmiyet diğer kültürler ile etkileşime girilmesini sağlamıştır. Türklerin, Arap kültürü ve mutfağıyla etkileşimi bu dönemlerde ilerlemiş ve baharat kullanımının artmasının bu etkileşimin sonucu olduğu söylenebilir. Özellikle Güneydoğu Anadolu illerinde Arap kültürünün bölgenin mutfak kültüründen sosyal hayatına kadar birçok alanda etkisi mevcuttur. Baharatın yemeklerde çok tercih edilmesi, acının çok fazla kullanılması Arap mutfağının etkilerinin hâlâ devam ettiğinin kanıtlarıdır (Çalışkan & Seyitoğlu, 2014).

Selçuklular döneminde Türk mutfağında, geçmişte olduğu kadar sebze tüketilmemiştir. Mutfak kültüründe sebzenin yerini sakatat almıştır. Bu dönemdeki sofrada adabında günümüze kadar gelen ve hâlâ geçerli olan kuralları bulunmaktadır. Selçuklu dönemi mutfak kültüründe yemek yenilirken yere ekmek kırıntıları dökülmesin diye sofraya önce büyükler oturur, büyükler yemeğe başlamadan küçükler yemeğe başlamazdı (Kızıldemir, Öztürk,

& Sarıışık, 2014). Günümüz sofra adabında hâlâ Selçuklulardaki kuralların geçerli olduğu düşünüldüğünde Selçuklu kültüründen büyük oranda etkilenildiği söylenebilir.

Türklerin kültür ocağı Orta Asya'dan beri yaygın olan kırmızı et tüketimi, Osmanlı mutfağında et ağırlıklı bir beslenmeyle varlığını devam ettirmiştir. (Kasar, 2021). Osmanlıda saray mutfağı belirli bir düzen ve kurallarla birlikte bölümlere ayrılmıştır. Saray mutfağında belirli sınıflandırmalar yapılarak Has mutfak, Divan mutfağı, tatlıların yapıldığı Helvahane gibi farklı kategorilere ayrılmıştır. Ayrıca sadece padişah yemeklerinin hazırlandığı Kuşhane yer almaktadır. Günümüz mutfaklarında sıcak mutfak, soğuk mutfak, pastane gibi bölümlere ayrılması Osmanlıdan gelen bir gelenektir. Saray mutfağında çalışacak aşçılar, acemioğlanlar ocağından seçilip çeşitli aşamaları geçtikten sonra aşçı olabilmekteydi (Haydaroğlu, 2003). Osmanlı döneminde halk mutfağı saray mutfağı kadar gösterişli olmasa da yemek çeşitliliği ve lezzeti bakımından zengin bir mutfak kültürü bulunmaktadır. Halk arasında misafirperverliğin yaygın olması ve bu nedenle misafir ağırlama ve yemek beğendirme çabası mutfak kültürünün özellikleri arasındadır (Önçel, 2015).

Cumhuriyet dönemi mutfak kültürüne ayaküstü beslenme alışkanlıkları girmiştir. Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de etkisini gösteren bu beslenme alışkanlığına *fastfood* denilmektedir. Günümüzde çok fazla tüketimi olan bu beslenme alışkanlığı sağlıklı beslenme konusunda tavsiye edilmemekte ve geleneksel mutfak kültürümüzle uyuşmamaktadır (Kasar, 2021).

Günümüz yöresel yemek kültürü turistik çekicilik olarak kullanılmaktadır. Herhangi bir şehir veya kasabaya gidildiğinde oraya özgü yemekler ön plana çıkarılarak tanıtılması amaçlanmaktadır. Bu şekilde yöresel yemekler insanların geçim kaynağı haline gelmiştir. Konya etliekmeği, Erzurum çağ kebabı, Siirt büryan kebabı, Van köy kahvaltısı, Antalya'nın piyazı, Gaziantep'in beyran aşısı vb. buna örnek verilebilir.

7.3. Malazgirt İlçesinin Mutfak Mimarisi

Malazgirt ilçesinde mutfak mimarisi değişik özellikler barındırmaktadır. Mutfak genellikle topraktan veya betondan yapılmaktadır. Genellikle zeminde tek odalı olarak ve ona bağlı bir kilerden meydana gelir.

Eski evlerin mutfakları bahçeye bakan bölümde yer alırdı. İçinde ocak, mangal, küçük tandır gibi pişirme araçları; tencere, tava gibi araçların konulduğu terekler yer alırdı. Su dışarıdan temin edilirdi. Günümüzde ise mutfaklar evin içerisinde yer almakta, mutfaklarda ihtiyacı giderecek her türlü donanım bulunmaktadır.

Malazgirt mutfağı zemin katta havuşun (avlu) bir köşesinde yer almaktadır. Mutfak içerisindeki duvarlarda ise terek adı verilen tahtadan yapılmış tabak, çanakları koymak için yapılmış bir raf bulunur. Terek, ihtiyaç önceliğine göre dizilmiş tabak ve çanaklarla dizilidir.

Mutfağın bir köşesinde çollık adı verilen bulaşıkları yıkamak amacıyla yapılmış bir bölüm bulunur. Çollık betondan yapılmış tezgâhtır. Bunun yanında kiler de mutfakla birleşik olup gıdaların saklandığı küçük bir depo bölümüdür.

Günümüz mutfak diğer odalara veya evin girişine yakın olmaktadır. Geçmişte olduğu gibi mutfağın yanında kiler bulunur. Eski yer sofraları ve siniler yerini günümüzde artık yemek masalarına bırakmıştır. Bununla birlikte mutfağın iç dekorasyonu ve kullanılan malzemelerde değişiklikler olmuştur. Araç gereçler olarak demir, bakır ve çinko tabaklar yerini porselen tabaklara, granit tencerelelere bırakmıştır.

7.4. Malazgirt İlçesinin Gastronomi Kültürü

Belirli bölgelerde yaşayan toplumlar o bölgenin yemek kültürü üzerinde izler bırakır. Bu izler zaman içerisinde etkileşimde olduğu birçok farklı medeniyeti etkileyerek bu etkinin yayılmasını sağlar (Muslu, 2019). Malazgirt, Türklerin Anadolu'ya ayak bastığı giriş kapısıdır. Bu nedenle yerleşme, uzun yıllar geçiş bölgesi olarak kullanılmış ve özellikle göçebe yaşayan Türklerin uğrak yeri olmuştur. Örneğin Muş çevresine göçlerle gelip bölgeye yerleşmiş olan Terekeme Karapapak Türkleri, hem kendi mutfak kültürlerini bölgeye taşımış hem de bölgenin mutfak kültüründen etkilenmişlerdir (Kemaloğlu, 2011).

Mutfak kültürünün oluşmasında yalnızca doğal çevrenin ve ekonomik koşulların etkili olduğu söylenemez. Bunun yanında sosyo-kültürel yapıda büyük önem taşımaktadır (Beşirli, 2012). Düz bir ovaya sahip olan Malazgirt ilçesinin coğrafi yapı, iklim ve bitki örtüsü gibi fizikî şartların yanı sıra asıl olarak ekonomik yapı ve kültürel

koşullar Malazgirt'in gastronomi kültüründe belirleyici faktörler olmuştur. İlçede beslenme alışkanlıkları geçmişten günümüze ufak değişiklikler olsa da nesilden nesile aktarılmaktadır.

Malazgirt ilçesinde gastronomi kültürü oldukça çeşitlidir. Bu çeşitliliğin oluşmasında karasal iklime bağlı olarak yaşanan bölgede yetiştirilen ürünler etkili olmuştur. Buğday tarımının ve küçükbaş hayvancılığın yaygın olarak yapılması doğada yetişen otlar ve bunlardan yapılan yemekler yemek kültürünü doğrudan etkilemiştir.

İlçede balıkçılık imkânlarının sınırlı olması gastronomi kültürüne yansımıştır. Murat Nehri ilçeden geçmesine rağmen balık yemekleri, Malazgirt mutfağının yoğun tüketilen yemekleri arasında yer almamaktadır. İlçede balıkçılar ise tuttukları balıkları köşe başlarında kurdukları tezgâhlarda satış yapmaktadır (Fotoğraf 7.1).

Fotoğraf 7. 1. Malazgirt İlçesinde Tezgâhlarda Satılan Murat Nehri Balıkları

Malazgirt'te yemekler; karasal iklimin etkisiyle tarımı yapılma imkânı olan buğday, nohut, mercimek gibi kuru baklagiller ile sulanabilen alanlarda fasulye ve yörede yetiştirilen hayvanlardan elde edilen et, tereyağ, süt ve yumurta gibi ürünlerden ve yöredeki dağlarda yetişen otlar, bahçe ve bağlardan elde edilen meyve ve sebzelerden yapılmaktadır. Bunlar dışında lahanana (kelem) Malazgirt mutfağında önemli bir yere sahiptir. İlçede lahananın ekim alanları yoğun tüketime bağlı olarak Murat Nehri

kıyısında ve sulak yerlerde yıldan yıla artmaktadır (Fotoğraf 7.2). Özellikle kış aylarında salamura olarak saklanır, turşusu kış boyunca tüketilmektedir.

Fotoğraf 7. 2. Murat Mahallesi Çevresindeki Arazilerde Ekili Lahana

Çorti, hazüt, kırçık, kenger gibi yemek isimleri bölgede yaşamış olan kültürlerden gelmektedir. Öne çıkan yiyeceklerden çorti turşusu, çorti aşı, yumurtalı kenger ve kırçık gibi yemeklerde salamura bitkileri kullanılmaktadır. Neolitik Dönem’den günümüze kadar bölgede özellikle sebzelerin kışa hazırlanması için kurutma veya salamura yöntemleri kullanılmaktadır. Bu uygulamalar geçmişten günümüze kadar gelişerek gelmiş ve bölge mutfağını etkilemiştir (Muslu & Şensoy, 2020).

Malazgirt mutfağında genel olarak tereyağı, iç yağı ve kuyruk yağı kullanılmaktadır. Bunların yanında ayçiçeği yağı ve zeytin yağıda Malazgirt mutfağında kullanımı oldukça fazladır. Et yemeklerinde çoğunluklu olarak koyun eti ile kullanılmakta ancak, keçi, tavuk, hindi ve kaz eti de sıkça tüketilmektedir. Özellikle kaz ve hindiler kışın tüketilmek amaçlı yetiştirilmektedir.

Malazgirt gastronomisinde özellikle ilkbahar aylarında dağlık alanlarda yetişen otların payı fazladır. Özellikle gullik (çiriş) otu (Fotoğraf 7.3), uçkun otu (Fotoğraf 7.4), spidank otu, kenger otu, heliz otu, yarpuz (yabani taze nane) yemeklerde çok fazla tercih edilir.

Fotoğraf 7. 3. Malazgirtli Gullik Otu Toplayan Kadınlar (Asena Tutar Arşivi, 2022)

Fotoğraf 7. 4. İlkbaharda Dağlardan Toplanan Uçkun Otu

Malazgirt yerel gastronomi kültürü, köklü tarihinden almış olduğu birikim ve zenginlik, bölgede farklı medeniyetlerin yaşamış olması ve ilçedeki tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin gelişmiş olması nedeniyle büyük bir zenginliğe sahiptir. Geleneksel gastronomisinde kendine has özellikler taşıyan, yöredeki bitkilerden elde edilen ürünlerle pişirilip hazırlanan birçok yerel yemek bulunmaktadır. Malazgirt halkının gastronomi kültüründe en çok tüketilen yemekler Tablo 7.1’de verilmiştir.

Tablo 7. 1. Malazgirt İlçesi Gastronomi Kültürüne Ait Yemekler

Yemek Türü	Yemek Adı
Bulgur Yemekleri ve Köfteler	Keledoş, Keşkek, İçli Köfte, Öğütülmüş Dövme Köftesi, Turşu Köftesi, Kısır, Mercimekli Köfte.
Çorbalar	Gırar (Ayran aşı) Çorbası, Kelem Çorbası, Çökelek Çorbası, Gullik Çorbası, Mercimek Çorbası, Tarhana Çorbası, Tirşik, Kelle Paça.
Dolmalar ve Sarmalar	Lahana (Kelem)Sarması, Kırkçikli Kelem Dolması (Domatesli Lahana Sarması), Zeytinyağlı Yaprak Sarması, Karışık Dolma (Patlıcan, Biber, Kabak).
Etlı Yemekler	Ciğer Tablama, Avşor, Kavurma, Helise (Herse), Etlı Kuru Fasulye, Kaburga Dolması, Patlıcan Kebabı.
Hamur İşı Yemekler	Hengel, Pellur, Mırtöge (Murtuğa), Kade (Çörek), Pişı, Çökelekli Börek, Kete, Erişte, Mantı, Yufka Ekmek.
Sebze Yemekleri	Kırçık, Çorti, Avsira Toraka, Borani, Zeytinyağlı Etlı Taze Fasulye.
Otlar ve Otlardan Yapılan Yemekler	Yumurtalı Heliz, Gullik Haşılı, Gullik Kavurması, Belheves, Ceğtiri (Kekik), Punk (Yarpuz), Caj ve Caj Yemeğı, Kenger, Spidank.
İçecekler	Ayran, Kayısı ve Vişne Hoşafı, Limonata, Şalgam.
Kışlık Yiyecek	Bulgurluk Buğday (Hedik) Kaynatma, Erişte, Kurutulmuş Patlıcan, Kuru Meyve (Kak), Pekmez, Salça, Tarhana, Tereyağı.
Pilavlar	Mantarlı Bulgur Pilavı, Kuru Üzüm Pilavı, Domates ve Biberli Bulgur Pilavı, Dövme (Aşurelik Buğday) Pilavı, Şehriyeli ve Yeşil Mercimekli Pilav.
Salatalar-Yan Yiyecekler	Çoban Salatası, Mevsim Salatası, Soğan Salatası.
Tatlılar	Jajarun, Beşı, Un Helvası, Bal Kabağı Tatlısı, İrmik Helvası, Kadayıf Tatlısı.
Turşular	Kelem (Lahana) Turşusu, Heliz Turşusu, Pırvaz (Lahana ve Yeşil Biber Turşusu), Kengel Turşusu, Jağ Turşusu, Yeşil Domates ve Salatalık Turşusu, Kereng Turşusu.

7.4.1. orbalar

İlçede orba eşitililiği oldukça fazladır. orbaların bir kısmı ana yemek olarak tükutilirken bazıları da ana yemekten hemen önce tüketilmektedir. İlkbahar mevsiminde, dağdan toplanan bitkilerden yapılan çorbalar sofralarda oldukça fazla tüketilmektedir.

7.4.1.1. Ayranası (Gırar)

Ayranası ülkemiz genelinde sıcak veya soğuk olarak tüketilen çorbaların başında gelmektedir. Döğme ve haşlanmış nohut bir gece öncesinde soğuk suya konularak bekletilmektedir. Ya da ayrı bir tencerede bekletilmeden yarmalar iyice haşlanarak pişirilmektedir. Daha sonra tuz ve yoğurt ayran kıvamına gelesiye kadar karıştırılarak içine bir yumurta ve bir yemek kaşığı un katılarak kaynayasıya kadar karıştırma işlemi devam eder. Ayrı bir tencere de haşlanan veya bir gece bekletilen nohut, döğme (den), punk (yarpuz), ve kabak içine eklenir ve kıvama gelinceye kadar sürekli karıştırılır. Ayrı bir tavada tereyağı eritilir ve içine nane eklenerek çorbanın üzerine servis edilir (Fotoğraf 7.5).

Fotoğraf 7. 5. Ayranası (Gırar) orbası

7.4.1.2. Çökelek Çorbası

Bir baş soğan ince ince doğranarak tencere içerisindeki yağda iyice kavrulur. Salça eklenir ve salça kavrulmasıya kadar karıştırılır. Daha sonra içerisine suyla birlikte yaklaşık 500 gram çökelek eklenir. Tuzunu ekledikten sonra kaynamaya bırakılır. Kaynadıktan sonra isteğe göre pul biber eklenir ve sıcak olarak servis edilir.

7.4.1.3. Avsira Toraki

Sarımsaklı çökelekli çorba demektir. Yağda ince ince doğranmış olan soğanlar sararıncaya kadar kavrulur. Üzerine domates sosu ya da salçası eklenir ve bir müddette salça kavrulur. Daha sonra içine çökelek baharat ve su eklenerek kaynamaya bırakılır. 10-15 dakika daha kaynadıktan sonra önceden ince doğranan ekmeklerin üzerine dökülerek sıcak servisi yapılır.

7.4.1.4. Gullik (Çiriş Otu) Çorbası

Malazgirtlilerin en çok severek tükettikleri otların başında çiriş otu gelmektedir. İlçede çiriş otuna gullik denilmektedir. Gullik otu özellikle ilkbahar aylarında Laladağ, Katevin gibi dağlardan toplanmakta uzaktaki akrabalara çuvallarla gönderilmektedir (Fotoğraf 7.6).

Fotoğraf 7. 6. İlçe Merkezinde Satılan Gullik (Çiriş) Otu

Gullik orbası için, tencere içerisinde öncelikle salça yağla birlikte kavrulur. Daha sonra ayıklanıp yıkanan gullikler ince ince doğranarak su içerisinde yarım saat kadar haşlanır. zerine ğtlmş buğday eklenir. 15-20 dakika kadar daha pişirildikten sonra sıcak olarak servis edilir (Fotoğraf 7.7).

Fotoğraf 7. 7. Gullik orbası (zrek, 2018)

Gullik (iriş) otundan birden fazla yemek yapılabilmektedir. Gullik otunun haşlaması, böreği, yumurtalı yemeği, orbası ve gözlemesi ilçede en çok tüketilen yemekler arasındadır.

7.4.1.5. Kelem orbası (Lahana orbası)

Yemeğe yetecek kadar dövme, küçük küçük doğranmış lahana, kp küp doğranmış soğan, salça yağ, tuz ve baharatlar düdüklü tencereye konulur. Bir süre kaynatıldıktan sonra yemeye hazır hale gelir. İsteğe bağlı olarak hazırlanan sosla birlikte servis edilebilir (Fidan, 2022).

7.4.2. Pilavlar

7.4.2.1. Tavuklu ve Nohutlu Bulgur Pilavı

Nohut bir gün önce suda bekletilir. Daha sonra nohut ve bulgur yağda kavrulur. zerine kaynar su dökülerek suyunu çekinceye kadar tencerede pişirilmeye bırakılır.

Piştikten sonra büyük bir tabağa boşaltılır. Diğer taraftan haşlanan tavuk eti kemiklerinden ayrılıp tereyağında kızartılarak daha önce tabağa boşaltılan nohutlu bulgurun üzerine eklenerek servis edilir.

7.4.2.2. Mantarlı Bulgur Pilavı

Mantar, Kartevin Dağı'nda bahar aylarında yetişir ve çok kısa ömürlüdür. Doğal olarak yetişir. Mantar haşlandıktan sonra tencereye alınır. Kaynamış suya bulgur eklenir ve birlikte hafif ateşte pişirilir. Üstüne tereyağı eklenerek servis yapılır. İsteğe göre mantar sade olarakta yağda kızartılır ya da közde (kor üzerinde) pişirilir.

7.4.2.3 Kuru Üzüm Pilavı

Kuru üzüm tıpkı şehriye gibi yağda biraz kızartılır ve üzerine pirinç pilavı eklenir. Biraz kavrulduktan sonra tuz ve su eklenir. Kısık ateşte suyunu çekinceye kadar pişirmeye bırakılır. Suyunu çektikten sonra altı kapatılır ve bir 10-15 dakika demlenmeye bırakılır. Biraz soğuduktan sonra servis edilir.

7.4.2.4. Cağlı Pilav

Bir tencerenin içinde su kaynatılır. Diğer taraftan pilavlık bulgur yıkanıp ayıklanarak kaynayan suyun içerisine bırakılır. Bulgur 10-15 dakika arasında kaynatıldıktan sonra diğer tarafta haşlanmış olan cağ ilave edilir. Suyunu çekene kadar kaynatıldıktan sonra ocağın altı kapatılarak pilav demlenmeye bırakılır. Biraz bekletilen pilav tabaklara doldurularak üzerine kızdırılmış tereyağ dökülür (Şeker, 2022).

7.4.3. Hamur işi Yemekler

7.4.3.1. Hangel (Hangerun)

Bir tavanın içine un alınır. Unun topaklanmaması için kavruluncaya kadar karıştırılır. Kısık ateşte yanmaması için sürekli karıştırılır. Un kavrulup rengi kahverengiye dönünce üzerine yağ eklenir. Macun kıvamını aldıktan sonra altı kapatılarak üstüne tuz ve pul biber eklenir (Şeker, 2022).

7.4.3.2. Mırtöge/Murtuğa

Un yağla karıştırıldıktan sonra üzerine bir veya iki yumurta kırılmaktadır. Sonrasında un, yağ ve yumurta karışımı iyice karıştırılarak ocakta pişirilir ve tabaklara servis edilir (Ekmekçi, 2014). Genellikle tereyağı kullanılır ve sıcak veya soğuk olarak servis edilir (Fotoğraf 7.8).

Fotoğraf 7. 8. Mırtuğa Tatlısı (Özrek, 2018)

7.4.3.3. Ekmek ve Çörekler

İlçede tandır ekmeği günlük tüketimin yanı sıra kışa hazırlık amacıyla kış boyu yetecek miktarda ve genellikle komşularla imece usulüyle yapılmaktadır. Malazgirt ilçe ve köylerinde hemen hemen her evde tandır ekmeği yapılmaktadır. Tandır ekmeği adını yere çukur kazılarak ateş yakılan küçük fırından almaktadır. Ekmeğin tüm kış yetecek kadar yapılmasında ekmeğin 3-4 ay boyunca bozulmaması etkili olmuştur. Tandırılar özel olarak yapılmış küplerin yere çukur kazılıp gömülmesiyle hazırlanır. Taş tandırlarda yapılan ekmeklerin yöre halkının beslenmesinde ayrı bir önemi vardır. Ekmek unu arpa ve esmer buğday karışımından elde edilir (Fotoğraf 7.9).

Fotoğraf 7. 9. Malazgirtli Bir Kadının Yapmış Olduğu Tandır Ekmekleri

Ekmek dışında evlerde ve ilçe fırınlarında yapılan kete en çok tüketilen unlu mamüllerdendir (Fotoğraf 7.10). Çörek ve gözleme ise tavada, fırında, közde ve tandırlarda pişirilerek tüketilir.

Fotoğraf 7. 10. Evlerde ve İlçe Fırınlarda Yapılan Kate (Kete)

Çörek (kade), bir tandır çöreği olup un, su, tuz ve tereyağıyla yoğurulan hamurdan yapılır. Elde edilen hamur, yuvarlak geniş bir biçimde açılır ve tandıra vurulur. Piştikten sonra sıcak olarak tüketilir.

Tandırlarda veya evdeki fırınlarda gullik otundan yumurtalı ekmeklerde kahvaltılarda tüketilen ekmeklerdendir (Fotoğraf 7.11).

Fotoğraf 7. 11. Yumurtalı Gullik Otlı Pide (Halit Uygur Arşivi, 2021)

7.4.4. Bulgur Yemekleri ve Köfteler

7.4.4.1. Keşkek

Keşkek yemeği ilçede genellikle düğün ve bayramlarda geleneksel olarak yapılan temelinde yarma, buğday ve et bulunan bir yemektir. Et tercihe göre bazen hiç konulmamakla birlikte sadece üzerine gezdirilen tereyağı ile servis edilmektedir.

İlçede keşkek yemeği şu şekilde yapılmaktadır; Nohut ve den (kabuğu alınmış buğday) suda haşlanır. Daha sonra ayrı tencereye konularak tercihe göre önceden pişirilmiş etle birlikte soğan, biber ufak ufak doğranarak üzerine eklenir. Yağı yeterince katılarak karıştırılır ve kaynamaya bırakılır. Kaynatıldıktan sonra tabaklara doldurularak servis edilir (Fidan, 2022) (Fotoğraf 7.12).

Fotoğraf 7. 12. Keşkek Yemeği

7.4.4.2. Malazgirt İçli Köftesi (Kutilik)

Doğu Anadolu'nun hemen her bölgesinde içli köfte yapılmaktadır. Bazı şehirlerde içine kıyma konularak bazı şehirlerde ise böbrek üstü iç yağı konularak Muş'ta ise soğan kavurması konularak yapılan lezzetli bir yemektir. Bir kilogram kıymaya yumurta tuz eklenerek güzelce yoğurulur. Daha sonra bulgur eklenip suyla desteklenip çiğköfte kıvamına getirilir. Soğanlar ince ince doğranarak tencereye alınır.

Sıvı yağ ilave edilerek suyunu çekinceye kadar kavrulur. Soğuyunca tuz ve baharat eklenerek karıştırılır. Hazırlanan hamur küçük bezelere ayrılır. İçleri açılarak içine hazırlanan harçtan konur. Kapatılarak yuvarlanıp şekillendirilir. Etrafının çatlamamasına dikkat edilmelidir. Tencereye biraz su konur. Su kaynayınca ocağın altı kısılarak pişirilir. Geleneksel olarak geçmişte içi soğanlı yapıldığı halde, günümüzde soğan, kıyma, maydanoz katılarak iç hazırlanmaktadır (Fotoğraf 7.13). Üzerine tereyağlı sos eklenir (Yıldırım & Alpaslan, 2021).

Fotoğraf 7. 13. Malazgirt İçli Köftesi ve İçli Köfte Hazırlayan Malazgirtli Kadınlar
(Asena Tutar Arşivi, 2022)

7.4.4.3. Cavbelek

Bulgur unu suda yeterince pişirilir. Daha sonra sade yoğurt ayran yapılarak veya kurut (kurutulmuş yoğurt) sulandırıldıktan sonra üzerine dökülür. Ardından soğan ve sarımsak küçük küçük doğranıp içerisine karıştırılır. İyice pişirildikten sonra tabaklara konularak servis edilir (Türk, 2021).

7.4.5. Sebze ve Et Yemekleri

7.4.5.1. Keledoş

Malazgirt'in olduğu kadar bölge halkında yöresel yemeklerinden olan keledoş yemeği ilçede en çok tüketilen yemeklerin başında gelmektedir. Genellikle malzemeleri ayrı ayrı pişirilen ve sonradan birleştirilen bir yemek türüdür. Keledoş yemeği döğme buğdaydan yapılır. Yapılışı ise; tencere içerisinde den (döğme buğday) ve nohut haşlanılır. İçine haşlanmaya yakın yeşil mercimek eklenir. Yemeğin yöresel tarifinde bunlar piştikten sonra içine kavurma eti ve keledoş otu denilen pancar haşlanarak eklenir. 15 dakika civarında kaynatılır. Yörede keşk denilen çökeleğin şekil verilip kurutulduğu malzeme (yoğurt kurusu) suyla ıslatılıp yumuşayınca kadar ovulur. Ardından bu keşk, hazırlanan malzemenin üzerine dökülür ve kaynayınca kadar karıştırılır. Muhallebi kıvamına gelinceye kadar pişirilir. Sosu için birkaç kuru soğan küp küp doğranarak tereyağı ve salçayla kavrulur. Hazırlanmış olan yemeğin üzerine dökülür (Fotoğraf 7.14). Ayrıca isteğe bağlı pul biber ve heliz otu eklenmektedir. Ancak heliz otu sadece ilkbahar aylarında çıktığı için çoğu zaman tariflerde yer almamaktadır. Bunun yerine yeşil nane serpiştirilir (Fidan, 2022).

Fotoğraf 7. 14. Keledoş Yemeği

7.4.5.2. Ciğer Taplama

Akciğer ve karaciğer kıyma olarak çekilir. İçine tuz ve ince bulgurla birlikte ince ince doğranmış yeşilbiber ve maydanoz eklenerek karıştırılır. İyice yoğurulan bu karışım çiğ köfte kıvamı aldıktan sonra ceviz büyüklüğünde elde yuvarlanarak önceden kaynatılmış suda haşlanır. Servis tabağına alındıktan sonra üzerine pul biber ve tereyağı eklenir ve genellikle ayran ve yeşilliklerle birlikte tüketilir (Fotoğraf 7.15).

Fotoğraf 7. 15. Ciğer Taplama (Özrek, 2018)

7.4.5.3. Çorti Aşı

Çorti aşının yapımında bir tencere içerisine bırakılan çorti ve yarmalar kaynatıldıktan sonra içerisine yaklaşık 1 kg kemikli dana ya da kuzu eti eklenir. Etle birlikte kaynayan tencere içerisine ayrı bir tavada yağ, salça, pulbiber ve bir adette soğan kavrularak eklenir. Kıvama gelinceye kadar bir müddet daha pişirildikten sonra sıcak bir şekilde servis edilmektedir (Fotoğraf 7.16).

Fotoğraf 7. 16. Çorti Aşı (İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Arşivi, 2021)

Malazgirt ilçesinde en çok tercih edilen yemeklerin başında gelen çortinin turşusu da yapılmaktadır. Turşu olarak adlandırılrsa da limon ya da sirke kullanılmamaktadır. Küplerin içine doldurulan lahana içerisine baharatlar atılarak ekşimeye bırakılmaktadır. İnce ince doğranan lahana küplerinin içine, reyhan, soğan ve maydanoz eklenmektedir.

7.4.5.4. Öğütülmüş Dövme Köftesi (Sulu Köfte)

Buğday öğütölüp dövme yapıldıktan sonra belli işlemlerden geçerek daha ufak hale getirilir. Bu daha ufak olan öğütülmüş dövmeden sulu köfte yapılır. Ülkemizde yaygın olarak tüketilen etli köftelerin aksine içerisinde et yoktur. Dövme suda ıslatılıp biraz bekletilir. O sırada yemeğin iç malzemesi hazırlanır. İç malzeme olarak soğan, salça, yağ, pul biber, baharatlar kullanılır. Bu malzemeler kavrulduktan sonra erik kurusu ayrı bir yerde biraz kaynatılır. Ardından köftelere yuvarlak bir şekil verilir ve tüm malzemeler birleştirilerek içine biraz su eklenir. 10-15 dakika arasında kaynatıldıktan sonra sıcak olarak servis edilir. İsteğe bağlı olarak sos sonradan da eklenebilir (Fidan, 2022).

7.4.5.5. Kavurma

Kış ayları için koyun veya keçi etinden yapılır. Etler ufak dilimler halinde kesilir. Büyük kazanlar içerisinde ateşte pişirilir. Kendi halinde piştikten sonra bolca yağ ve tuz atılarak soğuması beklenir. Soğuduktan sonra teneke ve kaplara konularak kilerlere kaldırılır. İstenildiği vakit ısıtılıp tüketilebilir. İlçe insanı tarafından sıkça tüketilen bir kış yemeğidir.

Kavurma özel günlerde en çok tüketilen yemektir. Düğünlerde, cenazeden sonra başsağılığına gelen misafirlere pilav ve yoğurtla birlikte ana yemek olarak verilmektedir.

7.4.5.6. Afşor

Afşor, kemikli kuzu eti ve patatesten yapılan yahni yemeğidir. Kuzu eti temizlenip yıkandıktan sonra tuzlanır ve tencerede iyice kaynatılır. Suyunu iyice çeken kuzu eti daha sonra kavrulmaya bırakılır. Büyük parçalar halinde doğranan patateslerin

üzerine tuz, isteğe göre baharatlar ve salça eklenerek pişinceye kadar kaynatılır. Piştikten sonra tabaklara konulup sıcak tüketilir (Şeker, 2022).

7.4.5.7. Helise

Dövme (buğdayın öğütülmüş hali), kuzu eti ile hazırlanıp bir çömleğe koyulur. İçerisine tuz ve suda eklenir. Kapağı kapatılarak bir tandıra bırakılır. Ara sıra karıştırılır. Belli bir süre kayadıktan sonra kemikler ayrıştırılır. Helise biraz daha karıştırılır. İri taneler ve et birbirine karışınca kadar sık sık karıştırılır. Daha sonra ayrı bir tabakta sosu hazırlanır. Sos içerisine, yağ, salça, pul biber, kekik vs isteğe bağlı baharatlar kullanılır ve sıcak olarak servis edilir (Fidan, 2022).

7.4.5.8. Kengel Kızartması

Muş'ta dağlardan toplanan kenger taze taze yendiği gibi salamura yapılarak kışa hazırlık için de saklanmaktadır. Bölgede uzun süren kış gelmeden makarna ve erişte hazırlanmakta, tandırda ekmek yapılarak tarhana yoğurulmaktadır. Yörenin temel gıdası olan bulgur kaynatılıp, döğme dövülmekte, un öğütülerek ambarlara basılmaktadır. Evde yiyecek bir şey olmadığında çorti veya jağ/cağ turşusu yahut kenger kızartması ilk akla gelen pratik yemek çeşididir (Yıldırım & Alpaslan, 2021).

7.4.5.9. Yumurtalı Heliz

Heliz otu iyice yıkandıktan sonra suda iyice haşlanır. Daha sonra çırpılan yumurtaların içine banılıp unla karıştırılır ve kızgın yağda kızartılır. Kızartılan helizler servis edilir (Fotoğraf 7.17).

Fotoğraf 7. 17. Yumurtalı Heliz Yemeği

7.4.5.10. Kırçık/Kırçık

Kışlık olarak kurutulan salatalık kabuklarından yapılan bir sebze yemeğidir. Kurutulmuş salatalık kabukları suda temizlendikten sonra yağda kavrulur. Daha sonra içerisine ince ince doğranan soğan ve biber eklenir. İçerisine suyla özenmiş olan yoğurt, sarımsak ve yağ eklemesinden oluşan karışım salatalık kabuklarının üzerine dökülerek tüketilir (Fotoğraf 7.18).

Fotoğraf 7. 18. Kırçık Yemeği (Özrek, 2018)

7.4.6. Tatlılar

7.4.6.1. Jajarun

Un, tereyağı, süt ve yağın içine un bırakılarak tavada hafif ateşte karıştırılarak kavrulur. Kavurma işi bittikten sonra şeker tozu ilave edilir. Bir çeşit muhallebi türüdür. Özellikle yeni doğum yapmış kadınlar çabuk iyileşsin ve sütü bol olsun diye yapılır (Fotoğraf 7.19). Sıcak sıcak servis yapılır (Acaroğlu, 2022).

Fotoğraf 7. 19. Jajarun Tatlısı (Özrek, 2018)

7.4.6.2. Beşi Tatlısı

Un, süt, şeker bir kaba alınır ve üzerine yumurta kırılır. İyice yoğurulur ve sert bir hamur elde edildikten sonra parça parça sıkılarak avuç içerisinde sıkılır. Daha sonra kalbura hamur vurularak desen verilir. Kızdırılmış yağda iyice kızarana kadar kızartılır (Fotoğraf 4.20). Bir tabağa alınarak servis edilir (Özrek, 2018).

Fotoğraf 7. 20. Beşi Tatlısı (Özrek, 2018)

7.4.7. Turşular

Yörede sonbahar ayında genellikle kışlık yiyecek olarak turşu yapılmaktadır. Başta lahana olmak üzere yeşil domates, kavun, salatalık, havuç, biber turşusu tercih edilir. Turşu suyu için elma ve üzüm sirkesi, limon tuzu, kaya tuzu suda eritilir bidonların ağzına kadar doldurulur ve turşular kilerde muhafaza edilir.

7.4.7.1. Kelem Turşusu (Lahana Turşusu)

Beyaz lahana büyük büyük doğranır ve turşu kabına konulur. Su, tuz, limon tuzu, sirke konulur ve ağzı sıkıca kapatılır. Birkaç gün sonra üzerine küçük doğranmış havuç ve kırmızı lahana eklenir ve ağzı kapatılır. Kelem dolması yapımında da kullanılır. Yaklaşık iki üç hafta sonra hazır hale gelir.

7.4.7.2. Heliz Turşusu

Heliz salamura yapımında kullanılan Kartevin Dağı'ndan toplanan bir bitkidir. Peynir yapımında da kullanılmaktadır. İlçede en çok tüketilen yemeklerden keledoş yemeğinin ana malzemesidir. Keledoşa katılmadan önce heliz otu haşlanır ve didiklenerek ayrılır. Güneşte kurutulan heliz otu kış yemeklerinde kullanılmak üzere saklanmaktadır.

Heliz turşusu, ise heliz otunun ilkbahar aylarında toplanarak yıkandıktan sonra küplere bastırılmasıyla yapılır. Küp içerisine bir avuç kadar nohut, bir su bardağı şeker, birkaç baş sarımsak eklenir. Ayrı bir tabakta domates rendelenip haşlandıktan sonra turşu suyunun içine eklenir. Turşunun suyu eklendikten sonra ağzı sıkıca kapatılır ve 2-3 gün güneşte bekletilir. Sonrasında küp, kapalı bir ortama alınır. Küpün ağzı turşu tüketilmeye başlanacağı zaman açılır (Fotoğraf 7.21).

Fotoğraf 7. 21. Heliz Turşusu

7.4.7.3. Pırvaz Turşusu (Lahana ve Biber)

Lahana yaprakları ufak ufak doğranır. Bidonların dibine sarımsak ve nohut koyulur. Doğranan lahana yaprakları pul biberle karıştırılarak bidondaki nohut ve sarımsağın üzerine eklenir. Genellikle iki kat lahana arasına tek kat sivri biber eklenir. Tercihe göre kaya tuzu ya da normal tuz suyun içerisinde eritilesiye kadar karıştırılır. Tuzlu subidonun ağzına kadar doldurulur ve güneş görmeyen bir yerde ağzı sıkıca kapalı şekilde muhafaza edilir. 15-20 gün sonra açılarak yemeklerin yanında tüketilir.

7.4.7.4. Kengel Turşusu

İlkbaharda tarlalarda yetişen kengel toplanıp temizlenerek yıkanır. Daha sonra tuz ile birlikte bir süre ovulur. Ovulan kengeller bidon veya küpe basılarak üzerine alabildiğine kadar su eklenip bidonun ağzı sıkıca kapatılarak turşu olmaya bırakılır (Özrek, 2018) (Fotoğraf 7.22).

Fotoğraf 7. 22. Kengel Turşusu

7.4.7.5. Spidank

İlkbahar aylarında dağlık alanlarda (özellikle Kartevin Dağı) yetişen bir bitkidir. Bitki peynir yapımında peynire tat vermesi için kullanılır. Tadı sarımsağın tadını andırır ve kurutularak kullanılmaktadır.

7.4.8. Kışlık Yiyecekler

Malazgirt’te uzun süre kış nedeniyle kış hazırlıkları ve kurutmalıkları büyük bir önem taşımaktadır. İlçede kış mevsiminin uzun sürmesine bağlı olarak yöre halkı bazı önlemler almaktadır. Bu hazırlıklar geçmişten günümüze süregelen devam etmektedir. İlçede yetişen tüm sebze ve meyveler; domates, fasulye, biber, patlıcan kurutularak

kışlık yiyecek olarak saklanmaktadır. Eskiden daha yaygın yapılan kış hazırlıkları deepfreze ve buzdolabında saklanmaktadır. Bunun yanında pilavlık buğdaylar kaynatılır, kurutulur ve elle ayıklanan bulgurlarda değirmende işlenerek kışlık pilav yemekleri için bulgurlar öğütülmektedir (Fotoğraf 7.23).

Fotoğraf 7. 23. Aksungur Mahallesi’nde Kışa Hazırlık İçin Kaynatılan Bulgurluk Buğdaylar

7.4.8.1. Jağ/Cağ (Çakşır-İkiz Otu)

Dağlık bölgelerde yazın yetişen bir bitkidir. Yazın toplanan jağ, turşu tenekelerinde saklanır. Daha çok kışın tüketilen jağ otu tavaya biraz yağ dökülerek pişirilir, üzerine birkaç yumurta kırıldıktan sonra unla karıştırılır. İyice piştikten sonra kaplara konularak servis edilir (Ekmekçi, 2014).

Jağ/cağ, kengere benzeyen yabani şifalı bir bitkidir. Dağlardan toplanan jağ/cağ iyice temizlenip sapından ayrılır. Küp ve bidona sığacak şekilde küçük parçalar halinde doğranır. Kaynamış suyun içine biraz yoğurt atılır (ayran da olabilir), tadı güzel olsun diye o suyla haşlanır. Daha sonra yıkanarak küpe veya bidona dizilir. Tuzlu su eklenerek ekşitilir ve turşusu kurulur. Jağ/cağ turşusu, turşu olarak yenmesinin yanı sıra üzerine yumurta kırılıp yağda kızartılıp tüketilmektedir (Yıldırım & Alpaslan, 2021). Ayrıca caj otunun antibiyotik özelliği olduğu da halk arasında yaygın bir inançtır.

7.4.8.2. Kak

Kak ilçede başta kurutulmuş elma, armut, dut vb. meyvelere verilen isimdir. İlçenin kışlık yiyecekleri arasında yer almaktadır. Kurutulabilir her çeşit meyve ufak ufak doğranarak, güneşte kurutulur ve genellikle çerez olarak tüketildiği gibi yemeklerde de kullanılmaktadır. Ayrıca sebzelerden başta domates, biber, patlıcan olmak üzere salatalık kabuğu, nane ve reyhan otu kurutularak saklanır ve kışın yemeklerde kullanılmaktadır.

7.4.9. Hoşaf ve Diğer İçecekler

Hoşaf Türk mutfağında doğal olarak kurutulmuş meyvelerden hazırlanan meyve suyudur. Malazgirt ilçesinde de kurutulmuş erik, kayısı, armut, vişne 10 dakika kadar pişirilir ve içerisine isteğe bağlı miktarda şeker atılır ve soğumaya bırakılır. Genellikle kışın ve ramazan aylarında oldukça fazla tüketilir.

Bunun dışında içecek olarak en yaygın ayran, doğal çay, yöresel bitkilerden elde edilen bitki çayları ve kahve tüketilmektedir.

7.4.10. Özel Günlerde Yapılan Yemekler

Malazgirt ilçesinde düğünlerde et ağırlıklı yemekler öne çıkar. Ana yemek olarak kavurma, bunun yanında pirinç pilavı, salata ve cacık ikramı yapılmaktadır. Cenaze törenlerinden sonra gelen misafirlere kavurma başta olmak üzere pilav ve yoğurt ikram edilir (Fotoğraf 7.24).

Fotoğraf 7. 24. Cenaze Törenlerinden Sonra Misafirlere İkram Edilen Yemekler

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8. SONUÇ VE ÖNERİLER

Malazgirt, güney ve güneydoğusunda Bitlis iline bağlı Ahlat ve Adilcevaz ilçeleri, kuzeydoğu ve doğusunda Ağrı iline bağlı Patnos ve Tutak ilçeleri, kuzey ve kuzeybatısında ise Erzurum iline bağlı Karayazı ve Hınıs ilçeleri, batısında ise Muş ilinin bir diğer ilçesi olan Bulanık'la çevrilidir. İlçe Van Gölü'nün kuzeybatısında yer almaktadır. Malazgirt Ovası, Süphan Dağı'ndan çıkan lavların etrafa yayılmasıyla oluşmuş ayrıca akarsuların aşındırmasıyla meydana gelmiştir. Süphan Dağı'ndan çıkan püskürük kayalar oldukça geniş bir alana yayılmıştır.

Malazgirt ilçesi karasal iklim özelliklerine sahiptir. Araştırma sahası iklimi gereği nem bakımından yetersizdir. Bu nedenle çabuk ısınıp çabuk soğumaktadır. Kış ve sonbahar ayları sıcaklık ortalamaları düşük olduğu için yüksek basınç etkili olmaktadır. İlkbahar ve yaz aylarında ise sıcaklık ortalamalarının yükselmesine bağlı olarak alçak basınç şartları etkili olmaktadır. Aylık ortalama sıcaklığı en yüksek ay temmuz, en düşük ay ise ocak ayıdır. Araştırma sahasında en yağışlı dönem nisan ve mayıs aylarıdır. En kurak aylar temmuz ve ağustos aylarında yaşanmıştır.

Malazgirt ilçesi birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Asurlardan Osmanlı İmparatorluğu'na kadar birçok medeniyetin izlerine çok geniş alanlarda rastlanmaktadır. İzinli veya kaçak yapılan kazılarda geçmiş dönemlere ait izleri görebilmek mümkündür.

Araştırma sahası etnografik açıdan çeşitlilik göstermektedir. Türk, Kürt, Ermeni nüfusun bir arada yaşadığı ilçede son yıllarda ilçe dışına yapılan göçlerin dikkat çekici bir yapı arz ettiği görülmektedir. Malazgirt ilçesinde göçün başlıca ekonomik sebepleri arasında; geçim kaynaklarının sınırlı olması dolayısıyla işsizliğin fazla olması, tarım alanlarının miras yoluyla bölünmesinin olduğu tespit edilmiştir. Bunun dışında aileler arasında yaşanan kan davaları ve husumetlerde göçe sebep olmuştur. Bunun dışında eğitim, sağlık ve terör nedeniyle göçlerin gerçekleştiği tespit edilmiştir. İlçenin en çok göç verdiği illerin başında İstanbul, Tekirdağ ve İzmir gelmektedir. İlçe halkıyla yapılan

yüz yüze görüşme tekniği sonucunda özellikle Tekirdağ'ın Çorlu ilçesine yoğun bir göç olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma sahasının jeomorfolojik yapısı analiz edildiğinde lav örtüsü üzerinde kurulmuş bir ova olduğu görülmektedir. Bunun sonucu olarakta ilçede yaşayan insanların barınma ihtiyacının karşılanmasında çevrede bol miktarda bulunan bazalt taşlarından faydalandıkları tespit edilmiştir. Geleneksel evlerin büyük kısmı, günümüz duvar ve temelleri bazalt taşlarıyla inşa edilmiştir. Bazaltın yaygın kullanımında çevrede bol ve kolay temin edilebilir olması etkili olmuştur.

Malazgirt ilçesinde geleneksel mesken yerleşmeleri incelendiğinde yapımında fizikî ve beşerî faktörlerin birlikte etkili olduğu gözlemlenmiştir. Geçmiş dönemlerde yaşayan insanların çevreden temin ettikleri bazaltları kültürel değerleriyle harmanlayarak evlerini inşa etmişlerdir. Depremlerde birçoğu yıkılmış olsa da ayakta kalan geleneksel evlerin gerek duvarların yüksekliği gerek oda salon, mutfak, gerekse banyo tuvaletlerin mimarisi genel özellikleri itibariyle Türk evi özelliklerini barındırdığı tespit edilmiştir.

Geleneksel Malazgirt evleri yapılırken güneş ışınlarından daha fazla yararlanabilmek amaçlı güney cepheye bakmasına dikkat edilmiş, kışın sert geçen soğuktan korunabilmek amacıyla ise pencereler küçük, duvarlar kalın inşa edilmiştir. Bunun yanında güneş ışığını az alan kuzey yönüne şiddetli rüzgârdan korunmak amacıyla evin bir kısmı eğimli yamaçlardan faydalanılarak toprak altında bırakılmıştır. Ayrıca ilçe merkezi Malazgirt Kalesi'nin etkisiyle kale içinde gelişme göstermiş bu yönüyle "Kale Kent" özelliği kazanmıştır.

Araştırma sahasındaki geleneksel konutların maddi zorluklardan kaynaklanan zorluklardan dolayı hızla yok olduğu gözlenmiştir. Ayrıca kalabalık ailelerin yerini çekirdek ailelerin alması, yeni mesken yapım tekniklerinin yaygınlaşması gibi nedenler geleneksel meskenleri yok olmakla karşı karşıya bırakmıştır. Geçmişten günümüze kadar tarihi süreçler içerisinde yok olmadan gelebilen geleneksel meskenlerin gelecek kuşakların görmesi ve ilçenin kültürel kimliğinin devamı açısından önemlidir. Bu konuda kamu ve özel sektör olmak üzere bütün kurumlar sorumlu davranarak geleneksel mesken kültür özellikleri, kültürel miras olarak yaşatılmaya çalışılmalıdır.

Malazgirt, dünyanın tarihi değiştiren ve görölmek istenilen şehirlerden birisi olması yanında büyük bir kültür turizm sahası haline getirilebilir bir ilçedir. Bu durumun önündeki en büyük engellerden biri şehir ve köylerdeki kaçak kazılar olarak göze çarpmaktadır. Bu kazılar medeniyetlerin izlerinin tahrip edilmesine veya yok olmasına neden olmaktadır. Oysa kazıların bilim insanlarımız öncülüğünde yapılması, mirası koruma özellikleri bakımından son derece önemlidir.

Malazgirt ilçesinin fizikî özellikleri ile beşerî özelliklerden ekonomik koşullar giyim kuşam üzerinde etkili olmuştur. İlçe merkezinde halkın büyük çoğunluğunda modern giyim tarzı görölse de kırsal kesimde yer alan bazı köylerde geleneksel kıyafetler halen daha varlığını sürdürmektedir. Ancak yörenin gerek mesken tipleri gerek geleneksel kıyafetleri ve gastronomisi yeterince tanıtılamamıştır. Her yıl 26 Ağustosta yapılan Malazgirt Zaferi kutlama etkinlikleri ilçe kültürünün tanıtımı için büyük bir fırsattır. İlçeye gelen misafirlere gastronomiye ait yemekler sergilenmeli, yöresel kıyafet kültürünün tanıtımı yapılmalı, festivaller ve çeşitli etkinliklerde kullanımı ve yapılışları teşvik edilmelidir.

Araştırma sahasında farklı medeniyetlerin yaşamış olması gastronomi kültüründeki çeşitliliği de beraberinde getirmiştir. Araştırma sahasında görölen karasal ikliminin etkisiyle arpa, buğday, nohut ve mercimek ekilmiş ve tahıl ve baklagil ağırlıklı yemekler öne çıkmıştır. Bölgede küçükbaş hayvancılık faaliyetleri yapılmaktadır. Bu durum yemeklerde koyun, kuzu ve keçi etinin yoğun kullanılmasını sağlamıştır. Hayvanların etinin yanında sütünden ve yağındanda faydalanılmış bu durum yemeklerde kullanılan gereçleri de şekillendirmiştir

Malazgirt'te kış aylarında tüketilmek amacıyla doğadan toplanan bitkilerin yeri büyüktür. Özellikle heliz, spidank, çiriş, uçkun ve kenger otu sofralarda en çok tüketilen otlardır. Bu otların ilkbahar aylarında toplanıp derin dondurucuda saklanarak kışın tüketildiği gözlemlenmiştir. Ancak son yıllarda kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, taşıma ve kurye hizmetlerinin gelişmesi insanları hazır yemek kültüre yöneltmektedir. Bu nedenle özellikle genç nesilde kendi yemek kültürlerine uzak olduğu tespit edilmiştir. Gençler arasında her geçen gün yayılan fast food tarzı yiyecekler geleneksel yemek kültürümüzü olumsuz etkilemektedir. Bunların zararları anlatılarak tüketimi

sınırlandırılmalıdır. Bu nedenle ailelerin yöresel yemekleri yaşatmak adına çocuklarıyla hazır yiyecekleri tüketmek yerine kendi ürettiği yemekleri yaparak yemeli ve bu yemeklerin gelecek nesillere de aktarılması için kayıt altına alınması gerekmektedir.

Yer adlandırmaları, incelenen bölgenin tarihi ve kültürel özelliklerinin tespit edilmesinde en önemli unsurlardan birisidir (Kayserili A. , 2016). Araştırma sahasındaki yer adlarının geçmişi araştırıldığında çok köklü bir geçmişe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Malazgirt ilçe merkezi ve köy adlarının kökeninde kültürel, tarihi ve ekonomik yapı etkilidir. Araştırma sahası geçmişten günümüze birçok medeniyet tarafından pek çok kez el değiştirmiş ve bu durum yer adlarını önemli ölçüde değiştirdiği söylenebilir.

Geçim kaynağı olarak başta tarım ve hayvancılığın geldiği Malazgirt ilçesinde köy isimlerinin adlandırılmasında genel olarak ekonomik faaliyetlerin etkili olduğu gözlemlenmiştir. Bunun dışında Malazgirt ilçesinin belleğini oluşturan yerel ve ulusal şahıs isimlerinin mahalle ve köylerin adlandırılmasında kullanıldığı tespit edilmiştir. Değişim ve gelişim hayatın bir parçasıdır. Ancak köylere verilen isimler ilçe kültürünün köklerine bağlı kalınmasına özen gösterilmelidir. Yer adları ulusal kimliği yansıttığı için Malazgirt'in köklü tarihi köy ve mahalle isimlendirmelerinde yaşatılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Akar, A. (2006). Renge Bağlı Yer Adlandırmalarında Muğla Örneği. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 1 (20), 51-63. Kayseri.
- Aksan, D. (2020). *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim (7. Baskı)*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Alkayış, M. F. (2007). Türkiye Türkçesinde Bitki Adları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kayseri.
- Aman, F. (2012). Bronislaw Malinowski'nin Kültür Teorisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* , 21 (1), 135-151, Bursa.
- Argıt, B. İ. (2015). Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam. Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, 4, (Ed.Coşkun. Yılmaz), İstanbul.
- Arı, Y. (2005). Amerikan Kültürel Coğrafyasında Peyzaj Kavramı. *Doğu Coğrafya Dergisi* , 10 (13), 311-339, Erzurum.
- Arı, Y., & Köse, A. (2005). İnsan-Çevre Etkileşimini Yorumlamada Yeni Bir Alternatif: Kültürel Coğrafya. s. 51-59. Ulusal Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı, Türk Coğrafya Kurumu Yayınları, İstanbul.
- Atabay, N., Kutluk, İ., & Özel, S. (2003). *Sözcük Türleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Atalay, İ. (2005). *Genel Fizikî Coğrafya*. Meta Basım Matbaacılık, İzmir.
- Atalay, İ. (1983). *Muş Ovası ve Çevresinin Jeomorfolojisi ve Toprak Coğrafyası*. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 24, İzmir.
- Atalay, İ., & Mortan, K. (2011). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası* 5. Baskı, İnkılap Yayınevi, İstanbul.
- Aydın, E. (2008). Şine Usu Yazıtında Hayvan Adlarıyla Kurulmuş Yer Adları Üzerine İncelemeler. *Turkish Studies, International Turkish Studies* , 3(1) 145-201.
- Ayhan, F. (2021). Türk Geleneksel Giyim Kültüründe Şalvar. *Humanities Sciences* , 16 (1), 59-70.
- Başar, F. (1997). *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Başkan, Ö. (1984). Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten.* , 18, 237-251.

- Baydaş, A., Say, Ş., Derindağ, M.R. (2020). Dini Tutum Açısından Tesettür Moda Giyim Tercihi Konusunda Etkili Olan Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma. *Bilimname*, 42, 181-214.
- Baykara, T. (1991). *Hınıs ve Malazgirt Sancakları Yer Adları (XVI. Yüzyıl)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Begic, H. N., & Kaya, R. (2020). Muş Yöresi Erkek Giyim Kuşamına Dair Bir Çalışma. *II. Uluslararası Muş Sempozyumu* s 178-185, Muş Alparslan Üniversitesi, Muş.
- Bekar, Ö. A. (2022). Muş Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı, Erzurum.
- Beşirli, H. (2012). *Yemek Sosyolojisi: Yiyeceklere ve Mutfığa Sosyolojik Bakış*. Phoenix Yayınevi (2.Baskı), Ankara.
- Biber, H., & Çavuşoğlu, R. (2011). Muş İli ve İlçeleri 2009 Yılı Arkeolojik Yüzey Araştırmaları (Demir Çağları) 28. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2, s. 201-224.
- Boran, A. (1999). *Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi*. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Bulut, İ. (1996). Sorgun Yöresi Köy ve Mevki Adlarının Kaynakları. *Akademik Araştırmalar Dergisi* , 3, 30-40.
- Burhanlı, Ş., & Atlıhan, Ş. (2018). Malazgirt Yöresi Halı-Kilimlerinde Saçaklar. *Sanat Tasarım Dergisi* , 9, 45-50.
- Canbolat, C., & Yaman, M. (2017). Hatay İlinde Yaşayan Farklı Dini İnançlara Mensup Bireylerin Gastronomik Etkileşimi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* , 5 (1), 96-104.
- Cin, H. (1990). Selçuk Üniversitesi Rektörü Prof.Dr.Halil Cin'in Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Açılış Konuşması", Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri. Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, s. 11-16. Ankara.
- Cuinet, V. (1891). *Géographie Administrative, Statistique, Descriptive Et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie-Mineure*. Tome Deuxième, Ernest Leroux Editeur, (Vol. 2). p. 590, Paris.
- Çalışkan, O., & Seyitoğlu, F. (2014). Turizm Literatüründe Türk Mutfığı Üzerine Yapılan Araştırmaların Değerlendirilmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* , 2 (4), 23-35.
- Çetin, E. (2005). Divanü Lügati't-Türk'teki Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 14 (2), 185-200.
- Çevik, A. (2022). Roma'nın Cehennemi Malazgirt. *Aktüel Tarih Dergisi* , 3, 32-34.

Çiftçi, F. (2022). Yer Adları Üzerine Bir İnceleme: Muş Köy Adları Örneği. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* , 31, 706-721.

Darkot, B. (1970). *Muş*. İslam Ansiklopedisi VII. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.

Dikmen, Ç. B., & Toruk, F. (2021). Malazgirt Kalesi ve Çevresi Koruma Önerileri. ” *International Social Sciences Studies Journal* ” , 7 (89), 4525-4545.

Dilmaç, A. T. (2019). Bartın Köy Adları Üzerine Bir İnceleme (Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.

Doğanay, H. (1994). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Gazi Büro Kitabevi, Ankara.

Doğanay, H., & Coşkun, O. (2013). Türkiye Yaylacılığındaki Değişme Eğilimleri ve Başlıca Sorunlar. *Doğu Coğrafya Dergisi* , 18 (30), 1-30. Erzurum.

Dölek, İ., & Çevik, A. (2023). Malazgirt Savaş Alanının Tespiti, Tarihi ve Arkeolojik Yüzey Araştırması Projesi Kapsamında Malazgirt İlçesi Sınırlarında Bulunan Kültürel Miras Eserlerin 3B Modellemesi: Bir Kültür Envanteri Çalışması. *Kültürel Miras Araştırmaları Dergisi* , 4 (1), 43-48.

Dölek, İ., & Durmuş, E. (2019). Muş İlinde Yerleşme Tiplerinin Coğrafi Dağılışı. *Journal of Geograph and Geograpy Education* , 39, 256-278.

Dönmez, Y. (1990). *Umumi Klimatoloji ve İklim Çalışmaları*. İstanbul Üniversitesi. Coğrafya Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

Ekmekçi, M. (2014). *Muş Halk Kültürü*. Muş Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayını, Muş.

Emekli, G. (2006). Coğrafya, Kültür ve Turizm: Kültürel Turizm. *Ege Coğrafya Dergisi* ,15 (1-2), 51-59, İzmir.

Eren, H. (1966). Yer Adlarımızın Dili. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* , 13, s.155-165.

Erinç. (1953). *Doğu Anadolu Coğrafyası*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafyası Enstitüsü Yayınları, No: 15, İstanbul.

Erinç, S. (1969). Klimatoloji ve Metodları. 2. Baskı, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 994, İstanbul.

Eser, M. (2014). Selçuklular Döneminde Muş ve Çevresi. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* , 9 (1), 185-207.

Fatma Fidan (2022/02/05). *Sözlü Görüşme*. Alparslan Anadolu İmam Hatip Lisesi, Malazgirt.

- Fırat, M. Ş. (1970). *Doğu İlleri ve Varto Tarihi*. Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Fırat, M. (2014). Yemeğin İdeolojisi ya da İdeolojinin Yemeği: Kimlik Bağlamında Yemek Kültürü. *Folklor/Edebiyat Dergisi* , 20 (80), 129-140.
- Gökalp, Z. (2019). *Türkçülüğün Esasları*. (Hazırlayan; S. Conoğlu) Ötüken Yayınevi, Ankara.
- Gönen, S. (2007). Efsanelere Göre İnsan Adlarından Kaynaklanan Yerleşim Yeri Adları ve Beyşehir Adı. *Selçuk Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi* (17), 257-266, Konya.
- Görünür, L. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Kadın Giysileri*. Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul.
- Gündoğdu, H. (1996). Genel Özellikleriyle Erzurum Evleri. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* , 3, 27-37.
- Güngör, M. (2013). Giyim Kültürü ve Giysiye Sahip Olma Arzuları: Giyim Mandalası. *Ekev Akademi Dergisi* , 17 (54), 205-211.
- Haydaroğlu, İ. (2003). Osmanlı Saray Mutfagından Notlar. *Tarih Araştırmaları Dergisi* , 22 (34), 1-10.
- Honigman, E. (1970). *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*. (Çev; Fikret Işıltan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Hurşid, M. (1997) *Seyâhatnâme-i Hudûd*. (Çev; Alâattin Eser), Simurg Yayınevi, İstanbul.
- İnalcık, H., & Renda, G. (2003). *Osmanlı Uygarlığı*. 2, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1986). *Türk Milli Kültürü* (4.Baskı). Boğaziçi Yayınları Ötüken Neşriyat-Tarih Dizisi, İstanbul.
- Karakuş, İ. (1994). Türkçe Ad Bilim (Onomastik)'de Hayvan Adları. *Erdem Dergisi* , 9 (27), 1143-1152.
- Karaman, H., Dönmez, İ., Çağrı, M., & Gümüş, S. (2007). *Kur-an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Kargiglioğlu, Ş., & Kabacık, M. (2017). Gastronomi Turizmi Kapsamında Urla Enginar Festivaline Gelen Turistlerin Festival Hakkındaki Görüşleri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* , 3 (5), 409-421.
- Karpuz, H. (2011). Türk Evi. *Türk Yurdu Dergisi* , 290, s.55-63.

- Kasar, H. (2021). Türk Mutfak Kültürü Evreleri ve Mutfak Sentezinin İncelenmesi. *Journal of Humanities and Tourism Research* , 11 (2), 347-358.
- Kaya, G. (2005). Posof Çayı Havzası'nda Yerleşmeler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 5 (1), 71-96, Erzurum.
- Kayserili. (2010). Carl Ortwin Sauer ve Kültürel Coğrafya. *Doğu Coğrafya Dergisi* , 15 (24), 177-190, Erzurum.
- Kayserili, A. (2016). Bir Toponomi Araştırması: Ağrı'da Yer Adları. Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi (*Turan-Sam*), 8, s. 21-29.
- Kayserili, A. (2014). *Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre)*. Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 1036, Zafer Ofset, Erzurum.
- Kemaloğlu, M. (2011). Terekeme-Karapapak Türkleri ve Yemek Kültürü (Muş-Bulanık Çevresinde). *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 4 (2), 415-438, Erzincan.
- Kılavuz, B. N. (2008). Ortaçağ ve Sonrası Muş İli Yüzey Araştırması. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* , 2 (1), 304-329.
- Kıranşan, K. (2017). Bulanık-Malazgirt Havzası'nın (Muş) Fizikî Coğrafyası (Doktora Tezi). 3. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Ana Bilim Dalı, Elazığ.
- Kıranşan, K., & Şengün, M. T. (2017). Bulanık-Malazgirt Havzası'nın (Muş) Hidrografik Özellikleri. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 7 (14), 149-182, Bingöl.
- Kıranşan, K., & Şengün, M. T. (2019). Bulanık-Malazgirt Havzası'nın (Muş) Jeomorfolojik Özellikleri. (Ed; B. Gönençgil, T. A. Ertek, I. Akova ve E. Elbasi) 1. *İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı*, 595-604.
- Kıvanç, E., Öner, N., Harmanakaya, T., Ulu, F. (2020). Şehrimiz Muş. (Ed; Necmettin Bulakçıbaşı). Muş Milli Eğitim Müdürlüğü Yayınevi, Muş.
- Kızıldemir, Ö., Öztürk, E., & Sarıışık, M. (2014). Türk Mutfak Kültürünün Tarihsel Gelişiminde Yaşanan Değişimler. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 14 (3), 191-210, Bolu.
- Koca, S. (2016). Türkiye Selçuklu Hükümdarlarının Temel İç ve Dış Politikaları ve Bu Politikalardan Güttükleri Amaçlar. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* (1), 9-39.
- Kocaman, S., & Kayserili, A., & Kaya, F. (2014). Kültürel Coğrafya Açısından Bir Araştırma: Tarihi Kağızman Evleri. *Doğu Coğrafya Dergisi* , 19 (32), 145-170, Erzurum.
- Koçhan, N. (1990). Malazgirt Tıkızlı Kalesi. *Sanat Tarihi Dergisi* , 5 (5), 87-97.

Korkmaz, H., & Gürbüz, M. (2008). Amik Gölü'nün Kültürel Ekolojisi. *Marmara Coğrafya Dergisi* (17), 1-26, İstanbul.

Korkusuz, T. (2022). COVID-19 Salgınında Sürdürülebilir Turizmi Yeniden Düşünmek. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 26 (4), s. 404-412, Erzurum.

Kökten, K. (1952). Araştırma, Anadolu'da Prehistorik Yerleşmelerin Dağılışı Üzerinde Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafi Fakültesi Dergisi* , 10 (3-4), 167-188, Ankara.

Köprülü, F. (1999). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu* (4. Baskı). Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Köroğlu, K., & Sütçü, M. S. (2021). Malazgirt: Bir Ortaçağ Garnizonu ve Surları. *Aktüel Arkeoloji* (83), 80-89.

Köse, A. (2007). Balıkesir Çevresinde Geleneksel Kırsal Avlu Peyzajı ve Değişimi. *Doğu Coğrafya Dergisi* , 12 (18), 7-38, Erzurum.

Kurt, G. (2022). Erken Orta Çağ Türk Kavimlerinde Giyim Kuşam ve Moda. *International Journal Of Turkish Academic Studies (TURAS)* , 3 (2), 30-50.

Küçükerman, Ö. (2007). *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*. Euromat Entegre Matbaacılık, İstanbul.

Lynch, H. F. (1901). *Armenia, Travels and Studies* (Vol. 2). The Turkish Provinces, Londra.

Malazgirt İlçe Tarım Orman Müdürlüğü Brifing Raporu. (2022), Malazgirt İlçe Tarım ve Orman Müdürlüğü.

Malazgirt İlçe Yıllığı. (1989). *Anadolu'nun Kapısı Malazgirt*. Osmanlı Matbaası, (55-58), İstanbul.

Malazgirt Kaymakamlığı. Tarihi Malazgirt Müzesi:
<http://www.malazgirt.gov.tr/malazgirtte-yapimi-tamamlanan-1071den-2071e-zaman-tuneli-malazgirt-muzesi> (Son Erişim Tarihi: 02/03/2022)

Meydan, C., & Guliyeva, M. (2020). Büyük Selçuklu Dönem Sarayı Giyim Kuşamı. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* (16), 176-191.

Muslu, M. (2019). Beslenmenin Tarihsel Süreçte Sosyal ve Uluslararası İlişkilere Yansıması. *Sosyologca Dergisi* , 9 (17), 25-30.

Muslu, M., & Şensoy, F. (2020). Muş Yemeklerinin Beslenme Antropolojisi Bağlamında Değerlendirilmesi. *Anemon Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 7, 21-27, Muş.

Muş ÇED Raporu. (2019). (Haz; ÇED ve Çevre İzinleri Şube Müdürlüğü) Muş Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Muş

Muş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2022). Malazgirt Kaleler: <https://mus.ktb.gov.tr/TR-56141/kaleler.html> (Son Erişim Tarihi: 02/03/2022).

Muş İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. (2022). Muş İli Kültür Envanteri <https://mus.ktb.gov.tr/TR-56180/sit-alanlari.html> (Son Erişim Tarihi: 02/03/2022).

Muş İli Arazi Varlığı. (2002). T.C. Başbakanlık Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.

Muş İl Yıllığı. (1989). Muş Valiliği, İki Nokta Basın Yayın Tanıtım, İstanbul.

Ogier, G. B. (1974). *Türkiye'yi Böyle Gördüm.* (A. Kurutluğlu, Ed.) Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Orhan, F. (2019). *Kültürel Coğrafya Özellikleri ve Turistik Potansiyeli Açısından Geleneksel Artvin Evleri.* Pegem Yayınları, Ankara.

Ögel, B. (1985). *Türk Kültür Tarihine Giriş; Türklerde Giyecek ve Süslenme; Göktürklerden Osmanlılara.* 5, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Ögel, B. (1988). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları.* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

Önçel, S. (2015). Türk Mutfağı ve Geleceğine İlişkin Değerlendirmeler. *Turizm ve Gastronomi Çalışmaları Dergisi* , 3 (4), 33-44.

Özçelik, A. Ö., & Sürücüoğlu, M. S. (2007). Türk Mutfak ve Beslenme Kültürünün Tarihsel Gelişimi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi* , 1 (3), 108-124.

Özçelik, İ. (2019). *Altay Toplulukları Mesken ve Mesken Kültürü.* Türk Dünyası Belediyeler Birliği Yayınları (TDBB), s. 41-51, İstanbul.

Özel, M. (1992). *Folklorik Türk Kıyafetleri.* Türkiye Güzel Sanatları Geliştirme Vakfı Yayınları, 1, Ankara.

Özer, İ. (2014). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yaşam ve Moda.* Truva Yayınları, İstanbul.

Özfırat, A. (1993). M.Ö. II. Binyıl Doğu Anadolu Seramik Kültürleri Üzerine Araştırmalar XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, s. 359-377, Ankara.

Özfırat, A. (2000). 1998 Yılı Bitlis-Muş Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 2, 193-210. Ankara.

- Özfırat, A. (2001). 1999 Yılı Muş İli Yüzey Araştırması: Tunç ve Demir Çağları. 18. Araştırma Sonuçları Toplantısı. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2, s.123-140, İzmir.
- Özgüç, N., & Tümertekin, E. (2011). *Beşeri Coğrafya; İnsan, Kültür, Mekan*. Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Özrek, B. (2018). *Muş Yemekleri ve Mutfak Kültürü*. Muş Valiliği Kültür ve Turizm İl Müdürlüğü, Sunar Basım Yayın, Muş.
- Ritzer, G. (1998). *Toplumun Mcdonaldlaştırılması Çağda Toplum Yaşamının Değişen Karakteri Üzerine Bir İnceleme*. (Çev; Şen Süer Kaya). İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Salman, F. (2013). *Başlangıcından Anadolu Selçuklularının Sonuna Kadar Türklerde Kıyafet Biçimleri*. Ataürk Üniversitesi Yayınevi, Erzurum.
- San, S. (1982). *Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi, Muş Yöresinin Ermeni Terörü ve Kürt Türkleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- San, S. (1947). *Dün ve Bugün Muş (Tarih-Coğrafya ve Folklor Bakımından)*. Erciyes Matbaası, Kayseri.
- Sauer, C.O. (1925). *The Morphology of Landscape*, The Cultural Geography Reader, Edt. Oakes, T.S., Price, P.L., 2008, Routledge, s.96-104, New York.
- Saygın, F. (2005). *Muş İl Çevre Durum Raporu*. İl Çevre ve Orman Müdürlüğü. T.C. Muş Valiliği İl Çevre ve Orman Müdürlüğü. Muş.
- Sayılan, H. (2007). *Muş İlinde Kültür Turizmi Potansiyelinin Coğrafi Yönden Değerlendirilmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya (Beşeri Ve İktisadi) Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Sevil Yaman Acaroğlu (2022/02/08). *Sözlü Görüşme*. İlçe Kültür Merkezi Müdürü, Malazgirt.
- Sevim, A. (1988). *Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sevim, A. (1990). *Büyük Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sevim, A. (1972). *Malazgirt Savaşı ve Sonuçları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Sevin, N. (1990). *On Üç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

Solmaz, Y., & Altın, D. D. (2018). Türk Mutfak Kültürü ve Beslenme Alışkanlıkları. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi* , 1 (3), 108-124.

Sürücüoğlu, M. S., & Özçelik, A. Ö. (2007). Türk Mutfak ve Beslenme Kültürünün Tarihsel Gelişimi. 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiriler (İCANAS), 10-15 Eylül, s. 1289-1310. Ankara.

Şahin, İ. (2015). *Adbilim (1. Baskı)*. Pegem Akademi Yayınları, Ankara.

Şahin, K., Bağcı, H. R., Özlü, T., & Usta, S. (2013). Bulancak'da (Giresun) Coğrafi Özelliklerin Yemek Kültürüne Etkileri. *Studies of The Ottoman Domain* , 7 (13), 248-265.

Şanlıer, N., Özkaya, D., & Cömert, M. (2012). Gençlerin Türk Mutfağına Bakış Açısı. *Milli Folklor Dergisi* , 24 (94), 152-161.

Şeker, Z. (2022). Muş Mutfak Kültürü (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Elazığ.

Şen, K. (2019). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Muş Köprüleri. *Türkiyat Mecmuası* , 29 (2), s. 525-552.

Tanış, C. (2018). Osmanlı Arşiv Belgelerinde 1903 Malazgirt Depremi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 6 (1), 61-66, Muş.

Tavkul, U. (2007). Kültürel Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* , 4 (1), 25-45.

Temelkuran, T., & Aktaş, N. (1978). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. (Ed; Mümin Çevik) Üçdal Neşriyat, İstanbul.

Tezcan, H. (1998). Batılılaşma Döneminde Saray Kadınının Modası. *P Dergisi* (12), s. 83-88.

Tezcan, M. (1983). Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış ve Türklerde Giyim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* , 16 (1), 255 - 276, Ankara.

Tuan, Y.F. (2005). *Mekân ve Yer: Humanist Perspektif*, 20. Yüzyılda Amerikan Coğrafyasının Gelişimi. (Ed; Yılmaz Arı), Çizgi Kitabevi, Konya.

Tuğlacı, P. (1985). *Osmanlı Şehirleri, "Muş" Maddesi*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

Tuncel, M. (2020). *İslam Ansiklopedisi*. 31, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.

Tuncel, H. (2000). "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 10 (2), 23-34, Elazığ.

Turgut, H. (1990). *Kültür-Davranış-Mekân Kullanımının Sapmasında Kullanılabilecek Bir Yöntem*. (Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Türk, O. (2021). *Muş İlinin Gastronomi Turizmi Potansiyeli ve Swot Analizi*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14(77) s. 1203-1213.

Türkyılmaz, D. (2018). *Toplumsal Bellekte Kıyafetin Türküsü*. T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü, Ankara.

Üstün, G., & Yurdakul, S. (2007). Türk Geleneksel Giyim Kültürünün Bir Parçası Olan Şalvarın Türk ve Dünya Modasına Yansımaları. 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15 Eylül, s.1399-1420, Ankara,

Yakupoğlu. (2008). Kastamonu ve Çevresinde Meyve İle İlgili Yer Adları (13-15. Yüzyıllar). *Turkish Studies* , 3 (5), 421-422.

Yakupoğlu. (2019). Malazgirt Zaferi'nin Kazanılmasında Selçuklu Komutanlarının Rolü-Tarihten Romana Malazgirt. (Ed; M. Nar, M.Tuğrul), 4. Tarihî Roman ve Romanda Tarih Bilgi Şöleni Bildirileri, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, s. 83-96, Ankara.

Yalın, G. (2020). Kaybolmakta Olan Yerel Mutfak Kültürünün Turizme Kazandırılması: Balıkesir İli Edremit Körfezi Örneği, *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi* , 4 (2), 102-113.

Yavuz, S., & Şenel, M. (2013). Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü. *Electronic Türk Araştırmaları Dergisi*, 8 (8), s. 2239-2254, Ankara.

Yenipınar, U. (2022). *İnanç Turizmi ve Anadolu*. Turizm Bakanlığı, II. Turizm Şurası Bildirileri, 1 (1), s.73- 93, Ankara.

Yıldırım. D. (1984). Coğrafya'dan Vatan'a Geçiş ve Vatan'la Göç Ediş Problemi. Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Eylül Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 157-168, Ankara.

Yıldırım, M. A., & Alpaslan, E. (2021). *Muş Yöresel Ürünler ve Coğrafi İşaretler*. Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı (DAKA) ve Muş Yatırım Destek Ofisi, Hat Baskı Sanatları, Muş.

Yıldırım, M. R. (2010). Muş-Malazgirt Çevresindeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı, Konya.

Yılmaz, M. (2015). Türkiye’de Kırsal Nüfusun Değişimi ve İllere Göre Dağılımı (1980-2012). *Doğu Coğrafya Dergisi* , 20 (33), 161 - 188, Erzurum.

Yinanç, M. H. (1944). *Türkiye Tarihi, Selçuklu Devri I "Muş"*. Yurt Ansiklopedisi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Yücel, T. (1976). *Malazgirt Türk Ansiklopedisi*. XXIII. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.

Zaman, M. (2017). Türkiye’de Kırsal Meskenler ve Coğrafi Dağılımları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 21 (3), 911-935, Erzurum.

